અનુક્રમણિકા

૮ સૉનેટો

"કેમ તને શણગારું ?
તારી કીર્તિ બધે વિસ્તારું ;
મારાં સ્વપ્ન અકથ્ય સ્વર્ગોથી ચૂંટી તુજ નયને નિર્ધારું !
પડ પડ જયમ આકાશે ખુલતાં દીપે રજનીની મ્હોલાત,
નવનવ નૂર થકી ત્યમ ભરશે યુગયુગ તુજ સંતાન સુજાત :
હું તે રંક તને શું આપું ? મારું જીવન છે તુજ, માત !
હો મુજ ગુણગરવી ગુજરાત !"

—ખબરદાર

પ્રવેશક

"સધ્યાને ટાણે અહી આવી તુ, મોરલા,
ઝીણા મુનદ ગાન ગાઈ જજે!
પીળના ચાદ વેરી સરતી રજનીના
અતરમા તેજ તારા છાઈ જજે!

*　　　　*

"મીઠા મયૂર મારા જીવનની કુંજના!
તારુ યે ઉર કઈ ખોલી જજે!
મારા જીવન કેરી રગભરી સાજના
મોઘા મયૂર! કઈ બોલી જજે!"

—સાંધ્યગીત

કવિતા એ માનવહૃદયની અમર સજીવની છે વર્ષે વર્ષે વર્ષાઋતુ આવે તેમ યુગે યુગે અને દાયકાએ દાયકાએ કવિતાના નવીન છતા સર્જનજૂના અમી માનવસૃષ્ટિમા વરસે છે, અને એ અમી પીને માનવ-હૃદયો પાછા તાજા ને પ્રફુલ્લિત થાય છે કવિતા એ વિશ્વચૈતન્યનુ મહામૂલુ કિરણ છે પયગબરોએ એ કિરણ ઝીલીને માનવહૃદયમા ઢાલવ્યુ છે, અને તેમા વિશ્વચૈતન્યને રસવતુ ને આકર્ષતુ રાખ્યુ છે પયગબરો તો પાચસે હજાર વર્ષે કે યુગમા એ વિશ્વચૈતન્યની જ્યોતિનું પુનસ્થાપન કરવા દેખા દે છે, પણ એ પયગબરોની નાની આવૃત્તિરૂપે કવિઓને જગતમા સતત જન્માવીને પરમાત્મા એ કિરણને કવિતાવાણીરૂપે માનવસૃષ્ટિમા સદા સરતુ ને સ્વર્ગનુ તેજ ભરતુ રાખે છે

આવા કિરણધારી એક નવીન કવિના આ સુંદર ગ્રન્થસંગ્રહ 'સાધ્યગીત'ની વિદ્વાન ગુજરાતના સહ્રદયસિદ્ધોને કરાવતા મને આનંદ થાય છે ઉપર અવતરણ કરેલી પ્રાસાદિક વાણીમાં એ પ્રિયમિત્રની કેકા બે ત્રણ વર્ષથી ગુજરાતની હરિયાળી કુંજોને ગજવી રહી છે મારા જીવનના સંધ્યાકાળમાં એ વાણી સાંભળતાં ગુર્જરીનું ઉજમાળું ભવિષ્ય હું પાછું જોઈ શકું છું, અને એ જોઈ શકું છું માટે જ એ "ઝીણા ઝુલંદ ગાન"ની કદર કરાવવાનું આનંદમય કાર્ય હું અહીં હાથ ધરું છું

ઇસવી સનની ઓગણીસમી સદીની છેલ્લી પચ્ચીશીમાં તેની અગાઉ આ દેશમાં દાખલ કરેલી અંગ્રેજી કેળવણીથી હિંદુસ્થાનની બીજી પ્રાંતિક ભાષાઓની જેમ ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યના વહેણ બદલાવા લાગ્યાં, અને અંગ્રેજી કવિતાના અનુકરણમાં ને અનુસરણમાં ગુજરાતી કવિતાએ પણ જનસમાજના 'કેળવાયેલા' તરુણોની સાથે પોતાનો પહેરવેશ બદલવા માડ્યો કવિ દલપતરામની દેશકાળને અનુસરીને લખાયેલી પ્રસંગોપાત્ત કવિતાઓ અંગ્રેજીના ભાનમય કાવ્યોને સંગીતમયો આગળ મોળી લાગી, અને પ્રેમાનંદ આદિ વિખ્યાત જૂના ગુર્જર કવિઓની શિષ્ટ કવિતાઓનો અભ્યાસ કર્યા વગર બધી ગુજરાતી કવિતા નમાલી છે એવો અભિપ્રાય નવીનોએ બાંધી લીધો પરિણામે આ દેશના "કાળા આદમીઓ"નો અંગ્રેજી પહેરવેશ જેવો "શોભી નીકળે" તેવો નવી ગુજરાતી કવિતાનો દેખાવ જનસમાજે જોયો અને તે એની આભડછેટથી દૂર રહેવા લાગ્યો એક દેશની કવિતા તે દેશની જનતાનું હ્રદયમાપક યંત્ર છે, એ વાત આ અંગ્રેજી ભણેલા સાક્ષર કવિઓ ભૂલી ગયા અને બીજા પચાસ વર્ષ વહી ગયાં છતાં એ નવીન કવિઓનો એકાદ બે અપવાદો સિવાયનો આખો વર્ગ હૃદયે ભૂલનો જાય છે, અને જન સમાજનું હૃદય હજી અણપરીક્ષેલું ને અણજિતાયેલું જ રહ્યું છે ગુજરાત ગાંડી છે, ગુજરાતની જનતા મૂર્ખ છે, અરસિક છે, તે ઊંચી કવિતા સમજી શકતી નથી ઊંચા કવિઓની નજર કરી શકતી

નથી, કલાને તો કળાવિવેચકોજ પારખી શકે, એવા એવા ઊંચી બેસણીના મિથ્યાગર્ભર્યા શબ્દોથી આ નવીન સાક્ષર કવિઓ ગુર્જર જનતાને નવાજે છે,—પણ એ જનતાનો સપર્ક આપણા એ નવીન કવિઓએ પોતાની ખરી સહૃદયતાથી કદી વાંછ્યો છે?

અને ગુર્જરજનતા એટલે? ગુજરાતી ભાષાને જન્મથી બોલતી જનતા એમજ ને?—અને સાક્ષર કવિઓ એટલે? શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા—જે નરસિંહ મહેતા ને ભાલણથી માડી સામળ, અખો, પ્રેમાનદ, દયારામ ને દલપતરામ જેવા ગુજરાતના અમર કવિઓની શિષ્ટ મિષ્ટ ભાષા તેને અવગણીને, તેને ભારોભાર અપરિચિત ને કર્કશ સસ્કૃત શબ્દોથી લાધેલી તથા અગ્રેજીમા કાંધેલા વિચારોના ગુજરાતે અટપટા સંસ્કૃત છંદોમા ગમે તેમ સમાવવાના પ્રયત્નોથી કાંધેલી ખીચડાભાષામા લખતા કવિઓ એમજ ને? આ દેખીતા વિરોધો મેળ કેમ ખાય? સ્પષ્ટજ છે કે રેલ્વેના પાટા જેમ સીધી લીટીમા આગળ ને આગળ ચાલ્યાજ જાય, પણ બેઉ કદી ન મળે, તેમ આ ગુર્જરજનતાનો મેળ આ સાક્ષર કવિઓ સાથે પણ નહીજ સાધી શકાય. સને ૧૯૨૪ મા ભાવનગરમા ભરાયેલી સાહિત્ય પરિષદ્‌ની બેઠકમા મે એ માટે ખુલ્લુ કહ્યુ હતુ, અને તે વાતને બીજા પદર વર્ષ વહી ગયા છે, છતા હજીયે નવીન ગુજરાતી કવિતાની સ્થિતિ તેવી જ છે, બકે મારે મતે તે વધારે બગડી છે. જેમણે અતિસસ્કૃત અને દુર્બોધ કવિતા લખી પોતાનુ પાડિત્ય બતાવવુ છે, તેમણે સસ્કૃતમાજ કવિતા કરવી શુ બહેતર નથી? ગુજરાતી ભાષા એટલે તો ગુજરાતના શિષ્ટવર્ગનો ઇસમ જે પોતાની ગુજરાતી માતૃભાષા બોલે તે. અપરિચિત સસ્કૃત શબ્દો વપરાય તેથી શુ કવિતા ઊંચી થાય ને ગણાય? પ્રેમાનદે શુ સસ્કૃત શબ્દો નથી વાપર્યા? અને તેમ છતા તેની કવિતા ગુજરાતના ખૂણેખૂણામા અઢીસો વર્ષ થયા કેમ હજી લોકપ્રિય રહી છે? શુ અટપટા છંદોની રચનાથી ને અતિસસ્કૃત ભાષાથી એ કવિતા ઊંચી થઇ છે? આપણા એ નવીન કવિઓ કવિતાનુ ને ભાષાનુ આ સાદુ સત્ય

આવા કિરણધારી એક નવીન કવિના આ સુંદર કાવ્યસંગ્રહ "સાધ્યગીત"ની પિછાન ગુજરાતના કાવ્યરસિકોને કરાવતાં મને આનંદ થાય છે ઉપર અવતરણ કરેલી પ્રાસાદિક વાણીમાં એ કવિમોરનાની કેમ બે ત્રણ વર્ષથી ગુજરાતની હરિયાળી કુંજોને ગજવી રહી છે મારા જીવનના સંધ્યાકાળમાં એ વાણી સાંભળતાં ગુર્જરીનું ઉજમાળું ભવિષ્ય હું પાછું જોઈ શકું છું, અને એ જોઈ શકું છું માટે જ એ "ઝીણા બુલંદ ગાન"ની કદર કરવાનું આનંદમય કાર્ય હું અહીં હાથ ધરું છું

ઈસવી સનની ઓગણીસમી સદીની છેલ્લી પચ્ચીશીમાં તેની અગાઉ આ દેશમાં દાખલ થયેલી અંગ્રેજી કેળવણીથી હિંદુસ્તાનની બીજી પ્રાંતિક ભાષાઓની જેમ ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યના વહેણ બદલાવા લાગ્યાં, અને અંગ્રેજી કવિતાના અનુકરણમાં ને અનુસરણમાં ગુજરાતી કવિતાએ પણ જનસમાજના "કેળવાયેલા" તરુણોની સાથે પોતાનો પહેરવેશ બદલવા માંડ્યો કવિ દલપતરામની દેશકાળને અનુસરીને લખાયેલી પ્રસંગોપાત્ત કવિતાઓ અંગ્રેજના ભાવમય કાવ્યો ને સંગીતકાવ્યો આગળ મોળી લાગી અને પ્રેમાનંદ આદિ વિખ્યાત જૂના ગુર્જર કવિઓની શિષ્ટ કવિતાઓનો અભ્યાસ કર્યા વગર બધી ગુજરાતી કવિતા નમાલી છે એવો અભિપ્રાય નવીનોએ બાંધી લીધો પરિણામે આ દેશના "કાળા આદમીઓ"ના અંગ્રેજી પહેરવેશ જેવો "ગોબી નીકળે" તેવો નવી ગુજરાતી કવિતાનો દેખાવ જનસમાજે જોયો અને તે એની આભડછેટથી દૂર રહેવા લાગ્યો એક દેશની કવિતા તે દેશની જનતાનું હૃદયમાપક યંત્ર છે એ વાત આ અંગ્રેજી ભણેલા સાક્ષર કવિઓ ભૂલી ગયા અને બીજાં પચાસ વર્ષ વહી ગયાં છતાં એ નવીન કવિઓનો એકાદ બે અપવાદો સિવાયનો આખો વર્ગ હજુયે ભૂલતો જાય છે અને જનસમાજનું હૃદય હજી અણુપરીક્ષેલું ને અણજિતાયલું જ રહ્યું છે ગુજરાત ગાંડી છે, ગુજરાતની જનતા મૂર્ખ છે, અરસિક છે, તે ઊંચી કવિતા સમજી શકતી નથી ઊંચા કવિઓની કદર કરી શકતી

જાતની છૂટ જ્યા નિભી શકે ત્યાજ—પક્તિને કે ચરણને છેડે, કે માત્ર દેશ્ય શબ્દોની જોડણીમાજ—બહુધા તેમણે લીધેલી છે ત્યાર પછી કવિ દલપતરામે ને કવિ નર્મદાશંકરે આ સસ્કૃત છદોનો વપરાશ વધારે પ્રમાણમા કરવા માડયો, પણ ધોરણ તો ગુજરાતીનુ જ રાખ્યુ પણ આ સસ્કૃત છંદો વાપરવાની પાડિત્યમય ધગશમા પદ્યવિધાનની એક મહત્ત્વની વાત ભુલાઇ ગઇ કે સસ્કૃત ભાષાના શબ્દોની તમામ શ્રુતિઓ પૂર્ણ અને આખી બોલાય છે, તેમ આપણી ગુજરાતી ભાષામા બોલાતી નથી આપણી ભાષામા બધી લઘુ શ્રુતિઓ લઘુજ નથી બોલાતી પણ આપણા વિશિષ્ટ ઉચ્ચાર નિયમે તે ઘણે ઠેકાણે વ્યજનના જેરી દ્રુત કે શાત બોલાય છે આ ઉચ્ચારવિશિષ્ટતા ઘણી ભાષાઓમા છે, અને એથીજ બોલાતી ભાષામા શબ્દની ચોક્કસ શ્રુતિઓ પર પ્રયત્ન (accent) આવે છે. આ વાત આપણી ભાષાના "બૃહદ્-વ્યાકરણ' મા તેના કર્તા સ્વર્ગસ્થ કમળાશકર ત્રિવેદીએ નોધેલી છે, અને તેજ મે વધુ સ્પષ્ટતાથી ગયા ઇ સ ૧૯૨૬ મા પ્રકટ થયેલી મારી "કનિકા' મા વપરાયેલા "મુક્તધારા છદ' ઉપર લખેલા વિવરણમા મે સમજાવી હતી તે વેળાએ એકાદ અપવાદ સિવાય આપણા કાવ્યવિવેચકોએ કે કવિઓએ એ વિષય પર કશુ ધ્યાન આપવાની પરવા કીધી નહી પણ ધીમે ધીમે હવ સસ્કૃત વૃત્તો વાપરવાનુ પરિણામ એ આવ્યુ છે, કે શ્રી નાનાલાલ કવિ, શ્રી બળવંતરાય ઠાકોર અને તેમના અનુયાયીઓએ રૂપબંધ છદોમા ગુરુ શ્રુતિને ઠેકાણે બે લઘુ શ્રુતિઓ– અથવા ખરુ કહીએ તો એક લઘુ ને બીજી દ્રુત શ્રુતિ—ઘણે ઠેકાણે વાપરવા માડી છે, અને હમણા તો શ્રી પૂજાલાલના "પારિજાત'ની પ્રસ્તાવનામા બગાળી "પયાર છદ"ના સબધમા શ્રી બળવતરાય ઠાકોરે એ વાત વધારે સ્પષ્ટતાથી કહી છે, કે અક્ષરમેળ છદ રચનામા ગુજરાતી ભાષાના ઉચ્ચારણની એ વિશિષ્ટતા આડી આવીને ઊભી રહે છે આપણા સાક્ષરવર્ગમા આટલે વર્ષે પણ આ સત્યની પ્રતીતિ થઇ છે, તે આનદનીજ વાત છે કવિના એ વાણીનો વ્યાપાર છે, એ કાવ્યમાન કર્યા છે, એટલેજ દરેક ભાષાની કવિતારચના

તે તે ભાષાની શ્રુતિઓના ઉચ્ચારણ ઉપરજ, અને નહીં કે તેના દૃશ્ય લેખન પર આધાર રાખે છે, તે પદ્યરચનાના નિયમો એ ઉચ્ચારણ પરજ કુદરતી રીતે બંધાય છે તે બંધાવા જોઇએ એ રચના-નિયમની સૂક્ષ્મતા પૂરી સમજ્યા વિના આપણે માત્ર સંસ્કૃત છંદોમાં પદ્યરચના કરતા જઇએ, અને તેમા પણ તેના ઉચ્ચારણમા ને લયમા કર્ણમાધુર્ય લાવવા માંગેલા યતિ આદિના આવશ્યક નિયમોને પણ તોડી નાખીએ, એટલે પછી જે રચના થવા પામે તે કર્ણકટુજ બને, અને એવી કવિતારચના વાચતા કે તેનો પાઠ કરતા જાણે આપણે ગુજરાતી નહી પણ કોઇ બીજીજ ભાષા—ભ્રષ્ટ સંસ્કૃત જેવી બોલીએ છીએ એમ લાગે! આપણા પ્રાચીન કવિઓએ આપણી ભાષાના ઉચ્ચારણની વિશિષ્ટતા ધ્યાનમા લઇનેજ બહુધા સંસ્કૃત છંદો નહી વાપરતા નાવબંધ દેશીઓ, હાળો ને વલણોનો ઉપયોગ કીધેલો છે, અને સૂક્ષ્મ વિચાર કરતા તેજ યથાર્થ રચના હતી. આપણા કવિઓ હજી પણ આ વાત લક્ષમા લે તો સારુ આધુનિક પદ્યરચનાની આ વિચિત્રતા પણ આધુનિક કવિતાની લોકપ્રિયતાની આડે આવે છે, એ વાત આપણે સમજવીજ જોઇએ

આધુનિક કવિતાની એક બીજી રીતિ પણ એ કવિતાને લોકપ્રિય થતી અટકાવે છે નરસિંહ મહેતાથી માંડીને દયારામ ને દલપતરામ સુધીના કવિઓની પદ્યભાષા—poetic diction જુઓ તેમા એ સામાન્ય "બાલભાષા"નો દોરો એકધારો પરોવાયેલો માલમ પડશે અંગ્રેજી ભાષામા પણ તેની એજ "બાલભાષા" એકધારી વહે છે કવિતા ગમે તેવી હોય, કલ્પના, ભાવ, વિચાર, ગમે તેટલા ઊંડા કે વિશાળ હોય, પણ ભાષાનો પ્રસાદ તો સરળ અને સચોટજ વહેવો જોઇએ તે વગર તે વાચકવર્ગને કે શ્રોતાવર્ગને પ્રથમ સંપર્કમાંજ આકર્ષી શકતી નથી, કે તે કવિતાનો રસ પૂર્ણપણે ઉપજાવી શકતી નથી અપરિચિત શબ્દો, છંદો પરનું અધૂરુ પ્રભુત્વ અને તેને લીધે પદ્યપ્રાસનો વાક્યનો અટપટો અન્વય. શબ્દોના અંગનો તેમજ તેની શ્રુતિઓનો ચાલુ ભંગ, વગેરે અનેક રચનાનિબંધના પદની ભાષાને

નીરસ ને કર્કશ બનાવી દે છે જે વાણીનુ સ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટ જોઇએ, જે વાણીમા માધુર્ય ને આકર્ષકતા જોઇએ તેને એવી રીતે વિરૂપ અને કર્કશ બનાવી દઇએ, તો પછી ગુજરાતી જનતાને ગાડી કહો, અધી કહો, બહેરી કહો કે મૂર્ખ કહો, પણ તે એવા પથરાઓને કેવી રીતે ગળે ઉતારે? વાક ગાડી જનતાની રસવૃત્તિનો છે કે સાક્ષરી અજ્ઞાનનો ને તેની રસપરીક્ષાનો? એક પછી બીજા મોગ ગણાતા કે ગણાવા ઇચ્છતા આધુનિક કવિઓના કવિતા માગના એક એક ખોટા વિધાનમાથી આ વિચિત્રતા જન્મ પામી છે, અને પછી તેને નિભાવી રાખવાના પ્રયત્નો જારી રહેતા નવા ઉગતા કવિઓ પણ તેવીજ છાપના બહાર પડે છે દુર્ભાગ્યે આપણા વિવેચકો પણ મોટે ભાગે એજ પ્રવાહમા જાણ્યે અજાણ્યે તણાયા ગયા છે, અને એક બેકની મિત્રાચારીમા પક્ષપાતમા કે શેહમા દબાઇ ગયેલુ આ સત્ય હજી કોઇપણ ખંખારીને કહેતા કે કહેવા માગતા નથી

મારા ઉગતા કવિબધુઓને તો હુ ફરીફરીથી એજ હાર્દિક સલાહ આપુ છુ અને તે એજ કે આપણા પ્રાચીન મોગ કવિઓના ગ્રન્થો વાચો, તેમની લોકપ્રિય થઈ પડેલી ઊંચી કવિતાઓ તેમના આખ્યાનો, તેમની ગરબીઓ વાચો ને પચાવો જુઓ કે તેમની પદ્યભાષા કેવી પાણીના પ્રવાહ જેવી સરળ ને સચોટ વહે છે! એમા પૃથ્વીના પથરા કે ખાડાટેકરા નથી, એમા વગર સમજની વિજાતીય છદોની ભેળભેળ નથી, એમા સસ્કૃત શબ્દોના થોકડા કે દભ નથી એમા શબ્દોને તોડી ફોડી તેનુ માધુર્ય ચડી નાખ્યુ નથી આપણે આપણી સાક્ષરતાને કે તેના દભને મનાવવા નથી આપણે કવિઓના વારસો છીએ, આપણે ગમે તેવા પ્રખ્યાત માસિકોના કે ત્રિમાસિકોના કે વર્તમાનપત્રોના તત્રીઓના વારસો નથી કે નથી આપણે સૂકનો ગાગડો લઇને ગાવી થઇ બેઠેના આજના મોટે ભાગેના વિવેચકોના વારસો! આપણે કવિતાના સ્વયભૂત્વના આપણી પ્રતિભાના પ્રકાશનના માલિક છીએ, પણ આપણે આપણી ભાષાના કવિપૂર્વજોના વારસો છીએ તે કદી ભૂલવુ ન જોઇએ આપણી પૂર્વપરપરાને આપણે તોડી

રછોડી શકીએ નહી તેમ કરવા જતા આપણીજ કવિતાનો દોરો તૂટે છે, અને આપણા અંતરચૈતન્યનું જે ભાનદર્શન આપણા જનમ ક્ષુઓમા આપણે કરાવવા ઇચ્છીએ તે ઓછ કરતુ નથી, અને આપણુ કવિતાસુમન શુષ્ક ગણુની રેતીમા પડી ઘડી બે ઘડીમા અદૃશ્ય થઇ જાય છે.

શ્રી કોનકના આ કાવ્યસંગ્રહની પિછાન કરાવતા પહેલા આપણી હાલની ગુજરાતી કવિતાનુ આ સ્પષ્ટ દર્શન અહી પ્રારંભમાં મારે કરાવવુ પડયુ છે, તે સ્વાભાવિક છે શ્રી ગોલક પણ શરૂઆતમા કુદરતી રીતે આ નવીન કવિતાના સંસર્ગમા આવીને તેવીજ રીતિ અખત્યાર કરી બેઠા હતા આગલી બોલી તો સ્વાભાવિકપણે તેની આસપાસ બોલાતી ભાષાનેજ પકડે છે, અને એ ભાષાને પાછળથી નવીન સંસ્કાર આપીને સુધારીએ, તોપણ ઘણી વેળા અસાવધ પળોમા જૂના બાહ્યસંસ્કાર પાછા ઉભરી નીકળે છે બેક વર્ષની વાત પર શ્રી કોનકે પોતાની કવિતાનુ એક નાનુ પ્રથમ પ્રકાશન મને મોકલ્યુ, ને મારો અભિપ્રાય માગ્યો ઉત્તેજનના શબ્દો સાથે મેં કવિતાના સનાતન સિદ્ધાંતોનો ને કવિતારચનાના સત્ય વિધાનોનો મારા પત્રમા ઉલ્લેખ કર્યો સદ્ભાગ્યે એ ઉલ્લેખ એમના મનમા ઉતર્યો, અને ત્યાર પછી એમણે પોતાની કેટલીક કવિતાઓ મને વાંચવા, સુધારવા, ને તે માટે સૂચનો કરવા મોકલી આપણા ઘણા ઉગતા કવિઓમા ગર્વનો ભાગ વિશેષ હોય છે, જુવાનીનું એ સામાન્ય દર્શન છે, અને પોતાની કૃતિમા દોષ હોયજ નહીં, ને હોય તે સ્નેહથી કોઇ દર્શાવે તો તેમા નાનમ કે માનભંગ માની લઇ એ સાચા હિતસ્વીથી તેઓ દૂર ભાગે છે, માત્ર પ્રશંસા કરીને સારૂ કહો તે જ તેમને ગમે છે, એવુ એવુ તો ઘડી ઘડી મેં અનુભવ્યુ છે પણ શ્રી કોલક એ વનના ગર્વથી બચી ગયા છે, એ જ એમની કળા પ્રત્યેની સત્યનિષ્ઠાનો તથા સત્યદર્શન કરવાની ઉત્કંઠાનો પુરાવો છે પરિણામે એમના કવિતાલેખનમા ઉત્તરો ત્તર પ્રગતિ થઇ છે, અને એમની કવિતા વધારે સરળ અને સચોટ બનતી ગઇ છે

આ સુભગદર્શન મે ન કીધા હોત, અને એમની કવિતાન્યના માટેના ઉજમાળા ચિહ્નો મે ન જોયા હોત, તો આ પ્રવેશક લખવાનું ્રીમન્ત જ નહી

હવે આપણે શ્રી મોલકના આ સગ્રહની પિછાન સહૃદયતાથી કરીએ

એમના ૨૮૦ ગૂક કાવ્યો એ મને વાચના, સુધારના ને સૂચના કરવા મોકલતા હતા, તે વેળા એ સુધારાઓ હુ મારા અનુભવ. પ્રમાણે સૂચવતો, ને તે માન્ય રાખીને એ પોતાની રચના સુધારતા પછી તો મને આખો આ કાવ્યસગ્રહજ મોકલ્યો કે તે ફરીથી માટે જોઈ જવા ને તે પ્રગટ કરવા માટે મારે પ્રવેશક લખી એમની આ વિશિષ્ટ કૃતિઓને ગુર્જર કાવ્યરસિક આગળ ધરવી એ કાર્ય હુ આજે આનદથી કરુ છુ

આનદ એટલા માટે કે ગુજરાતના નવીનતર કવિઓમા શ્રી કોનમની કાવ્યપ્રતિભા મને બહુ પ્રકાશિત અને આશાજનક લાગે છે એમના હૃદયમા ખરી કવિતા ઉગેલી છે, એમની આખની કીકીઓમા નવા નવા કાવ્યચિત્રો તર્યાજ કરે છે, એમની વાણીનો પ્રવાહ હવે બહુધા સન્નતાથી વહેતો થયો છે, અને એમની પહેલી પચ્ચીશીમાજ આવો સુદર કાવ્યસગ્રહ પ્રકટ કરવા એ શકિતમાન થયા છે તે ગુર્જર કવિતાના ભવિષ્ય માટે બહુ સારી આશા આપે છે આ સંગ્રહમા સસ્કૃત છદોબધ્ધ કવિતાઓ છે, તેમા ચોકકસ પ્રૌઢિ સાથે સરલતા પણ છે, અને ઘણા આધુનિક 'પૃથ્વી''-નગી' કવિઓને તેમાથી માર્ગદર્શન મળે તેમ પણ છે એ ઉપરાત આપણા જૂના મહાકવિઓએ તેમજ ભક્ત કવિઓએ વાપરેલા સગીત કાવ્યોના અને ગીતોના ઢાળમા લખાયેલી કવિતાઓ એમા સારી સંખ્યામા સગ્રહાયેલી છે, અને મને શ્રધ્ધા છે કે આ સગ્રહ આપણા તમામ વાચક વર્ગમા વખત જતા સારી રીતે પ્રચાર પામશે અને કેટલાક ગીતો તો લોકપ્રિયતાને પણ વરશે

પુસ્તકનું નામ "સાંધ્યગીત" શા માટે? આ સંગ્રહ જોતા શ્રી કાન્તે પૂંઠા પર એ નામ મૂક્યું તે જોઈને મને પ્રથમ એ પ્રશ્નજ સ્વાભાવિક રીતે મનમા ઊઠ્યો પણ જ્યુ એ આખો સંગ્રહ જેમજેમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ મારા મનમા પ્રતીતિ થતી ગઈ કે એ નામ સાર્થ છે આમાના ઘણાજ કાવ્યોમા ને ગીતોમા કોઈને કોઈ રીતે સંધ્યાને લગતી કલ્પના કે ઉપમા કે દશ્યતા આવેલી છે, એટલે એ સંધ્યાના વાતાવરણના રંગોનો દોરો આ કાવ્યોમા ગૂંથાયેલો હોઈ આ સંગ્રહને એક રીતની એકતામા ગ્રથે છે આ કવિને "સંધ્યા" શબ્દ અને "સંધ્યા"નું રૂપ બહુ પ્રિય હોય એમ લાગે છે ઘણા જાણીતા કવિઓની કવિતામા એવો એકાદ શબ્દ કે એવી એકાદ ઉપમા સતત આવ્યાજ કરે છે અંગ્રેજ કવિ શૅલીને વાદળ કીટ્સને મૃત્યુ બાયરનને સમુદ્ર, તેમજ આપણા કવિઓમા શ્રી નાનાલાલને બ્રહ્મ, શ્રી લલિતને લગાર, સ્વ નરસિંહરાવને દિવ્ય, એમ એવા એકાદ શબ્દ ને તેને લગતી કલ્પના વગર ચાલતુ ન હોય તેમ લાગે છે, તેમજ શ્રી કાન્તને "સંધ્યા" વગર ગોઠતુ નથી અને માનવ જીવનના માર્ગને અંતે ઉઘડતા દિવ્ય રંગોના જેવી દિવસજીવનના માર્ગના અંત્યકાળને રંગી દેતી એ સંધ્યાસુન્દરી ક્યા કવિના હૃદયને આકર્ષીને કવિતા ગીતતુ નહીં કરે?—એટલે આ "સાંધ્યગીત" નામ આ કાવ્યસંગ્રહ માટે બધી રીતે યથાર્થજ રખાયેલુ છે યથાર્થ નામકરણમા કવિની રસવૃત્તિનું પણ યોગ્ય સૂચન છે

પુસ્તકના નામાભિધાનનો ઊમરો ઓળંગીને હવે આપણે ખુદ કાવ્યાલયમા પ્રવેશ કરીએ

આ સંગ્રહને કવિએ આઠ વિભાગમા વહેંચી દીધેલો છે, અને પ્રત્યેક વિભાગમા ફૂલ ને ફૂલની પાંદડીઓની સ્વાભાવિક રચના ને મિલાવટ પ્રમાણે વધુ ઓછા કાવ્યો સમાયેલા છે (૧) કવિતા અને કુદરત, (૨) રાષ્ટ્રભક્તિ, (૩) આત્મગીતો (૪) જીવનરંગો, (૫) જીવનહાસ્ય, (૬) સંસારદશ્ય, (૭) પ્રભુભક્તિ અને (૮) સૉનેટ

પ્રારંભથી અંત સુધી વાંચતાં જેમ ઇંદ્રધનુના રંગો એકમેકમાં ભેળાઇને એક સુંદર આકર્ષક કમાન બને છે, તેમ કવિતાના આવાહનથી માંડીને કવિતાની વિદાય સુધીના ભાવો ને કલ્પનાના રંગોનો ગજરો સ્વાભાવિકપણે આપણી અંતરદષ્ટિ આગળ બનતો લાગે છે. આ ગોઠવણી કવિની કલારસિક દષ્ટિ જ બતાવી આપે છે.

૧. **કવિતા અને કુદરત** આ વિભાગમાં પહેલા ૭ કાવ્યો કવિતાની આરાધનાનાં અને કવિહૃદયનુ રહસ્ય ખોલનારા છે, અને સાતમું કાવ્ય "કવિ અને વસંત" એવી ખુબીથી અને એવી સુંદર કવિદષ્ટિથી લખાયેલું છે, કે તેમાં કવિતાના વિષયમાંથી સ્વાભાવિકપણે અનાયાસે કુદરતના વિષયમાં સરી જવાય છે, અને તે પછીના આવતા સાત કાવ્યોનુ આગલા ૭ કાવ્યો સાથે તે અંકોડા જેવુ બને છે. કુદરનમા કવિતા છે અને કવિતામા કુદરત છે, એ રહસ્ય અહીં સુંદર રીતે વ્યક્ત થયુ છે.

"સાધ્યગીત'નુ પહેલું કાવ્યજ આખા સંગ્રહના પ્રતિનિધિ જેવુ છે એની વાણીમા પ્રસાદ છે, સરલતા છે, સચોટતા છે, એની કલ્પનામા તાજગી છે, એના ભાવમા હૃદયની ઉષ્મા છે, અને એ ગીતના ત્રણ વિભાગમા ધીરે ધીરે આપણે સરસ્વતીની વાટિકામાં ઉતરી પડીએ છીએ કવિ જાણે સાધ્યભૂમિમાથીજ ગુજરાતની ભૂમિમા સરી પડેલો છે, અને એ ભૂમિમાથી તે ગુજરાતનુ પ્રતિબિંબ સાધ્યભૂમિમા પડેલુ દેખે છે, કે સાધ્યભૂમિનુ સ્મરણ ગુજરાતની ભૂમિને રંગી દે છે, એવો ભાવ ને તેને અનુરૂપ કલ્પના આ ગીતના પ્રથમ ભાગમા છે બીજા ભાગમા સંધ્યા આકાશથી દિગંતભૂમિ પર ઉતરી આવે છે, તેની આગળ એ સંધ્યાનો બાળક કવિ પોતાના ગાન લઇ તેને ચરણે જાણે આ ગુર્જર ભૂમિની ભેટ લઇને જાય છે, પણ

> "દુનિયાથી દૂર અને જીન્દગીથી પર, તેને
> કંઇએ પથિક, તારી શી છે પડી?"

—એવો નાનમભાવ કવિના અંતરમાં આવી જાય છે, અને માનવબાળ જાણે કુદરતની પાછળ પાછળ જવા છતાં એ કુદરત તો દૂર ક્ષિતિજની માફક સરતી જતી હોય છે, એવું રહસ્ય કવિ બતાવે છે. ત્રીજા ભાગમાં કવિનું કવિત્વ કમાલ કરે છે, અને કવિની કલાદૃષ્ટિ કેટલી ઊંચી છે તે પણ તે બતાવે છે. આ છેલ્લા ભાગમાં 'સાંધ્યગીત'ની સફળતા ચમત્કાર સાથે પરિણમતી લાગે છે. પ્રારંભમાંજ

> "સંધ્યાને ટાણે અહીં આવી તું મોરલા,
> ઝીણું ગુલંદ ગાન ગાઈ જજે!
> બીજાના ચાંદ વેરી સરતી રજનીના
> અંતરમાં તેજ તારાં છાઈ જજે!"

—એ "મોરલો" કોણ? સરસ્વતી દેવીનું વાહન કે મોરલો તેજ ને? જૂની દેવકથાનો આ કેવો સુંદર ઉપયોગ અને તેનું કેવું સુભગ મિશ્રણ આ કલ્પનામાં થાય છે! સંધ્યાના વિવિધ રંગોમાં કોઇ વેળા એવી ભભકદાર રચના થાય છે કે તેને જાણે મોરલાના ખીલેલા કલાપ સાથે સરખાવવાનું મન કવિને સહજ થઇ આવે છે. તેથીજ "બીજાના ચાંદ" હવે પછી સરી આવતી રજનીના અંતરમાં વેરવા કવિ મોરલાને કહે છે. કેવી સુંદર કલ્પના! કેવો ઉત્કૃષ્ટ ભાવ! અને આપણી દેવકથાની પરંપરાની કેવી ચાતુર્યભરી ગૂંથણકલા! આ રહસ્ય ઉઘડતાં આખા "સાંધ્યગીત"નો ઉઠાવ તેને સામાન્ય કાવ્યથી ઘણી ઊંચી બેઠકે લઇ જનારો છે. ગીતનો અંત પણ સુંદર ને કાવ્યમય છે. આ ગીત ખરેખર શ્રી કોલકની કાવ્યપ્રતિભાનું પ્રતિનિધિ બને છે, અને એ બધી રીતે પ્રાસાદિક વાણીમાં ઉતરેલું છે. એક ખરા કવિ વિના આવું સુંદર કાવ્ય તેના સમગ્ર ઉઠાવ સાથે કદી સર્જાય નહીં.

એ પછીનાં બે ગીત "નવુંજ ગીત ગાને, કવિ!" અને "કલ્પનાની પાંખ પર" પણ પ્રાસાદિક વાણીમાં સરસ કલ્પનાચિત્રો મેળવીને લખાયેલાં છે:

"પેલુ પૂરવમા મેઘધનુ તાણ્યુ, તુ ભેદી તેને ગાને, કવિ !
કોણે તારુ નિશાન નથી જાણ્યું, તુ રંગવેધી થાને, કવિ !"

—કવિએ તો મેઘધનુને પણ ભેદીને–તેનાં રહસ્ય ખોલીને–ગાવાનુ છે. જે દેખાય છે તેનુ માત્ર વર્ણન કરવામાં કવિતાના ચમત્કાર નથી, પણ એ દૃશ્યને ભેદીને કવિ તેમાથી જે રહસ્ય માનવજીવનની ઉચ્ચતા સાધવા ખેંચી લાવે છે, તેમાથી કવિતાની સાર્થકતા ઉપજે છે અને બાણુવિદ્યા સાધનાર જેમ "શબ્દવેધી' બને છે ત્યારેજ એ અસ્ત્રવિદ્યા પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે, તેમ કવિને અહીં કહેવાય છે કે તારુ નિશાન પણ "રંગવેધી" છે! માત્ર એ રંગનો વેધ કરતા તેની પાછળ રહેલુ રહસ્ય કવિચરણે આવી પડે છે અને એ ગીતની છેલ્લી પંક્તિમા તો પ્રત્યેક નવા કવિ માટે જાણવાની અગત્યની વાત છે, તેજ કહેવાય છે.

"હવે ગાયુ ન ગાતો જૂના રાગે, નવુજ ગીત ગાને, કવિ !"

"કલ્પનાની પાખ પર" એ ગીતમા કવિનુ તાક્યુ તીર માત્ર આકાશની કે કુદરતની દૂરમા દૂર રહેલી વસ્તુને તાકવાથી ધરાતુ નથી, એના કોડ તો એ અનંતસૃષ્ટિ વીંધીને પણ પ્રભુનાજ હૈયાને તાકવાના છે. એને તો "ચાંદના હોડલામા બેસી વિહારવા આભના નીર (પણ) આછા લાગે" છે, અને એને "ઉષાની ચુંદડીએ લ્હેરાતો ઊડવા ઝુલા ખાતા ફેર આવે" છે! આ બધા કેવા સુંદર પ્રતિકો છે અને ઉપરાંત કવિ પ્રભુનાજ હૈયામા ઊડીને બેસે છે–અલબત્તા, કલ્પનાની પાખ પરજ! પણ આ સ્થૂળ દુનિયાના લોકો કેવા જડ છે, એમની દૃષ્ટિ ને કલ્પના કેટલી ટુકી છે, કે કવિ આ વાત કરે ત્યારે તેને પણ કોઇ સાચી લેખે માનતાજ નથી, અને કવિને કહે છે કે જા, જા, એ તો બધા ટકે પહોરના તડાકા ને તારા કવિપણા (એટલે જૂઠાણા)!

ત્યાર પછીના બે કાવ્યામા કવિ પોતાની કવિતાના સુખદુઃખ ગાય છે "દિલના દર્દ"નો અંતિમ ખંડ પણ ઘેરા કરુણથી કવિનુ પ્રેરકબળ સૂચવે છે

"તોયે ના તાતદીધેલી વેદના ચે તજે કવિ:
બધાં એ અશ્રુબિન્દુની વહાવી દિવ્ય જાહ્નવી,
ને તેમાંથી જગાવી મેં ગીતઊર્મિ નવે સૂરે,
દિલનાં દર્દ રેલાઈ આવ્યાં કાવ્ય બની ઉરે.
ભલે એ દર્દની ગાથા જીવનાંત સુધી કરું,
સંધ્યા જેવી દિનાન્તે એ અનેરા રંગથી ભરું."

—એ કડીઓનો ઊંડો કરુણરસ અને તેમાં પીગળતું કવિહૃદયનું દર્દ વાચકને પોતાનેજ સમજી લેવા હું વિનવું છું. બિચારા કવિને કપાળે તો એ દર્દની ગાથા સંધ્યા જેવા રંગથી ભરવાનું ને દર્દમાંથી પણ આનંદ આપવાનું લખાયેલું છે!

હવે કવિ કુદરતનાં કાવ્યોમાં ઉતરે છે તે જોઇએ. "કવિ અને વસંત" કાવ્યમાં ભાવ અને કલ્પના સાથે શબ્દમાધુર્ય ઓતપ્રોત થઇ ગયું છે. શબ્દ અને અર્થ એ બંને વાણીનાં અંગ છે, અને આપણા મોટા સંસ્કૃત વિવેચકોએ તેમજ અંગ્રેજી ને બીજી પાશ્ચાત્ય ભાષાઓના પંડિતોએ પણ એ વિધાન પર હમેશાં ભાર મૂક્યો છે. કવિતાને એક સુંદર ચિત્ર, એક સુંદર શિલ્પકૃતિ, એક સુંદર નૃતિકા કે એક સુંદર ગાયિકા જેવી બનવાને માટે તેનાં બંને મુખ્ય અંગો—શબ્દ અને અર્થ—Sound and sense—એક સુંદર સુગંધી ફૂલની જેમ એકમેકમાં ઓતપ્રોત થયેલાં જોઇએ, એકમેકના સૌંદર્યનાં અનુપૂરક જોઇએ. જેવું સૌંદર્ય અર્થનું—એટલે કવિતાના આત્માનું, તેનાં રસ, ભાવ, કલ્પના આદિ અર્થાંગોનું—હોય, તેવુંજ સૌંદર્ય શબ્દનું—એટલે કવિતાના દેહનું, તેનાં અંગ-ઉપાંગોની સપ્રમાણતા, ખિલાવ, આકર્ષકતા આદિ શબ્દાંગોનું—હોય તોજ કવિતામૂર્તિ સમગ્રપણે સૌની દૃષ્ટિ પોતા તરફ ખેંચીને તેના દિવ્યાત્માનું તેજ એ દૃષ્ટિ વાટે હૃદયમાં રેડી દે છે. એ "સમગ્ર" સૌંદર્ય વિના જે મૂર્તિ ઊભી થાય તે અધુરીજ રહેવાની. "કવિ અને વસંત"-કાવ્યમાં એવી સમગ્ર મૂર્તિ ખડી થાય છે, અને એની ચાલના ઝણકાર આપણા શ્રવણને સુખદ લાગે છે. એ

આખુ કાવ્ય મોટેથી બોલતા કે ગાતા એની ખુબી આપોઆપ સમજાશે, અને

"એક વિશ્વના એકજ'તારે વસત ને કવિ ડોલે,"

—એ કવિની સુભગ કલ્પના પ્રમાણે આપણે પણ એ કાવ્યનાં તાર સાથે એકતાર બની વસ તના કીર્તન કરનાર કવિતારાનુ તેજ ઝીલીને આપણા હૃદયમા કવિની કલ્પેની પેની વસતની "સ ધ્યાના નભદોલ્યા ર ગે ચાચ ર ગવા" ઉત્સુક બનશુ

એવાજ ગુંજાર "વસ ત–ગાન' માથી પણ સંભળાય છે નવીન કવિઓની કર્કશ પદ્યરચનામાથી કોઇક વેળા બમે પાચસે પક્તિમા પેના અગ્રેજી પદ્યશાસ્ત્રમા પ્રશ સાયેલા ' ઍ–ઑ ને આ " સ્વરોના અદ્ભુત રણકારથી કોઇક વિવેચક મુગ્ધ થઇ જાય છે, તેવાને આ "કવિ ને વસત'ની તથા "વસ ત–ગાન"ની મોહક પદ્યાવલિમાથી સ્વરનર્તનનુ કંઇક પણ સત્ય શિક્ષણ મળે તો વ્યર્થ રસાભાસમાથી તેની શ્રવણેંદ્રિય ઉગરી શકે "વસ ત–ગાન" પણ શબ્દ ને અર્થનુ સપ્રમાણ સવાદી ગાનજ છે

એ પછી તાજમહાલ અને યમુનાની ગાથાના બે કાવ્યો ઘણા સુદર છે આગ્રાનો જગતપ્રસિદ્ધ પ્રેમમહાલય તાજમહાલ યમુના નદીના કાઠા પર આવેલો છે, એટલે એનુ પ્રતિબિબ યમુના નદીમા પડે છે, એ એમનો પણ સ્નેહગાઢ બને છે જેમ તાજમહાલના ભીતરમા બે રાજવી સ્નેહી હૃદયો સૂતેલા છે, તેમ વ્યોમમહાલની સેજે આ તાજમહાલ ને યમુના પણ સાથે સાથે ગૂથાઇને ર્હેલા છે તાજમહાલની પ્રતિમા યમુના પોતાના ખોળામા રાખીને ચાદની રાતે એ પોતાનુ પ્રેમકાવ્ય વિરહી ચદાને બતાવે છે, અને એ ચદા જે રૂપેરી સાકળી યમુનાની છાતી પર ગૂથે છે, તેમા જાણે તાજમહાલ ને યમુના—એ બન્ને પ્રિયપ્રેયસી પણ—બધાઇ જઇને પોતપોતાના હૃદયધનને સાભાત્યા કરે છે!" ઉત્પ્રેક્ષા બહુ સુદર ને સ્વાભાવિક છે એ કાવ્યજોડકામાના બીજા કા વ્યમા તાજમહાલ યમુનાને કહે છે કે

"આ જગતજનો અહીં જે જોવાને આવે છે તે મારું ભવ્ય સૌંદર્ય
કે આ મારા હૃદયમાં સાચવી રાખેલા પેલા બે ગુર્જરીસ્નેહી યુગલની
દિવ્ય એકતા? પણ જોને, આપણી બેઉની જે હજી ક્ષરની પ્રેમગાથા
ગવાય છે, તે એ લોક એમની જડ આંખે ક્યાંથી નિરખવાના? (
પોતે તો તારીજ પ્રણયપુનિતા દેહમાં સૂતું છું, અને તારું મધુર
કલકલગાન ઝરણું મારા હૃદયમાં સદા ગુંથતો રહું છું"—અને કાવ્યો
શુદ્ધ કવિતાના સુંદર નમૂના છે સંસ્કૃત છંદોમાંથી મંદાક્રાન્તા છંદ
એના કરુણભાવ ઝીલવા માટે યોગ્ય રીતેજ વપરાયો છે, અને
વાણીપ્રવાહ પણ તેમાં પ્રાસાદિકપણે વહ્યો જાય છે

આ પ્રથમ વિભાગનું છેલ્લું ગીત "અજિત નાગા પર્વત"
અંગ્રેજ કવિ વર્ડ્સ્વર્થના પેલા "Yarrow unvisited" નામના
જાણીતા કાવ્યની યાદ આપે છે એ નથી અનુકરણ કે નથી અનુસરણ
કવિની એ સ્વતંત્રજ કૃતિ છે, અને ભાવ ને કલ્પનાનું બહુ સુભગ
મિશ્રણ એમાં થયેલું છે અણદીઠેલી કે જાતે અણઅનુભવેલી વસ્તુનું
વર્ણન અદ્‌ભુતરસથીજ થઈ શકે છે, અને કવિએ અહીં કલ્પનાનું
જાદુ કેવું સચોટ ચલાવ્યું છે કે જાણે નાગાપર્વત પર એ જાતે ખૂંદી
જોઈ આવ્યો છે આખરે

"હું તો હાર્યો, ઓ ગિરિરાજ! જોને—
હાર્યો તું શું? ના, નથી તું ય હાર્યો.
તું યે હાર્યો કે નહિ તે અગમ્યો
જિતાયાને શૃંગ અજિત તારું!"

—એવું સુંદર પરિણામ લાવીને કવિ પોતાના કલ્પનાખેલમાં ઝૂલે
છે—ના, નાગા પર્વત પોતે એને જિતાવે છે! પ્રાસમુક્ત છંદમાં
સરલ ને સચોટ વાણીથી કવિ કલ્પનાની મૂર્તિ કેવી સરસ રીતે ખડી
કરે છે તે આખું કાવ્યજ વાંચી જોતાં જણાશે, અને આ કાવ્યને
અંતે તેમજ આ પ્રથમ વિભાગને અંતે પણ વાચક "ધન્ય"
શબ્દથીજ કવિને નવાજશે!

૨. **રાષ્ટ્રભક્તિ.** આ બીજા વિભાગમાં ચાર કાવ્યો રાષ્ટ્રભક્તિનાં છે, તેમાં "ભારતીનાં ભર્ગ" તથા 'માનાં દર્શન" એ બે કાવ્યો સારાં છે. "દિવ્ય વૃક્ષ"માં અહિંસાનું સ્વર્ગીય બીજ પૃથ્વીમાં પડીને ઉગેલું બતાવ્યું છે, અને "માનાં દર્શન"માં ભારતમાતાની જયશ્રીનાં સ્મરણ કરાવીને તેની પોતાની સંસ્કૃતિમાંથી જન્મેલી અહિંસાની ફિલસૂફી એકજ લીટીમાં સચોટ રીતે કવિએ બતાવી છે:

"માર સહીને મુક્તિ ચહે, મા! એવાં ક્યાં બીજાં સંતાન!

* * *

દેશ, કહે મા! ક્યાં છે એવો,
વિશ્વ કુટુંબ ગણે તેવો?"

અને હિંદીજનના અવતારને ધન્ય ગણી ઊંડી લાગણીથી કવિ કહે છે:

"પાપી પણ મા! તુજ ખોળે રહી જોશે તુજમાં પ્રભુ સાકાર!"

—ભારતની પુણ્યલક્ષ્મીની છોળ કવિઓ આવી સૂચક વાણીમાં ઉછાળશે, ત્યારે તેનાં ધન્ય બિંદુઓ જગતની શાંતિ-તરસી ભૂમીને પણ ઠારશે.

૩. **ગ્રામ્યગીતો.** આ ત્રીજા વિભાગમાં ચાર સરસ ગ્રામ્યગીતો સમાયેલાં છે, તેમાં "ઢેડનું ગીત" અને "જન્માષ્ટમી" એ બે તો ખરેખરાં સચોટ ગ્રામ્યગીતો છે. ભાષા ઘણીજ સરલ અને અશિક્ષિત ઢેડ પણ સમજે તેવી છે, અને તેમાં એ ગરીબ જાતિની આંતરડીનો કકળાટ બહુ સૂચક ભાષામાં વર્ણવ્યો છે. "અમે તો છવિયે બારેવાટ," "અમારો દેહ છતા નહીં દેહ," "બામણવાડને ઉકરડેથી વીણવા રોટલા ભાત," અમારે રામનાં "દર્શનનું શુ કામ?"—એવી એ બિચારી ગામડાંમાં હડહડ થતી જાતિની મનુષ્યની આગળ તો શું પણ પ્રભુની આગળ પણ થતી ફરિયાદો સચોટ તીવ્ર

ને કરુણ ભાષામાં ઉલ્લેખી ' છેલ્લી ઘડીમાં મૃત્યુને માગતો કકળાટ કેવા થોડા શબ્દોમાં કવિએ પ્રદર્શિત કીધો છેઃ

"દિલનાં ચામડાં જાય તૂટી તો મોત કરે છે ઢીલ!
અમોને માનવભવનાં પાપ
કહાં તક વેઠાવો, માબાપ ?"

—ભારે સંસ્કૃત શબ્દો કે પેલી "ગગનગામી કલ્પના" આવી રીતે કરુણરસ કદી જમાવી શકશે?

અને "જન્માષ્ટમી"ના ગીતમાં તો કવિએ ચમત્કાર આણ્યો છે. ઘેરઘેર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની જન્માષ્ટમી ઉજવાય છે, અને દ્વિજ વર્ણના મંદિરમાં સોનારૂપાની ભેગા ભગવાનની મૂર્તિને ચરણે ધરાય છે ત્યારે

"પ્રભુને નીંદર નાવી રે,
ધનની ઢગલી આવી રે!"

એમ પ્રભુ પણ જાણે ધનના ઢગલા વાળવા જાય, ત્યારે તે ઢગલા તો પૂજારી પોતાની છાબડીમાં છુપાવી લે છે, અને પ્રભુ તો આકાશમાં અધ્ધર જ રહે છે! પૈસાવાળા દ્વિજવર્ણને ત્યાં પ્રભુની આવી કિંમત છે, ત્યારે ભગવાન તો ભાવથી દુબળાને ત્યાં જન્મ લે છે. દુબળવાડમાં મંગળ ઉત્સવ ચાલે છે, અને દુબળા

"મોભની સાથે ઘોડિયું બાંધી હીંચકો હીંચવે ત્યાંય :
ઝૂલે કનૈયો બાળો રે!
ઘરઘર આનંદ જાગ્યો રે!"

આ ચમત્કારવાણીનો રસ લેવા વાચકને જ હું આમંત્રું છું. આ જીવના "કરસન બાપા"ની જન્માષ્ટમી તો કવિ જ ઉજવે!

૪. જીવનરંગ. આ ચોથા વિભાગમાં બાળક, માતા, ભગિની, પિતા, અને છેવટે સંસારયોગથી થયેલા હૃદયના વૈરાગ્ય એ વિષયોનો

સ્પર્શ થયેલો છે એમા બાળને લગતા પહેલા ત્રણ કાવ્યો બાલ્યભાવની રમતો ને ભોળપણાથી ભરેલા છે. "બાબાની પ્રથમ વર્ષગાંઠે" એ કાવ્યમા બાબાની વર્ષભરની પ્રગતિ કરતી પગલીઓ વર્ણવ્યા પછી છેવટની કડીમા કવિત્વપૂર્ણ ફિલસુફી કવિપિતાના હૃદયમાથી સરી પડે છે

> "કોણ જાણે હશે શા શા તુ છુપ્યો વર્ષવાતમા
> અણજિતાયલો છતો જિંદગીના પ્રભાતમા"

—આ "બાબા"ના હૃદયની વાતો આપણા વૃદ્ધબાબાઓ સમજે તો કેવુ સારુ!

"શૈશવનુ સ્મરણ" એ ગોપકાવ્ય જેવુ છે ગામડાના ખેતરો, ડુંગરા, ખીણો, નદીઓ ને ઝરણો, ગોપબાળો, તેમની વાંસળી ને તેમના ઢોરો, અને એ સૌમા તરતા શ્યામ આત્માના માથા પર ઝૂકી રહેલુ તેવુ જ ધનુરંગ ઝીલતુ આકાશ—એ બધાનુ થોડી જ પંક્તિઓમા સુંદર ને સચોટ વર્ણન તેમા થયેલુ છે

'બાની છબી'મા 'મંદાક્રાન્તા છંદ"ની ધીમી કરુણગતિ એ કાવ્યના કરુણભાવને વધારે ગાઢ કરે છે કાવ્યનો અંત ખરા કવિત્વપૂર્ણ વચનોથી તથા મંદાક્રાન્તામા છેવટે સ્રગ્ધરા છંદની સજીવન પંક્તિ મૂકીને વાચકના હૃદયમા પોતાની ઊંડી છાપ પાડે છે કલ્પનાના શૃંગો ચઢી જઈને

> હા બા, તારું સ્મરણ કરીને રોઈ ગાનુ ભણો છુ,
> ને ત્યા વાંચ્યુ તુજ હૃદયનુ ગાન સ્નેહાંજલિએ—
> કે કે જન્માન્તરના સ્મરણ-પગથિયે, આત્મની આગીએ!

—કવિની કલ્પના બધા આસ્માન વામ્યા છે, અને જન્માન્તરોના સ્મરણ-પગથિયા ચઢીને પણ માતૃહૃદયનું અલૌકિક ગાન ઝીલે છે!

"સૂનો ઝરૂખો પણ સુન્દર ગમ્ય છે ઘર સામે રોજ કો અજાણી યુવતીને જોવા ટેવાયેલી આંખ જ્યારે તે ખાલી પડેલા ઝરૂખાને જોય છે, ત્યારે પિંજન વિના પણ અભ્યાસથી જે માનવહૃદયોની સાક્ષ્યા જોઇ શકાય છે, ને અગમ્ય ભાવ આ ગદ્યમાં અચ્છી રીતે દર્શાવાયો છે કેવાક ભાવ માત્ર એકજ શબ્દમાં નિગૂઢ સ્વરૂપે પ્રતિબિંબિત થયા છે

"બેઉ વચ્ચે
થઈ જતી આનરગેરી મોરી !"

—આગતા પાસે સામસામા ઉભા આ માનવહૃદયોનો સંકોચ વચમાની શેરીને વિશ્વ જેવી મોટી ને વિશાળ અનુપટોથી ઝકાય તેવી કરી દે છે અને આ ચમત્કારી સંધ્યાવર્ણન ચાર પાંચ નાની પંક્તિઓમાં જુઓ

'સંધ્યા તણી સુંદરતા ખુલીને
તારે વન દે દિવાલ સુધી
ટગાટ જાતી ચક જેવી,'.
"અને પ્રતીચીનણી રંગરંગમાં
દેખી થશે મુગ્ધ વિમુગ્ધ લોચને'

—કવિની એચ્છ પીંછીના લસરકે કેવું સુંદર ચિત્ર કેવી સુંદર ઉત્પ્રેક્ષા સાથે ચીતરીને આપણી આંખોને ઠારે છે !

એની પછીના નગે મંન્ગોમાં પણ સંધ્યાને લગતી નવી નવી ઉત્પ્રેક્ષાઓ આલેખેલ જણાય છે

૫. ૬ જીવનહાસ્ય અને મંસાર્ગ્યહ. આ બંને વિભાગોમાં જીવનના આનંદથી કે દુઃખ ભાગોને વખાણ્યા મન્નો ને ખમ્યમ્યો છે આ કાવ્યમાં હાસ્ય મની ગુણ પણ સારી છે, અને આ હાસ્ય સ અનુ નડતા પ્રસંગોમાંથી એમને ઉપજ્યાં છે "કવિનું ઘર" વ. ની જુઓ એમાં એક બાજુ કવિનાં ઘના

તાજ ને કંચનજંઘા પર ઊડે છે, તો બીજી બાજુ તેને ભાંગ્યાતૂટ્યા ઘરમાં વાસો કરી રોજ ઉંદરડાને મિજબાની આપવી પડે છે! નરસિંહ મહેતાના મામેરાની સવારી સાથે આ "કવિનું ઘર" સરખાવી જોવા જેવું છે: એમાં કડીએ કડીએ કવિનો સૂક્ષ્મ હાસ્યરસ રેલાઇ રહે છે. કવિની પત્ની જ્યાં કંટાળી ઊઠે છે, ત્યાં કવિની આર્થિક ગરીબાઇ કેવી ફરજ્યાત ઉદારતાની દિલસફી લડાવે છે:

"માનવને ત્યાં નહિ તો ઉંદર કોને ત્યાં જઇ મ્હાલે?"
—અને છેવટે

> "આજ ઉંદરડે નૃત્ય કર્યું ને કાલ નાચશે તારા:
> કવિ સવારે જશે બજારે લઈ છપ્પરના ભારા!"

—ઘર એવું ખડખડપાંચમ થઇ રહેલું છે કે એ ઉંદરડાના નૃત્યથી એનું છાપરું તો કાલ થતાં તૂટી પડશે, એટલે પછી ઘરમાં તો આકાશના તારા સીધા ઉતરીને નૃત્ય કરવા માંડશે, અને કવિ બિચારો એટલો ગરીબ કે તૂટી પડેલા છાપરાના કડકાઓના ભારા બાંધીને વેચી આવીને બે દિન પેટનો ખાડો પૂરશે! થોડા સરલ શબ્દોમાં બહુ માર્મિક કટાક્ષ કીધો છે, ને કવિની માતબર હૃદયસ્થિતિ સાથે તેની આર્થિક કંગાલિયત ગુપ્ત કરુણભાવથી કેવી રંગી બતાવી છે! અને આ નવી કંગાલિયત વળી પાછી કવિહૃદયની ટંકશાળમાંથી નવા કાવ્યસિક્કા બહાર પાડવાનું સાધન બનશે!

"કાઢી નાખેલા જોડાને" એ કાવ્ય મને ઘણુંજ આકર્ષક લાગે છે. હીનવસ્તુમાંથી પણ ખરો કવિ કવિત્વનો કેવો સુંદર સુવર્ણતાર ખેંચી કાઢે છે તેનુ આ સરસ દૃષ્ટાંત છે. આ જાતનાં કેટલાંક કાવ્યો નવીન કવિઓએ લખ્યાં છે, તેમાં આ કાવ્યનુ સ્થાન ખરેખર ઉંચું છે. એ તો આખું કાવ્ય ફરીફરી વાંચતાં અંતરી મોજ આપશે, અને "ફાટલા તૂટલા" જોડા પર કવિએ જે આ પોતાનો "તાજમહાલ" કે "જોડામહાલ" બાંધ્યો છે, તે જોવા

ને તે જોઈને આનંદ ભોગવવા તથા જીવનની અત્ય ક્વિમ્રુરી પણ સમજવા મદ યાનાગુએ જશે, એવી મારી શ્રદ્ધા છે

સંસારદશ્યમાના મન્યોમા ' નવવધૂ " મા અને ' મુગ્ધ પ્રેમની કરુણ કહાણી " મા વર્ણન અને ભાવદર્શન મારા છે, અને તે વાચકને તૃપ્ત કરે તેવા છે

' શ્રીમની ', " રભા જાદી " અને " ઉર્વશીનુ અગ્ગાન એ તુણાન ખંડમન્યો છે આવા ગ્રન્થોમા હાલના નવીન કવિઓ જે ઘડીઘડી વૃત્તો ને છદો બદલીન ચાલના ભાવની અખડિતના તોડી દે છે, તેમ છેલ્લા બે ખંડમન્યોમા અહીં મન્યુ નથી. ભાવ પૂરપૂરા બનાય કે વિ કોઈ વસ્તુ ખાસ કરવા માગે ત્યાર વૃત્તિ ફેરવવા ઉચિત કરેવાય, અને શ્રી કાનક આ બે મન્યોમા એવીજ રીતિ નાખી છે વળી ભાષાની ભભક કરવા તેની સગ્નતા ને સયોગ્તા પરજ એમણ યોગ્ય રીતે વિશેષ ધ્યાન આપ્યુ છ કવિ હવ આવા ખડમન્યો પર પોતાનો હાથ વધારે કેળવીને અજમાવે તો ગ્સની સાવના સારી રીતે સાધી શકશ ખડમન્યો માટ કવિત્વને પરલક્ષી થવુ પડે છે, ને ને માટ ને કવિ પાસે વધારે અધિકાર માગી લે છે

૭ પ્રભુભક્તિ. આ માનમા વિભાગમા પ્રભુભક્તિના દસ કાવ્યો છે અને અમા કવિનુ ભક્ત હૃદય આપણી કવિતાની પ્રાચીન પરપરાને જાગતી રાખે છે, એ આનદની વત છે એ વિભાગમાના પ્રથમ મત્ર સિવાયના બીજા બધા નવ । યો વિવિધ રાગોમા વખાયેલા છે, ને એ ભાવોચિત રચના કવિનુ ચાતુર્ય ને વ્યાસકિ વલણ બનાવી આપે છે આ વિભાગમાના અધાર ગીતો ગવાય ને સ્મરણમા રહી જાય તેવા છે, અને એજ કવિતાની સાર્થકતા બનાવે છે એ ગીતમાળામાના કેટલાક સુર પુષ્પગુચ્છો આપણે અહીં જરા આખ ઠારીને સૂઘી જોઇએ

"જાત બચાવવા જોર દીધુ તો ભાઇને મારે રે!
પુણ્યને જોવા ઝંખું ત્યાં એ પાપ વધારે રે!
મારો આજ રામજી રુવે રે!"

—રામજીનું રુદન.

* * *

"આતમદીપ મૂકું હું દ્વારે ઝગતો આખી રાત;
શ્રધ્ધાનું ભરી તેલ નિરંતર સંકોરું ભલી ભાત;
ન એને નડશે ઝંઝાવાત."

—પ્રભુને નિમંત્રણ.

* * *

"ભોમ ઉપર મંદિર બંધાયાં, પણ જ્વાલાથી ખાક;
અખંડ મંદિર આ છે કેવું, જીર્ણ થતું ન જરાક?
મોહન! મંદિર છે આ કેવું? જુગ જુગ આકર્ષી રહે એવું!"

—અખંડ મંદિર.

* * *

"એક દિન પેલો રંકને ઘેરે, ત્યાં તું આવ્યો હાથ:
દુનિયાને ઠગી કેવો રહે તું દીન પીડિતની સાથ?
પ્રભુ! મારે ટેક છે આવું રે!
તુજ વિણ જીવનું શું આવું?"

—પ્રભુનું મિલન.

* * *

"ચંદ્રતણો દીવો લઇ ચાલે રજની નિજ જગવાટ!
પ્રભો! મુજ અંતર કેરું બીન
રહો તુજ અંગુલિનેજ અધીન!"

—તું!

* * *

"માલ મૂકીને ચાલ્યા પથિકો દૂર દૂર પરદેશે રે;
પણ ઊભો તું કયી દુકાને અણદીઠા ગૂઢ વેશે રે?"

—મેળાનો માલિક.

* * *

"છેલ્લું પ્રાર્થનગીત આલાપું, જગનું તુજ આહ્લેક!
ચતુર દિશાના ઘુઘવાટામાં સુણ છેલ્લું ગીત એક!

"કરી દે તુજ મહેમાન રે, ઓ મારા કપ્તાન!
ડગમગ ડોલે વ્હાણુ રે, ઓ મારા કપ્તાન!"

—ખલાસીની અંતિમ પ્રાર્થના.

* * *

"કોણ બનાવે મારગ ભૂલ્યો—જ્યાં નહીં કોઇ તણો સંચાર!"
"સાદ કરી લે મોડો વ્હેલો, એજ દિશામાં મોઉં દિદાર:
અંતર દીપની એકસ જ્યોતે, હો વ્હાલા! આનું નિરધાર!"

—પાર.

—આ બધાં અવતરણો પરથી વાચક જોશે કે આ નવીન કવિએ આપણાં જૂનાં ભક્તિકાવ્યોની પરંપરા પાછી આબાદ આગળ ચલાવી છે. જે ગીત હૃદયના સાચા રણકારથી નીકળેલું છે, તે કેવા સરલ શબ્દોમાં સચોટ રીતે સામા હૃદયમાં પાછું ઉતરી જઇ પોતાનું તાક્યું તીર સિદ્ધ કરે છે. એ ભાવદર્શન પેલા પૃથ્વી ને અમ્બરા જેવાં સંસ્કૃત શ્લોકોમાં ઠરાવવા જતાં કવિનું તીર કદી પણ પોતાનું તાક્યું નિશાન વીંધી શકશે!—અલ્લા અલ્લા કરો!

૮. સોનેટો. આ આઠમા વિભાગમાં છેલ્લાં ચાલીસેક વર્ષથી પાશ્ચાત્ય કાવ્યસાહિત્યમાંથી ઉદ્ધરાયેલી સોનેટ રચનાઓમાં લખેલાં બાર કાવ્યો છે. પ્રો. બળવંતરાય ઠાકોરના સતત પ્રયાસથી છેલ્લાં દસ બાર વર્ષમાં એ રચના લગભગ બધા નવીન કવિઓને આકર્ષી રહી છે, અને હવે બધી કવિતાનો અર્ક આ ચૌદ લીટીની નાની

શીશીમા ભરેલો હોય કે ભરી શકાય તેમ માની હવે તો પેલાએ પચ્ચીશ સોનેટ લખ્યા તો ઓલાએ પચ્ચાસ ચીતર્યા, અને આ ચૌદ ગજાની ભ્રમતમા બીજા મા ને કોઈમો લખવાની તકરારમા પડ્યા પણ હોય તેના ચિહ્નો દેખાય છે એકાદ ભાવનો મોજો હૃદયસાગરમા ઊઠે, તે કલ્પનાનો વાયુ ભરતો ધમે અને કિનારા પર આવતા જોરથી ગુમાટ ખાઈને ભાગે, ને તેમાથી ફીણના પુંજો ઊડે ને પળભર પથરાઈ રહે, એ આ સોનેટની રચનાની વિશિષ્ટતા અને આકર્ષકતા છે અંગ્રેજી સાહિત્યના સંપર્કથી આ રચનાની મોહકતા યુવાન કવિઓને આકર્ષે તે સ્વાભાવિક છે, અને લાટિન ભાષાથી માડીને યુરોપની તમામ ભાષાઓમા જે જાતની સિદ્ધ ને સફળ રચનાના સોનેટ રચાયા છે ને રચાય છે, તેના આપણી ભાષામા રચાય, તો આપણી ભાષામા પણ એ શોભે ને એનુ સ્થાન કાયમ રહે એવુ ભવિષ્ય લાગે છે પણ યુરોપમા પેટ્રાર્ક કવિની શૈલીના ને તેના રચનાવિધાનના સોનેટો જ સોનેટ તરીકે સાહિત્યપંડિતોએ માન્ય રાખ્યા છે, અને અંગ્રેજી કવિતામા એ રચના સાથે એનાથી કંઈક વધુ સાદી કવિ શેક્સપીઅરની શૈલીની રચના પણ સોનેટ માટે માન્ય થઈ છે પણ એ રચનાવિશિષ્ટતા સોનેટની પ્રાસાનુપ્રાસરચના પરત્વ અને સોનેટની પૂર્ણાહુતિ સંબંધમા રહેલી છે બાકી અંગ્રેજીમા સોનેટનુ વૃત્ત—તેનો 'મિટર'—તો એકજ ની ઠરાયેલો છે, અને તે "આયંબિક પેન્ટામિટર" એ છંદનુ વિધાન અંગ્રેજી 'હિરૉઇક વર્સ''નુ અથવા તેજ માપ ને લયમા લખાતા 'અખંડ પદ્ય'' એટલે 'બ્લૅન્ક વર્સ'નુ જ રાખવામા આવલુ છે પણ આપણે ત્યા તો છંદ એ છંદ માટે તો અરાજકતા જ ચાલે છે બકે નુચિસ્વતના પ્રમાણે ગમે તે છંદની ચૌદ લીટી લખી એટલે સોનેટ થઈ ગયુ એમ મનાય છે, તે એટલે સુધી કે પૃથ્વી, સ્રગ્ધરા શિખરિણી, મંદાક્રાન્તા શાર્દૂલવિક્રીડિત જેવા સત્તરથી વધુ શ્રુતિના છંદોથી માડી વસંતતિલકામા અને ઉપજાતિમા એટલે અગ્યાર શ્રુતિના નાના છંદની ચૌદ લીટી લખી કાઢી તેને પણ સોનેટ કહેવાનો સંતોષ લેવામા આવે છે'

"માલ મૂકીને ચાલ્યા પથિકો દૂર દૂર પરદેશે રે;
પણ ઊભો તું કયી દુકાને અણદીઠા ગૂઢ વેશે રે?"

—મેળાનો માલિક.

* * *

"છેલ્લું પ્રાર્થનગીન આલાપું, જગનું તુજ આહ્લેક!
ચતુર દિશાના ધ્રુવવાટામાં સુણ છેલ્લું ગીત એક!

"ફરી દે તુજ મહેમાન રે, ઓ મારા કપ્તાન!
ડગમગ ડોલે વ્હાણ રે, ઓ મારા કપ્તાન!"

—પ્રવાસીની અંતિમ પ્રાર્થના.

* * *

"કોણ બનાવે મારગ ભૂલ્યો—જ્યાં નહીં કોઇ તણો સંચાર!"
"સાદ કરી લે મોડો વ્હેલો, એજ દિશામાં મોઉ દિઘર:
અંતર દીપની એકલ જ્યોતે, હો વ્હાલા! આવું નિરધાર!"

—પાર.

—આ બધાં અવતરણો પરથી વાચક જોશે કે આ નવીન કવિએ આપણાં જૂનાં ભક્તિકાવ્યોની પરંપરા પાછી આબાદ આગળ ચલાવી છે. જે ગીત હૃદયના સાચા રણકારથી નીકળેલું છે, તે કેવા સરલ શબ્દોમાં સચોટ રીતે સામા હૃદયમાં પાછું ઉતરી જઇ પોતાનું તાક્યું તીર સિદ્ધ કરે છે એ ભાવદર્શન પેલા પૃથ્વી ને અપ્સરા જેવાં સંસ્કૃત વૃત્તોમાં કરાવવા જતાં કવિનું તીર કદી પણ પોતાનું તાકેલું નિશાન વીંધી શકશે!—અલ્લા અલ્લા કરો!

૮. સોનેટો. આ આઠમા વિભાગમાં છેલ્લાં ચાલીશેક વર્ષથી પાશ્ચાત્ય કાવ્યસાહિત્યમાંથી ઉદ્ધરાયેલી સોનેટ રચનાઓમાં લખેલાં બાર કાવ્યો છે. શ્રી. બળવંતરાય ઠાકોરના સતત પ્રયાસથી છેલ્લાં દસ બાર વર્ષમાં એ રચના લગભગ બધા નવીન કવિઓને આકર્ષી રહી છે, અને જાણે બધી કવિતાનો અર્ક આ ચૌદ લીટીની નાની

નીચીમા ભરેલો હોય ? ભરી શકાય તેમ માની હવે તો પેતાએ પચ્ચીશ સૉનેટ લખ્યા તો ઓનાએ પચ્ચાસ ચીતર્યાં, અને આ ચૌદ ગદાની શરતમા બીજા સૉ ને ચેમ્સો લખવાની તગમારમા પડ્યા પણ હોય તેના ચિહ્નો દેખાય છે એમ. ભાવનો મોજો ઉપસાગરમા ઉઠે, તે કલ્પનાનો વાયુ ભરતો ધસે અને કિનારા પર આવતા જોરથી ખુનાર ખાકને ભાગે ને તેમાથી ફીણના પુ જો ઊડે ને પગભર પથરાઇ રહે એ આ સૉનેટની રચનાની વિશિષ્ટતા અને આ પર્યન્તા છે અગ્રેજી સાહિત્યના સપર્કથી આ રચનાની મોહકતા ગુજરાતી કવિઓને આપે તે સ્વાભાવિક છે અને લાગ્નિ ભાષાથી માડીને યુરોપની તમામ ભાષાઓમા જ જનનની સિદ્ધ ન સકી રચનાના સૉનેટ રચાયા છે ને રચાય છે, તેના આપણી ભાષામા રચાય તો આપણી ભાષામા પણ એ શોભે ને એનુ સ્થાન કાયમ રહે એવુ ભવિષ્ય લાગે છે પણ યુરોપમા પેટ્રાર્ક કવિની શૈલી ને તેના રચનાવિધાનના માનદો જ સૉનેટ તરીકે સાહિત્યપડિતોએ માન્ય રાખ્યા છે અને અગ્રેજી કવિતામા એ રચના સાથ એનાથી કઈક વધુ સાદી કવિ શેક્સપીઅરની શૈલીની રચના પણ માનીત માટે માન્ય થઈ છે પણ જે રચનાવિશિષ્ટતા સૉનેટની પ્રાસાનુપ્રાસરચના પરત્વે અને સૉનેટની પૂર્ણાકૃતિ સબધમા રહેલી છે બાકી અગ્રેજીમા સૉનેટનુ વૃત્ત—તેનો મિટર—તો એકજ ની મનાયેલો છે અને તે ' આયમ્બિક પેન્ટામિટર ' એ છદનુ વિધાન અગ્રેજી દ્વિરેફ વર્ગ નુ અથવા તેજ માપ ન નયમા નખાતા અખડ પદ્ય એટલે બ્લેન્ક વર્સ નુ જ રાખવામા આવતુ હતુ. આપણે ત્યા તો હવે ગમે તે છદ માટે તો અનન્ય ના ન ચાલે , ગમે તે વિસ્વત નના ગમા ા ગમ તે ચૌદ લીટી લખી એટલે સૉનેટ થઈ ગયુ એમ મનાય છે તે એટલે સુધી કે પૃથ્વી, સ્ત્રગ્ધરા શિખરિણી મદાક્રાન્તા શાર્દૂલવિક્રીડિત જેવા મત્તરથી લઈ તુનિના ટેથી માગી વસતતિલકામા અને ઉપજાતિમા એટલે અગ્યાર શ્રુતિના નાના છદની ચૌદ લીટી લખી દીધેલી પણ સૉનેટ મનાવા લાગેલી રચના જોવામા આવે છે '

મારો તો નમ્ર અભિપ્રાય છે કે આ જાતના રૂપમેળ છંદોમાં સૉનેટ લખતાં, મેં આગળ ઉપર કહ્યું તેમ, આપણા ગુજરાતી શબ્દોની દેખાતી ઘણી લઘુ શ્રુતિઓ દ્રુત કે શાંત બોલાતી હોવાથી એ રચનામાં શબ્દોના કઢોર અને અગુજરાતી ઉચ્ચારો થાય છે. ગુજરાતી સૉનેટના 'પિતા' થયેલા શ્રી બળવંતરાય ઠાકોર જેવાને હવે આખરે આ ઉચ્ચારવિધિની વિલક્ષણતા ઉઘાડી દેખાય છે, અને તેથી જ એમણે પોતાનાં સૉનેટોમાં તેનું 'પૃથ્વી છંદ'નું કે બીજા રૂપમેળ છંદનું સિદ્ધ રૂપોવાળી શ્રુતિઓનું માપ રાખ્યાં છતાં સંસ્કૃત શબ્દોના તત્સમ રૂપોમાં પણ આવે દેખાતી બે લઘુ શ્રુતિ ખરી રીતે ગુજરાતીમાં એક લઘુ ને એક દ્રુત હોવાથી બે શ્રુતિ મળી એક એકમ વાળી ગુરુ શ્રુતિ લેખે પોતે વાપરી છે, અને એમનું જોઈ બીજાઓએ પણ વગર સમજ્યે એનો ઉપયોગ કીધો છે. રૂપમેળ છંદોમાં શ્રી નાનાલાલ કવિએ પણ એવી તોડફોડ કીધેલી છે. કવિનો કાન જેમ વધુ સૂક્ષ્મ થતો જશે, કવિતાની વાણી એ આંખનો નહીં પણ કાનનો—શ્રુતિનો—વિષય છે, એ સત્ય સ્પષ્ટતાથી જ્યારે આપણા કવિઓ ધ્યાનમાં લેશે, ત્યારે આ સંસ્કૃતમાંના રૂપમેળ કે અક્ષરમેળ છંદોનો ઉપયોગ કરતાં વિચાર કરતા થશે.

અસ્તુ. દાન તો આ રચના માટે આટલું જ નિરર્થક આ રચાને નસ થશે. સૉનેટપ્રિય નવીન કવિઓ હજીયે રચનાવિધાનનું કશું બંધન પાળતા નથી. જ્યાં પ્રાસ પૂરા મળ્યા ત્યાં રાખવા ને જ્યાં તે ન મળે ત્યાં ગમે તેમ ચલાવી લેવા, પદ્યલયમાં ગમે ત્યાં યતિભંગ આદિ ગમે તેવી છૂટ લેવી, વિભક્તિના પ્રત્યયો જુદા પાડી બીજી પંક્તિમાં લઈ જવા, વાક્યનો ને તેના અંગોનો અન્વય ગમે તેવો અટપટો રાખવો કે જેથી વાચનની સુબોધતામાં વાંધો આવે ને અર્થ બેસાડતાં વાર લાગે. વિશેષણ પહેલી પંક્તિમાં તો દસબાર શબ્દો પછી વિશેષ્ય બીજી ત્રીજી પંક્તિમાં આવે—આ બધું કુમેળ જેવું કવિતા લખતાં માત્ર ચૌદ લીટીની રચનામાં આવતાં દેખું, એ કવિની

કળા માટે તો શોભાભર્યું નહી જ કહેવાય એક તો શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાનો પૂરો અભ્યાસ નહી, ભાષા પર પ્રભુત્વ નહીં, પદ્યમા શુ શોભે ને શુ ન ગોભે ને શુ અડવુ લાગે તેની કુરુચિ સુરુચિની સમજ નહી, ફારસી, અગ્રેજી ને સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દો સાથે સાથે ખડકાવા મૂકે, જોડાક્ષરને છૂટા કરે કે છૂટા અક્ષરોને પદ્યબંધ માટે જોડી નાખે, પદ્યપંક્તિની સંધિઓના નિયમ જાળવે નહી, પંક્તિમા વિચાર પૂરો નહીં સમાય ત્યારે તેમા શ્રુતિઓ વધારે ઉમેરી દઇને પછી તેના છંદનામ પર 'વિશ્વ' શબ્દ સાથી દઈ તે જાણે ખાસ નવો છંદ બનાવ્યો હોય તેવો ભાસ કરે, "કરતા' 'બોલતા' આદિ કૃદંત રૂપોને ઠેકાણે શ્રુતિઝબને ખાતર 'કરત' 'બોલત' એવા સંકેતવાચક ક્રિયાપદના રૂપ ખોટી રીતે વાપરી વ્યાકરણભંગ કરે—એવી એવી ઉઘાડી પદ્યરચનાની અશક્તિનુ પ્રદર્શન કર્યા કરતા સોનેટ નહી લખે તો શુ કવિપદ પરથી કોઇ ઉતારી મૂકે એમ છે? કે જોગ્જુવમથી એવા સોનેટ લખીને મોટા કવિ કહેવડાવવાનો કાયદો ગુજરાતી સાહિત્યની કૌસિલમા પસાર કરાવી શકાશે? આ બધો સમયનો ને શક્તિનો વ્યય આવા ઢગધડા વગરના સોનેટો લખીને કરવામા ને તેનાથી અર્ધું પુસ્તક ભરવામા શો સાર નીકળશે? અપરીક્ષણનો, ભાષાજ્ઞાભીતનો ને પદ્યલેખનનો ખરો ને સૂક્ષ્મ ઝવેરી આવા ખોટા હીરાઓથી શુ અંજાઇને છેતરાઇ જશે? આવુ કાવ્યલેખનનુ ને પદ્યરચનાનુ તૂત ઘણા વર્ષથી ગુજરાતી સાહિત્યમા ચાલ્યુ છે, પણ હવે સારી આશા આપનારા નવીન કવિઓ પણ ખરુ રહસ્ય સમજ્યા વગર એ વિપથ માર્ગે માત્ર મોટા નામો પાછળ દોરવાઇ જઇને પોતાની શક્તિ વેડફી નાખે છે, તે જોઇને આ ટાણે તેને ઉઘાડુ પાડવાની હુ મારી ફરજ સમજું છુ વ્યક્તિઓ કરતા સાહિત્યના એટલે પ્રજાના સૂક્ષ્મ હૃદયબુદ્ધિચૈતન્યના પ્રગતિમાર્ગના અમર સ્તંભોના સનાતન સત્યો વધારે અગત્યના છે, અને વ્યક્તિઓ પ્રત્યેના માન ને સદ્‌ભાવ કરતા સનાતન સત્યો માટેનો સદાગ્રહ વધારે મોઘામૂલો છે માટે જ આપણા સાહિત્યનુ ધન જાળવી રાખવા ને તેને વધારવા અહીં જે

સ્પષ્ટતાથી ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે પ્રત્યે નિંદામગ્નિથી વિચાર કરવા | આજના કવિઓને તથા વાચકોને વિનવું છું ભાવી ને આવી અગમ્યતા આસ્વાદ કરશે તો આપણા નવીન કવિઓ ક્યાં જઈ અટકશે તેની કશી ગમ પડતી નથી

વારુ હવે આ સંગ્રહના છેલ્લા વિભાગમાં જે બાર સૉનેટો વપરાયેલાં છે, તેને ઉપલી કસોટીએ કસી જોવા હું રસજ્ઞ વાચકને આમંત્રું છું પોતાના અગ્રગામી કવિઓના સૉનેટો જોઈને સ્વાભાવિક રીતે શ્રી લેખકે પણ પરંપરા તેવાજ અનેક દોષયુક્ત સૉનેટો લખ્યા હતા. મે એ બાબતનું એ પ્રત્યે લક્ષ ખેંચ્યું, અને બની શકે તો તે નીમાં કશી દોષવાળા કરવા ને સુધારવા મે વિનતિ લખી એ ભલામણ કેટલી ફળી છે, તે એ સૉનેટો ફરી વાંચનારજ જોઈ શકશે છે. આ સૉનેટોમાં ભાષાનું એકધારું વહન આદિ થી વહે છે, અને અર્થબોધ વાંચતા વાંચતા સરલતાથી થઈ જાય છે, એજ એની પ્રથમ સિદ્ધિ છે. એમાં ચાર સૉનેટ પેટ્રાર્કની યા મિલ્ટનની વિધિના પૂર્ણ પ્રાસ બાંધણીના સૉનેટો છે બીજા એ વિધિની નકલના તેમજ શેક્સપીયરની વિધિના છે. તેમજ બે સૉનેટની પ્રાસરચનાની ને પંક્તિઓની ગોઠવણી જરા જુદીજ રીતની નવીન જોઈ છે આગળ ઉપર મે લખ્યું જ છે કે સૉનેટરચનાની કોઈ પણ એક કે બે વિધિ દઢ નક્કી થઈ નથી, એટલે આ જાતની અખતરામાં ખાસ વાંધો લેવાનું કારણ કશું જેવું નથી

ઉપરાંત આ સૉનેટોમાં વતનનું સ્મરણ, સ્થિતિનું પરિવર્તન, ગામ, અમરખેનની તારીફ, પ્રયાણ, અને કવિ શ્રીમની સભાને વિદાય આપી વળી સ્વપ્નો, અને વરસાદ, એ નવ સૉનેટો મને સુંદર લાગ્યાં છે એમાં ભાવ, કલ્પના, રસ, ભાષાની સરળતા તેમજ છટા, અને પદ્યરચનાની કુશળતા એકનિષ્ઠ છે અને એ નવે રીતે પરીક્ષણ દૃષ્ટિથી પણ સૉનેટ નામને લાયક છે થોડાંક સુંદર નમૂના તે સૉનેટોમાંથી પણ અહીં ટાંકવા કરતાં "ગામનું" આ નવું ઉપરાંત જુઓ.

થશે શું નવપૂર્ણિમા ગણાતી ઇન્દુરેખા સમી?
સદાય હૃદયાબ્ધિના ઉન્નમાય પક્ષો હશે?
જશે ધવલ માધુરી શુભ મયંકની આથમી;
અને ભવનિવાસના પગથિયા ચઢતા, થશે
સખી! પ્રણયજ્યોત્સ્નિકા પણ શું કૃષ્ણપક્ષે ક્રમી,
પછી ત્રુટિત ચંદ્રશું હૃદયભેદક હાલશે'

—એકેએક શબ્દ ને વિશેષણ અર્થની પૂર્તિ કરે છે, અને ચિત્રમા રંગ પૂરે છે નવપૂર્ણિમાની ઉત્પ્રેક્ષા પ્રણયપૂર્ણિમાના ભાવ સાથે ઠેઠ સુધી સુન્દર સાથ આપે છે "શુભ મયંક"મા એકજ વિશેષણ "શુભ" કેવુ અર્થપૂર્ણ છે! શુભ એટલે રૂડો નહી, પણ શુક્લ પક્ષનો શુકલપક્ષનો ચંદ્ર શુભ મનાય છે આ આખુ ઉત્તરાર્ધ ફરી ફરીને વાચી જુઓ, એના નાદે શબ્દમાથી ભાવ ને અર્થની પેલી "ધવલ માધુરી" ઝર્યા જ કરશે.

મિત્રના મૃત્યુ પર "અમર સ્નેહના તારો" એ સૉનેટની નીચની પંક્તિઓ વાંચો

'રહીશ નિરખી હવે નવલરૂપ સંધ્યા, અને
દિગન્તશિર પશ્ચિમે તનક તારલો એ ભલે
સખા! નિરખતો રહુ નવ પ્રશાન્ત રાત્રી હવે,
જીવું વિરહગ્રસ્ત તારક સમો વ્યથાસ્પદ ને
અમૌન હસતો, નિહાળી જગના ઠગારપણા,
અને ચમકતો રહું અમર સ્નેહમા આપણા!"

—આકાશનો તારો એકલો જોયા કરે અને અમૌન ધ્રૂજ્યા કરે, એવો વિરહગ્રસ્ત તારક જેવો જીવતો રહેલો મિત્ર અમર સ્નેહમા ચમકતો રહીને દુનિયાના એના ઠગારાપણા હૃદયમા હસતો હસતો જોયા ને વિચાર્યા કરે, એ કરુણ ભાવ અને વૈરાગ્ય કેવા ઉચિત ને સાર્થ શબ્દોમા દર્શાવાયા છે

અને "પ્રયાણ"માની સૂર્યાસ્તની આ નવી કલ્પના જુઓ.

' પડે ક્ષિતિજકૂપમા ગગનચોકનો ઘંટ ત્યાં!"
" ફિરે ગગનચંદ્રનો કનકોર નૂતન ત્યાં"

'અમે પરિ?' એ સૉનેટમાની પણ નવી ને લાક્ષ ઉપમા ને ઉત્પ્રેક્ષા જુઓ

'ઝગે નભશિર ભવે તગરપુષ્પ શા તારના
શશી બદનતો રહે રસિક શશિના હારવા'

—ચંદ્ર દર સના બે દિવસે આકાશમા શશી બદલે છે, તે જાણે એ શશીઓ—તારાઓની જુદી જુદી ગોઠવણથી ગૂથેના હાર જેવી શશીઓ—ગળામા નાખીને તે બદલ્યા કરે છે!

અને 'મીમની સધ્યાને વદાય' વાળુ સૉનેટ આખુજ વાચ્યા કરો

"ચરી મેદાનોમા ઘર તરફ સૌ ઢોર ફરતા
'ઉભેની સધ્યાની પગની ચૂમતા એકવદને'

—આખુ ઢોરનું ટોળુ મેદાનમા ચરતુ હોય તે જાણે એકજ વદન મુખ વાળુ હોય તેમ વાકુ વળીને સધ્યાની પગની ચૂમે છે! એ વાચતા મને નવ્સ્વર્થ કવિની પેલી સુદર પંકિત યાદ આવે છે 1 all forty feed like one! અને એ સૉનેટનુ ઉત્તરાર્ધ પણ બહુ સુદર ઉત્પ્રેક્ષાથી વિભૂષિત છે

'પનિહારીઓએ પણ સરિતમા પાય ભીંજવી
નિહાળ્યો પશ્ચિમે અપર જન ના કુભ ભરતો
મહાબ્ધિ—ઓવારે કનકજળમા શાત નયને'

—એક બાજુ પનિહારીઓ સાઝે નદીમાં પાણી ભરવા જાય ને પોતાનો કુભ ઘડો-પાણીમા ઉતારે ને બીજી બાજુ પશ્ચિમમા મહાસમુદ્રના કિનારા પરથી ત્યાના સુવર્ણમય પાણીમા (સધ્યાની છાયાથી પાણીનો રગ સુવર્ણમય થઇ ગતો તેમા) કોઇ બીજો શાત નયને પોતાનો કુભ (સૂર્ય) પાણી ભરવા ઉતારે સધ્યાની છાયા પૃથ્વીપર પડી નદીને ને પનિહારીઓને સાધ્યરગમા ઝબકોળે અને નદીમા કુભ ઉતારી પાણી ભરતી પનિહારીઓની છાયા વિરાટરૂપ બનીને આકાશમા જાણે કોઇ વિરાટ આત્મા બની પોતાના કુભ મહાસમુદ્રમા—અનતત્વના સાગરમા—ઉતારે એ સુયોગ્ય વેળા કેવુ સયોગ ચિત્ર કવિએ ત્ર્યજ પક્તિમા ઉતાર્યુ છે! આવી

કવિત્વકલાને ધન્યજ છે! "ચાલી જતી સંધ્યાને" એક સુંદર સૉનેટ છે. બીજના ચંદ્રની રેખાની ઉત્પ્રેક્ષા પગની નખલી માટે ઘણીજ સુંદર છે, અને એ આખાય સૉનેટનો ભાવ—જાણે સંધ્યા જતાં કવિ પોતાની બધી કવિતાનું એ પ્રેરણામૂળજ ચાલી જતાં પાંગળો થઇ જશે—તથા એનો આખો ઉઠાવ, એની વેધક શબ્દોમાં કરેલી કરુણ વિનવણી, બધું જ સુંદર ને પ્રશંસાપાત્ર છે. છેલ્લું "વદાય" નું સૉનેટ પણ કવિતા-કન્યાઓને સાસરે વળાવતી વેળાના હર્ષશોકમિશ્રિત ભાવોથી કેવળ શુદ્ધ રચનાકળાથી ઠીક દીપી રહે છે, અને એની છેલ્લી પંક્તિમાં એમની આ કવિતાઓને જેમ વદાય આપી છે, તેમ આપણે પ્રત્યેક વાચક પણ ચાહીશું કે એમની કવિતાએ

"ભર્યું મારું તેવું ઉરસદન સૌનું જઇ ભરો!"

રચનાવિધાનમાં શ્રી. કોલકની કળા સિદ્ધિ મેળવતી જાય છે, તેનું એકજ સચોટ દૃષ્ટાંત અહીં આપવું અયોગ્ય નહીં લાગે. આજકાલની કવિતામાં વ્યર્થ પાદપૂરક "જ" ઘડી ઘડી દેખાય છે, તેવા મિથ્યા અર્થહીન અક્ષરો કે શબ્દો શ્રી. કોલકના આ સંગ્રહમાંથી જ્વલ્લેજ મળી શકશે. વળી ગ્રામ્ય અને અપરિચિત પ્રાંતિક શબ્દો, શબ્દોના અંગની તોડફોડ, ખોટી સંધિઓ, વ્યાકરણભંગ, એવા એવા આજકાલ વિદ્વાન ગણાતા કવિલેખકની કવિતાઓમાં પણ દેખા દેતા દોષોનાં દર્શન મળવાં પણ અહીં દુર્લભ થશે. આ સિધ્ધિ શ્રી. કોલકે આ વર્ષોના ગાળામાં મારા માર્ગદર્શનથી મેળવી લીધી છે, એ કાંઇ સહજ વાત નહોતી. છદ્મન સાથેજ જન્મેલી પ્રેરણા વિના તો ખરા કવિ થવાતુ જ નથી, તોપણ કવિતાના દેહની સિદ્ધિ મેળવવા માટે, ખાણમાંથી કાઢેલા ખરા હીરાનું પૂર્ણ નૂર ને તેની પૂરી કિંમત અંકાવવા જેમ કુશળ કારીગીરીથી પાસા પાડવાની જરૂર છે, તેમ સત્ય માર્ગદર્શનથી અભ્યાસ કરવાની અને કવિતાનાં તમામ અંગોની સપ્રમાણતા ને શુદ્ધિ જાળવવાની અગત્યતા છે. એ વિના ગમે તેવા સારા કવિનું કવિત્વ બારેવાટ જાય છે, અને તેની થવી જોઇતી કદર આવા અણઘડપણાને લીધે થઇ શકતી નથી.

આ લખમા શ્રી મન ની મન્યશક્તિની જે પ્રશસા કરવામા આવી છે તેથી એમ સમજવાનુ નથી કે એમના ગ્રન્થોમા દોષ છેજ નહી દોષ શોધનાર જાય તેને તે મ્હી મ્હી મળી આવે છે શ્રી કોલકે હજી પોતાની ત્ર્યીશી પૂરી કીવી નથી એમના પ્રતિકૂળ સજોગોએ એમને ઊચી યુનિવર્સાટીની કેળવણીથી બાકાત રાખ્યા છે દુનિયાના ઉચ્ચ કાવ્ય ગ્રંથોનો તથા મન્ય શાસ્ત્રો કે તેના અનુસંગિક શાસ્ત્રોનો એમના અભ્યાસ હજી પ્રારંભની પાયરી પર જ રહેલો છે ગજવે પણ તે બ ગરી છે પણ આ થી ન્યૂનતામાથી એમણે જેટલી સિદ્ધિ આપ ને સાધી છે તેટલી પ્રશસાને પાત્ર જ છે એ મારી ખાતરી છે આ સુ ર મન્યસગ્રહ મારે સહ ય નિવેદ્યો મારા એ મન સાથે મળતા થશે વખત જતા કવિ ન ના ખીનશે તેમ તેમ વિતાને મન પર વધુ સિદ્ધ હથોળી બેસતી જશે

શ્રી નક જાદુ ઉમગી સાહિત્યમ ર અને એક વર્ષ થી માધુરી નામે ઊંચા સાહિત્યાદર્શ સતતા નિમાસિકનુ તત્રીપ તથા તેની માનિની સાથવે છે મને આશા છે કે પેરે પાગ બાવીને કેની આ ગોખની સાહિત્યસેવાને ગુજરાતની જનતા ઉત્તેજન આપી એમની ખીનતી શક્તિનો લાભ આપણા સાહિત્યને આપશે આ સગ્રહમા તો એમ ની મન્યશ્રી જોઈને આનદ પામુ છુ કે

કવિના અતરમા મધુરા સગીત જાગે સ્વર્ગ-સુરા'
અને કવિના મગન પ્રસ્થાન દુનિયા ડોન રસનાને
—કવિ અને વસત

અતમા સાધગીત ને ગ રઃ વાચકોના હસ્તમા મૂકતી વેળા હુ કવિને એજ આશીર્વાદ આપુ છુ કે સાગર એવાર ગુજરાતે નનન કુસુમ સજેની એમની પણ કવિતાકુજ નવનીન કુંપળથી સદા ખીનતી રહે અને ગર્રસાહિત્યમા એમનો ફાળો ઉત્તરોત્તર એવો વિમની મળતો રહે કે એમનીજ એક સુ ર પંક્તિ પ્રમાણે જરા ફ નીન આપણે સૌ પ્રાર્થીએ

થજ જીવન એમનુ મધુર મ ય ઝબાકનું અસ્તુ !

દાદર પારસી કોલોની મુબઈ
તા ૧૩–૧૧–૧ ૩૮

અરદેશર ફરામજી ખબરદાર

સાંધ્યગીત

૧

કવિતા અને કુદરત

સાંધ્યગીત

• પાલવડો માગે મેલો, મોહનજી •

(૧)

દરિયાની પાર પણે સંધ્યાના દેશમાં
        દીઠી ઝરંત તારી પ્રભા અમી.
સારી ક્ષિતિજ તારા તેજોજ્જ્વલ રંગમાં
        સોહે છે પ્રભુ! તારે ચરણે નમી:
        દીઠી અનુપ એવી સંધ્યા ઘડી!

મારા વતનના ભૂલી પ્રાસાદને
        દીઠી તૂટેલ તારી કુટિર પણે;
ટનકની કોરવાળી રૂપેરી વાદળી
        તારે તે દ્વારે ઝૂલે મંગલ ક્ષણે:
        દીઠી અનુપ એવી સંધ્યા ઘડી!

મારી ગુજરાત ત્યાં રે હશે શું રાજતી?
કયાંથી એ ગુર્જરીનાં ગીતો સુણું?
સાગરની પાર પેલે મુજને આકર્ષતું
હશે શું મારું પૂર્વ વતન જૂનું?
દીઠી અનુપ એવી સંધ્યા ઘડી!

(૨)

સાગરથી દૂર દૂર ક્ષિતિજની ભોમ પર
સંધ્યાનાં રંગભીનાં પગલાં પડ્યાં;
આકાશી ગઢ ચઢી આવી દેવબાલિકા,
પૂરવથી આજ તેને સ્વપ્નાં જડ્યાં.

પૃથ્વીપથિક એક ચાલ્યો લઇ નાવડી,
જોજન કૈં સાગરનાં ઊતરી જતો—
પૃથ્વીને પાર ઊભી સંધ્યાના પાયમાં
અન્તરનાં ગાન ધરવા ઉત્સુક થતો.

દુનિયાથી દૂર અને માનવથી પર તેને
કંઇયે પથિક, તારી શી છે પડી?
અન્તરનાં ગાન તારાં તેને શું રોકશે,
એને શું થોભવાની મળશે ઘડી?

(૩)

સંધ્યાને ટાણે અહીં આવી તું, મોરલા,
ઝીણું બુલંદ ગાન ગાઇ જજે!
પીંછાંના ચાંદ-વેરી મસ્તી રજનીના
અંતરમાં તેજ તારાં છાઇ જજે!

ગાશે કંઇ ગાન કવિ હૈયાની હૂંફનાં,
તેનો એકાદ સૂર ઉઠાવી જજે!
પર્વતની પોળ મૂકી સાગરસીમ ઊતરી
ક્ષિતિજના દેશમાં જગાવી જજે!

મીઠા મયૂર મારા જીવનની કુંજના!
તારું યે ઉર કંઇ ખોલી જજે!
મારા જીવનકેરી રંગભરી સાંજના
મોંઘા મયૂર! કંઇ બોલી જજે!

નવુંજ ગીત ગાને, કવિ!

•રાતુ રાતુ ગુલાબનું ફૂલ, ગુલાબમાં મ્હેંક છે•

તારી વાડીમાં મોરલો નાચે, નચવતો ગાને કવિ!
નેનાં પીંછાં ખરે કો ભવઆંચે, અમૃત તુજ પાને કવિ!

લીલી ભૂમિ પે આભ મીટ માંડે, ખીલીને કંઇ ગાને કવિ!
પૂઠે પગલાં ત્યાં રાત પેલી પાડે, પડે ન શું તે કાને કવિ?

બેઠાં આંબાડાળે કૈં દેવપંખી, હવે તો તુંયે ગાને કવિ!
તારા અંતરનું ગાન રહે ઝંખી, ટહૂકવા તે જાને કવિ!

પેલું પૂરવમાં મેઘધનુ તાણ્યું, તું ભેદી તેને ગાને કવિ!
કોણે તારું નિશાન નથી જાણ્યું? તું રંગવેધી થાને કવિ!

તારી વેદનાનાં આંસુ સૂકાવા તું એમ દેતો શાને કવિ?
એનાં મોતી કરી દે મઢાવા સુવર્ણમય ગાને કવિ!

તારા અંતરમાં સૂર નવા જાગે, જગાવ નવી તાને કવિ!
હવે ગાયું ન ગાતો જૂના રાગે, નવુંજ ગીત ગાને કવિ!

કલ્પનાની પાંખ પર

• કુંજનડી રે સંદેશો અમારો •

કલ્પનાની પાંખ પર ઊડવુ આકાશમા
    જાવુ મારે કિયે ધામે જી રે?
સન્ધ્યાની વાદળીની સુંવાળી ગોદમા
    અંગે ન રંગ કંઈ જામે જી રે!

હૈયુ તો વ્યોમના તારકોદ્યાનમા
    કલિકા કો ચૂંટવા ન માગે જી રે!
ચાંદાના હોડલામા બેસી વિહારવા
    આભના નીર આછા લાગે જી રે!

ઉષાની ચુંદડીએ લ્હેરાતો ઊડવા
    ઝૂલા ખાતા ફેર આવે જી રે!
સ્વાતિની સેજમા ને દિશાના દ્વારમા
    મારે એકાંત નહિ ફાવે જી રે!

બ્હાલપની વાટિકામા ઘૂમવાને માચુ, પણ
    ખરતા ફૂલો ક્યા ચાચુ જી રે?
આવુ, હો નાથ! તારે હૈયે હુ ઊડતો,
    કિન્તુ એ માને કોણ સાચુ જી રે?

બ્રહ્માંડનું કાવ્ય

- પૃથ્વી -

કરું કવન જો, ગુંથી ગગનગામિની કલ્પના,
સુમંજુલ પદાવલી લલિત ભાવ તેમાં વણી,
થશે હૃદયતૃપ્તિ તે સતત ગુંજતાં સ્વલ્પ ના,
ખરે સુકવિતા મઢી કનકમાંય હીરાકણી.

સુકાવ્ય રસપૂનમાં હૃદય વેદના ને વ્યથા
કરીશ લય, છેકતો કથન શબ્દકૌભાંડનું ;
ખરી કવનમોજ માણીશ ઉરે, પછી અન્યથા
થશે જીવન મારું કો મધુર કાવ્ય બ્રહ્માંડનું !

અમારાં કાવ્યો

• ખંડ શિખરિણી •

અમારાં કાવ્યોનાં
બજારે કે વાટે કદિ ન કંઇ મૂલ્યાંકન થશે,
કિંવા જોઇને કો સ્વરૂપ મુખપૃષ્ઠેથી .કળશે
કદી ના કર્ત્તાના ઉરઉમળકા, ઊર્મિ, સ્ફુરણાં
કશુંયે, જ્ઞાનીઓ નિજ ભુવનપ્રાસાદ ત્યજીને
અમારાં કાવ્યોનાં નહિજ કરશે દર્શન કદિ!

અહો કેવાં કાવ્યો?
કવિ કેવા એના કરી મુંઝવણે ચિત્ત ગુંચવી
ન પંક્તિની હારે નિમિષ કરશો ડોકિયું તમે!
તમારા સટ્ટાના કદિ ન મળશે આંકફરકો—
ન વેપારી ભાવો—નજ શુકન વા મંગળ પળો
કરી લેવા સોદા ઉઘડતી બજારે ગણી નફો.

અમારાં કાવ્યોમાં
તમારાં સ્વપ્નોનાં સતત ન મળે ચિત્ર સમર્યાં,
હવાઈ મ્હેલોના પણ કિસબના કો ન નમુના;
કદી કો આસ્માની અગર સુલતાની નિરખતાં
ચુંથી દેશો એને નહિ, તદપિ ક્‌હેજો સહુ ભલે,

અમારાં કાવ્યોમાં
પ્રવાસી થાકેલાં નીતરતી પીશે નિર્મલ સુધા
જગે કંટાળેલાં ઘડીક ગ્રહશે શાંતિ મધુરી :
પ્રચંડી ઘાવોથી પીડિત જન આશ્વાસન ગ્રહી
થીજાવી દેશે ત્યાં કરુણ દગની અશ્રુસરિતા :
તમારાં કિન્તુ એ મન કદિ ન રીઝાવી શકશે.

અમારાં કાવ્યોમાં
સમી સાયંકાળે મનભર નભોહાસ્ય ઝળકી
રહેશે, હૈયાના રજનિપડને દીપ્ત કરીને,
અમારાં દર્દોનાં કરુણ સહુ ગીતો પલટીને
પરીઓને કંઠે અવર ભુવને ઊર્ધ્વ ચઢતાં
થશે મીઠાં ગીતો : પણ સકળ લુખ્ખુંજ તમને !

દિલનાં દર્દ

• અનુષ્ટુપ્ •

કથા આ કારમી ક્‌હેવી કેવી રીતે, કયહીં, કશે?
હૈયાના મર્મની રાટો માનવી કોણ સૂણશે?
દર્દી છું; દર્દ તોયે ના દેખાતાં દાનવી દગે—
માણે છું; તોય ના જાણ્યું સુખ આ દેહની રગે:
હવે તો રોવું ને લ્હોવું, ભીંજાવું એજ વૃષ્ટિથી,
પિતાની મ્હેર માનીને જોવું સૌ સમદૃષ્ટિથી.

વીતી છે અર્ધ આ વેળા, શોધતાં જીવનાંગણે,
ઝંખતાં ઝંખતાં શૂન્યે, સુખ થાશે કદી પણે;—
છતાં ના વેદના છૂટી—વધારે વધતી રહી,
શ્રદ્ધાની હૂંફથી ભીની અશ્રુમાં પીગળી વહી.

તોયે ના તાતદીધેલી વેદના યે તજે કવિ:
બધાં એ અશ્રુબિન્દુની વહાવી દિવ્ય જાહ્નવી,
ને તેમાંથી જગાવી મેં ગીતઊર્મિ નવે સૂરે,
દિલનાં દર્દ રેલાઈ આવ્યાં કાવ્ય બની ઉરે.
ભલે એ દર્દની ગાથા જીવનાન્ત સુધી કરું,
સંધ્યા જેવી દિનાન્તે એ અનેરા રંગથી ભરું.

કવિ અને વસંત

• ભગરી સાખી •

કુંજનિકુંજે કોયલ બોલે, બોલે કંઠ સુરાગે,
મ્હોર મંજરી મ્હેકે મુદભર, ઝ્હેકે સભર પરાગે:
કવિના અન્તરમાં મધુરાં
સંગીત જાગે સ્વર્ગ–સૂરાં.

વન ઉપવન ને ઊર્ધ્વ ગગનમાં કરતાં કલરવ પંખી,
સંધ્યાના નભઢોળ્યા રંગે ચાંચ રંગવા અંખી,
સાથે કવિને આમંત્રી
જગવી સ્નિગ્ધ ઉરે તંત્રી.

ગગનગામિની દિવ્ય કલ્પના તરલ તરે એ નૂરે,
કવિનાં લોચન ઝળહળ ચમકે વ્યોમપથે ચિર સૂરે:
કવિના મંગલ પ્રસ્થાને
દુનિયા ડોલે રસતાને.

સર્જનહારે સુંદર સરિતા વહવી વ્યોમવિહારે,
ન્હાવે ત્યાં કવિ કીર્તનકારો ફરતા કવિતાક્યારે:
રસઝરતી ગુર્જર કુંજે
કવિઓ ધન્યહૃદય ગુંજે.

સાન્ધ્યસરિતમાં દૈવી દ્યુતિનાં વ્હેણ વહન્તાં રેલી,
સાગરઓવારે ગુજરાતે નવનવ કુસુમ સૂજેલી
અનુપમ કીધી વનવાડી
કવિકુંજે કવિતા માંડી.

એક વિશ્વના એકજ તારે વસંત ને કવિ ડોલે,
જમ્બુદ્વીપની ઉજ્જ્વલ જ્યોતે ધન્ય ગુર્જરી ખોળે
ઝળકે સંતત કવિ તારા,
વસંતે કીર્ત્તન કરનારા.

વસંતગાન

• પ્રભાતે •

• ઝૂલણા •

આજ ઋતુરાજમાં વિશ્વની વાટિકા
  મ્હેકતી મ્હોરતી મંજરીને—
વલ્લરી વિટપ પર કુસુમ હસતાં, કળી
  ફૂટતી નવપ્રભા કો ભરીને.

•

આજ ઋતુરાજનાં ગીત શું ગાઇ આ
  વિશ્વલીલા રહી સુભગ સોહી?
કનકકંકાવટી કમળકર ધારતી
  ઉતરતી શી ઉષા તેજ-મોહી!

કાનને કુંજમાં પક્ષી કિલ્લોલતાં
  સૂરધારા છૂટી ઊર્મિતાને,
માનવીપિંજરેથી ઊડયું ચિત્ત મુજ
  વિહરવા વ્યોમમાં મુગ્ધ ગાને.

• મિશ્રોપજાતિ •

અનંતનાં ખેતરને વિલોકી
વધ્યું ઉષાનું ઉર ગાન ઝીલવા;
મ્હેરામણે પાય સતાલ ઠોકી
ઝીલી રહ્યો ગીત નવીન ખીલવા.

• ઝૂલણા •

ભ્રમર ગુંજે મધુર માધુરીમાં ફસી,
પત્ર પુષ્પો ખીલ્યાં નવલ રસમાં,
ભ્રમર પુષ્પો અને પર્ણનો હર્ષ એ
આજ જાણે વહે મારી નસમાં.

આજ મીઠાં ગગનથી સર્યાં ગીતડાં,
ને વસંતે નવા વાયુ ફૂંકયા;
સૂક્ષ્મ ચૈતન્યની આજ લ્હાણી થતી
જ્યાં વસંતે હતા પાય મૂકયા.

• દ્રુતવિલંબિત •

મધમધંત સમીર વહી રહ્યા
કુસુમનાં ઉરને બહુલાવવા,
જગતને નવગુંજ કહી રહ્યા
અમર દિવ્ય વસંત વધાવવા.

રાતે

• મંદાક્રાંતા •

આરે કોરે પવન વહતો લાવતો નૂત્ન વાત,
ડોલાવંતો લહર લહરે માલતી પારિજાત.
વ્યોમે, ભોમે મૃદુલ મધુરી ચંદ્રની ચારુતા ને
સોહે વિશ્વે વિમલ ઝરણાં નર્તતાં દિવ્ય ગાને.

• ઝૂલણા •

શું ઉષા તેજ આ વેશ લઇ સાંઝનો
સંચરી વ્યોમની વાટિકામાં
દિવ્ય દીપાવલી કોટિ પ્રગટાવતી
આજ શણગારતી રાત શ્યામા?

મધુર વાઈ રહ્યા નૂતન નૈૠત્યના
વાયરા દૂરનાં ગાન લાવી;
સૂર સાગરતણા વાયરે વાયરે
કુસુમકલગી બધી રહે હસાવી.

કવિઆંખે

પૃથ્વીનું હૃદય પ્રતિવર્ષ શું અનુભવે
નવલ લીલા વસંતે ખિલાવી?
માનવીભાગ્ય યૌવનવસંત વિધિએ
જીવનમાં કેમ એકજ લખાવી?

એક સાંજે મદ્રાસમાં અડયાર નદી ઉપર

તા. ૧૪-૫-૧૯૩૮

• વસંતતિલકા •

અડ્યાર! સાંધ્યપરિના પદરંગ ઝીલી
તું તો વહે પવનની દિશમાં, લપાતી
ગાતી સુમંજુલ ગીતો પુરપાટ જાતી
આલિંગવા ઉદધિને વિરહાર્ત્ત બ્હીલી.

વૃક્ષો ઊભાં તવ તટે અતિ રમ્ય લીલાં
શીળા સમીર સુસવાટ મહિં ઝુલાતાં;
એ વૃક્ષ વૃક્ષ મુખ પ્રશ્ન પૂછે મુંઝાતાં:—
અડ્યાર! કેમ વહતી તુજ નીર પીળાં?

ના—ના, નથી સરિતના જલરંગ એવા,
એ તો વહે ઉભય નિર્મળ આત્મતીરે
ડોકાવતાં તરુતણા લઇ રંગ • નીરે,
લે જીવને જગતના જન રંગ જેવા.

એકત્ર સાંધ્યપદથી તુજ વારિસ્થાને
આ આભ ને અવનિનાં ઉર થાય આજે;
એ સાંધ્ય રંગથી ભરી તુજ થાળ ધાજે
પૂર્વે, અલી! અરઘવા ઉગતી ઉષાને!

મધુર વાઈ રહ્યાં નૂતન નૈર્ઋત્યના
  વાયરા દૂરનાં ગાન લાવી ;
સૂર સાગરતણા વાયરે વાયરે
  કુસુમકલગી બધી રહે હસાવી.

કવિઆંખે

પૃથ્વીનું હૃદય પ્રતિવર્ષ શું અનુભવે
  નવલ લીલા વસંતે ખિલાવી?
માનવીભાગ્ય યૌવનવસંત વિધિએ
  જીવનમાં કેમ એકજ લખાવી?

એક સાંજે મદ્રાસમાં અડયાર નદી ઉપર

તા. ૧૪-૫-૧૯૩૮

• વસંતતિલકા •

અડ્યાર! સાંધ્યપરિના પટરંગ ઝીલી
તું તો વહે પવનની દિશામાં, લપાતી
ગાતી સુમંજુલ ગીતો પુરપાટ જાતી
આલિંગવા ઉદધિને વિરહાર્ત્ત વ્હીલી.

વૃક્ષો ઊભાં તવ તટે અતિ રમ્ય લીલાં
શીળા સમીર સુસવાટ મહિં ઝુલાતાં;
એ વૃક્ષ વૃક્ષ મુખ પ્રશ્ન પૂછે મુંઝાતાં:—
અડ્યાર! કેમ વહતી તુજ નીર પીળાં?

ના—ના, નથી સરિતના જલરંગ એવા,
એ તો વહે ઉભય નિર્મળ આત્મતીરે
ઊકાવતાં તરુતણા લઇ રંગ • નીરે,
લે જીવને જગતના જન રંગ જેવા.

એકત્ર સાંધ્યપટથી તુજ વારિસ્થાને
આ આભ ને અવનિનાં ઉર થાય આજે;
એ સાંધ્ય રંગથી ભરી તુજ થાળ ધાજે
પૂર્વે, અલી! અરઘવા ઉગતી ઉષાને!

સંધ્યા અને ચંદા

• પાલવડો મારો મેલો, મોહનજી •

શોભજે મારી સંધ્યા સાહેલડી!
    વાડીમાં આજ ઘૂમી આવું જરી.
ધોળાં ધોળાં પેલાં તગરનાં ફૂલડાં
    ચૂંટી, ગૂંથી વેણી લાવું કરી.

તારી જવાની પળે મારે થાય આવવું—
    આપણો ભેટો ન થાતો, અલી!
ઝૂરું ઝૂરું નિત મળવા હું તલસું
    આજે અહીં આખરે તું તો મળી.

આવી મિલનપળ ક્યાંથી રે ભાગ્યમાં?
    બાઝું સાહેલડી! રોકે તને:
પ્હેરાવું ફુલમાળ કોડે તુજ કંઠમાં
    અજબ શી બેલડી ત્રિલોકે બને!

નાની સહિયર બેન! દુનિયાના રંગ લઈ
    આવી સુશોભિત વેશે નવે:
જતી આસરિયે દૂર દૂર દેશમાં,
    આપું ન ભેટ જેવી તેવી હવે.

હાથે દોરે આજ મળી તું બેનડી
    આકાશી વાટમાં પ્રેમે ભરી;
વેણી દઉં બાંધું આજ તારે અંબોડલે,
    કદાચ પામું કેમ કરી.

વેણીનાં ફુલ ફુલ ગણતી ત્યાં ગાળજે
સહિયર, સાસરિયે સારા દિનો!
સાસરિયે પ્હોંચે ત્યાં સુધી સંભારજે,
સૂનો છે ચોક મારો તારા હીણો.

પાછાં ફરીને બેન, રૂડી આ વાટમાં
આનંદે ભર્યાં અહીં મળશું વળી;
કહેજે તું ત્યારે મને પ્રીતમની વાતડી,
છાનીમાની વાત કરશું મળી.

સંધ્યા અને ચંદા

• પાલવડો મારો મેલો, મોહનજી •

થોભજે મારી સંધ્યા સાહેલડી!
 વાડીમાં આજ ઘૂમી આવું જરી.
ધોળાં ધોળાં પેલાં તગરનાં ફૂલડાં
 ચૂંટી, ગૂંથી વેણી લાવું કરી.

તારી જવાની પળે મારે થાય આવવું—
 આપણો ભેટો ન થાતો, અલી!
ઝૂરૂં ઝૂરૂં નિત મળવા હું તલસું
 આજે અહીં આખરે તું તો મળી.

આવી મિલનપળ ક્યાંથી રે ભાગ્યમાં?
 બાઝું સાહેલડી! ડોકે તને:
પ્હેરાવું ફુલમાલ કોડે તુજ ડોકમાં
 અજબ શી બેલડી ત્રિલોકે બને!

નાની સહિયર બેન! દુનિયાના રંગ લઈ
 આવી સુશોભિત વેશે નવે:
જતી સાસરિયે દૂર દૂર દેશમાં,
 આપું ન ભેટ જેવી તેવી હવે.

લાખે દા'ડે આજ મળી તું બેનડી
 આકાશી વાટમાં પ્રેમે ભરી;
વેણી હું બાંધું આજ તારે અંબોડલે,

અને છુપાં અન્તર કન્દરામાં
રહ્યા બધી કાવ્ય રસેશ માટે.

તારા સૂરે હું લખું કાવ્ય મારાં,
ને તુંય મારા સૂર કેંક ઝીલી
બનાવજે કાવ્ય નવે લખીને,
તારી અનેરી મહિં જ્યોતિ પૂરી!

રાતરાણી

• મિશ્રોપજાતિ •

તું, રાતરાણી! રહી મ્હેકી મીઠી
સુગન્ધથી ચાર દિશા ભરીને—
તેજે ભરી પૂનમ રાતડીએ
બ્હેકાવતી તું જગ આ બધીને.
તને ગમી ચાદર શ્યામરંગી
પોઢી જવા, મંગલ મૌન ગીતે
જગાડવા ફોરમ સૂર મીઠા
એકાન્તના નીરવ સુપ્ત ઉરે.

તારા ગીતે મુગ્ધ બની વસુન્ધરા
ઝૂલી રહે, પલ્લવ સૌ ખિલાવી;
એ ગીતસૂરે નિજ ભાન ખોઇ
ચંદા પડી જાય કદાપિ નહિ,
ના જાણતી કે નિજ અંતરેથી
વેરાઇ જાતી રજ રૌપ્ય પ્રેમની,
ને રાતરાણી ઉર પાસ જામતી
અસંખ્ય રૂપે ઝળકાવી જ્યોતિ!

પ્રિયે! મીઠી મંગલ રાતરાણી!
હું યે ભૂલ્યો વિશ્વ સમસ્તને આ,
ને. આજ. મારૂં જીગરાન. પાતો.
રહ્યો ધુમી દિવ્ય સુગન્ધમાં હું,

અને છુપાં અન્તર કન્દરામાં
રહ્યા ભરી કાવ્ય રસેશ માટે.

તારા સૂરે હું લખું કાવ્ય મારાં,
ને તુંય મારા સૂર કેંક ઝીલી
બનાવજે કાવ્ય નભે લખીને,
તારી અનેરી મહિં જ્યોતિ પૂરી!

તાજમહાલ અને યમુનાની ગાથા

• મંદાક્રાન્તા •

વર્ષોથી હું મુજ ઉર ધરી તાજ' તારી છબીને
જાતી ગાતી મૃદુલ લહરે ઊર્મિછોળે રમીને
આર્યાવર્તે તવ કરુણ એ પ્રેમભીની કથાને
શોકોદ્‌ગારે વહતી જગવું એ તાને વિધાને

પોઢે પૃથ્વી સ્વજન રજનીઅંકમાં, ત્યાર મારે
ખોળે તારી મધુર પ્રતિમા ઝીલીને, આભ આરે
ચંદા જેવી પ્રણયવિરહી ગોરીને તે બતાવું,
'જોને પૃથ્વી પર અહિં બન્યું પ્રેમનું કાવ્ય આવું'

જે ચંદાએ ઘડીક રડતી વેદના કૈં સહીને,
ઘૂમી રહેતી અવનિ પણ ત્યાં અશ્રુભીની થઈને
છોડી સ્વમાં પ્રણયસુખનાં, આખરે ત્યાંથી ચંદા
ચાલી જાતી જનકગૃહમ અન્ત ને તેજમંદા

પ્રેમે ગૂંથ્યા ઉર ગગનનું એ તું અશ્રુબિન્દુ,
હૈયે મારે નિત રજનિએ ઊગનો સૌમ્ય ઇન્દુ'
જાણે એની રજત ગૂંથતી સ્નેહની સાંકળીએ
બાંધ્યાંને હૃદય ધમક આપણાં નાભગીએ!

યમુના અને તાજમહાલની ગાથા

• મ. ાકાના •

હૃયાભીની પુનિત યમુના! હું ઊભો નાચવીને
આ બે આત્મા, ચિર પ્રણયના આશકો રાજવીને
તું ગાતી જા! જગાવ જગ આ! આ આમંત્રણો તું!
તીરે તારે દ્વિદલ ઉરના પ્રેમનું તીર્થ ન્હોતું

આવીને હા કંઈક રસિકો જોઈ રહે નિત્ય ન્યારું
આશ્ચર્યે આ જગત ભરતું ભવ્ય સૌંદર્ય મારું
શું જોશે સૌ? ઉરયુગલ કે સૌમ્ય શોભાજ મારી,
કે આ બેયે ચિરપ્રણયની એકતા દિવ્ય ધારી?

કિન્તુ ક્યાં એ જન નિરખશે પ્રેમગાથા જીવન્ત?
માર તારે કઇ વસમનો જોગ એ ભાગ્યવન્ત!
હું ને તું બે નિત મનપિયે તીર્થકાંઠે વસીને
હૈયે-ગોઝે નિજ હુવવત ગૂર્ણ્યદા હસીને

ના, ના હું તો પ્રણય-સ્મરણું હું ઊભો આજ તારે
આભે જોનો ધન્ણિ-જડિયો પ્રેમજાયો મિનારો!
હું તો તારો પ્રણયપુનિતા ન્હેગ્મ નિત્ય ઝૂતું,
તારું મીઠું સ્વન હૃદયે ગૃથનો કેમ ભૂલું?

અજીત નાંગા પર જીત

• મિશ્રોપજાતિ •

નાંગા! ફરી દર્શન દિવ્ય તારું
આનંદ પામું નવલો હું આજે:
કીધાં હતાં દર્શન કૈક અદ્રિનાં
સન્ધ્યા સમે સૌમ્ય નભે લસંતાં:
લાગ્યો હતો થાક મને ઘણોયે ૫
ચઢી જતાં ડુંગર એ બધાયે:
નાંગા! તને એ સહુ બાળ જેવા!

કિન્તુ ન આજે જરી થાક લાગતો.
નિદાન કે હું જરી યે ચઢ્યો નથી:
નાંગા! અરે ના ચઢવા મથ્યો હું. ૧૦
ના દૃષ્ટિ મારી કંઈ ટૂંકી લાગતી:
હું તો નિહાળી રહું છેક તારાં
સુવર્ણરંગી નભચુંબી શૃંગો—
ઓ ભવ્ય નાંગા! અતિ ઊર્ધ્વ તું છતાં.

વાંચ્યાં ઘણાંયે ઇતિહાસપાને ૧૫
મેં વર્ણનો ગૌરવવન્ત તારાં;
આજે પરન્તુ અહિં એક દેખું—
પેખું મહા ગૌરવવન્ત એવું
ઓજસ્વી આ મંગલરૂપ તારું,
ને તું ઊભો માનવીને નિમંત્રતો ૨૦

આ શૃંગ તારે—તવ દિવ્ય શોભા
ને સાન્ધ્યરંગી શણગાર તારા
કાવ્યે ભર્યાં દાખવવા મનુષ્યને.
ઘૂમી અહીં કો કવિએ પ્રભાતે,

કે સાન્ધ્યકાળે ક્ષણવાર બેસી ૨૫
ગાયાં હશે કીર્ત્તન ભક્તિભાવે
તારાં, કરી દર્શન ભવ્ય એવાં.
સુણી હશે જીવનની ઘણાંએ
વીતી અહીં કૈંક કરુણ ક્હાણી

તારી, પ્રતિઘોષિત કન્દરામાં, ૩૦
ને ફેરવી અંતર ભાગ્યપાનાં
રોયાં હશે બે ઘડી બેસીને ત્યાં:
એ સર્વ કેરો, ગિરિરાજ નાંગા!
અદ્યાપિ છે તું સ્થિર એક સાક્ષી!

હું તો સ્મરું માત્ર ન ભૂતકાળને, ૩૫
નાંગા! અરે, સ્વપ્નપ્રદેશમાં હું
દોડું, ચઢી ટોચ મહોર્ધ્વ તારી,
લેવા વીણી સ્વર્ગખરેલ કલ્પના
ને ઝંખું તેમાં સુખ સર્વ કાલનું.

એ દિવ્ય સ્વપ્નમાં તુજ ટોચ ચૂંટી ૪૦
ત્યાં ભીંજવું લોચન ભાવપૂરે,
ને ગોઠવી સુંદર કાવ્યથાળે
તે સર્વ તારે ચરણે ધરું હું,

હું શેં મથું સાહસ આજ ખેડવા, ૪૫
ચઢી જવા આ બસ ઢાળ તારો?
શાને ન કલ્પું ગિરિભોમ તારી
પેલી ભણી દિવ્ય પ્રદેશ જેવી
ઝૂલાવતી કૈક હશે બગીચા,
ગુંજી રહી મંગલ ગીત સૂરે? ૫૦

તારે નથી કૈ ચઢવાજ દેવું—
નથીજ મારે ચઢવું જરાયે:
મારે અહીં આ મુજ કલ્પનાની
કેડી ચઢી ટોચ અજીત તારી
જીતી જવી કાવ્ય કલેવરે, પછી ૫૫
તું શોભશે ત્યાં નવલોજ, નાંગા!

હું તો જીત્યો, ઓ ગિરિરાજ! જોને—
હાર્યો તું શું? ના નથી તુંય હાર્યો:
તું યે જીત્યો કે કવિને ચગાવ્યો
જીતાવીને શૃંગ અજીત તારું! ૬૦

૨

શબ્દભક્તિ

અર્પણ

• પૃથ્વી •

પ્રદીપ્ત ઘુતિસ્રોતથી પ્રગટી, ગાંધીબાપુ! તમે
જગાવી ઉરઉરમાં ધગશ પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની,
પડ્યા રણપથે; ત્રિરંગી ધ્વજ મુક્તિસંગ્રામનો
સગર્વ ફરકંત રાખી, ચિર મુક્તિને પામવા.

પિતા! યુગકંલક હિંદુધરમે સમૂળું તમે
ફિટાડયું પ્રીતિભક્તિથી દલિત ભેદને ટાળતાં.

પ્રબુદ્ધ તમ આત્મનાં તપ ચિરંજીવી દીપશે
મનુષ્ય ઇતિહાસમાં—યુગ પ્રવર્તી દેશે નવો.
કથા તમ અનંતકાળ કથતો સુણાશે, અને
સમૌન તમને સ્મરી નમન કોટિ દેશે ધરા!
પિતા! હું ય નમું અહીં સ્મરણદીપના ઓજને
ધરી હૃદયમર્મથી તમ પદે કળી કાવ્યની.

દિવ્ય વૃક્ષ

• લાવણી •

બીજ પડેલું નંદનવનનું ધરતી પર શુભ વેળે,
જગતજન ! દાટ હવે ન ઉખેળે* !

બીજ ફળ્યું ને ફાલી ફૂલ્યું, શીતલ છાય પ્રસારી
મ્હેક મ્હેક કીધી દશદિશમાં મકરન્દે જગ ક્યારી
જગતજન ! નિરખો આ બલિહારી !

નહીં સીંચ્યું કૈં મેઘવર્ષણે, નહીં ખાતર કંઈ દીધું,
નોય ઊગ્યું એ વિશ્વવાડીમ, પ્રભુકરનું જલ પીધું—
સનાતન સ્થાન જગતમાં લીધું

સત્ય અહિંસા પરમ મનોહર પુષ્પે એ લહેરાતું,
જય ગુર્જરને ધર્મધામશું ઊભું સૌમ્ય સુહાતું,
પમરાટ ચાર દિશે ફેલાતું

એ છાયામાં વહે ભાગવતી પ્રેમપુણ્યના ઝરમાં,
વળી અહીંથી ખીલવશે એ જનઉર પૃથ્વીપરમ,
સ્થાપશે શાંતિ પરમ સહુ ઘરમાં

વૃક્ષ ઊગ્યું એ નંદનવનનું ધરતી પર શુભ વેગે
પલ્લવ એના માનવઉરમાં ઊગતા નવરસ રેલે
ધન્ય હો એનો મર્મ ઉકેલે !

* સાવે તુ પાછુ ઉખેળી મરે

ભારતીનાં ભર્ગ

• મંદાક્રાન્તા •

ઘેલા કૃષ્ણે ભરતભૂમિમાં ગોપલીલા જગાડી
બંસી સૂરે ઉરઉરતણી એકતન્ત્રી વગાડી,
આર્યાવર્તે નગરી મથુરા કીર્તિશાળી બનાવી
ગાઈ ગીતા જનહૃદયમાં સત્યલીલા બતાવી

ગર્મે આવી નૃપતિઉરની વેદનાની કથાના
આંસુ ભીના કંઈક ટપકી ત્યાં લખ્યા ભાગ્યપાના,
સીતાદેવી કરુણ પ્રતિમા રામની પ્રેમરાણી,
જીવી ધૈર્યે અમર સતી એ લોકકલ્યાણ માની

સંસ્કારોની વિમલ સરિતા બુદ્ધદેવે વહાવી,
પ્રાણી પ્રાણી સકળ જીવને બંધુગ્રંથિ ગુંથાવી,
મારી સૃષ્ટિ પરમ સથને દિવ્ય આનંદ મંત્રે
ગુંજી દીધી યુગબળ બની, વિશ્વના પ્રેમતંત્રે

કાલિદાસે રમ્ય વનમાં કાવ્યગંગા સ્વહસ્ત
વ્હેતી મૂકી ચર અચરના ઉર ઉરે પ્રશાન્ત,
પ્રેમસ્રોતો વિપુલ જગવી વિશ્વના નાથ કેરી
ગાઈ ગાથા ઉરધબકમાં કાવ્યસૂરે અનેરી

જ્યારે ચારે ગમ ફરી વળી ક્રૂર હિંસાની આંધી,
ઊઠ્યા દેવી હૃદય ઝરતા સત્યની મૂર્તિ ગાંધી'
સૃષ્ટિ કેરા નિત પ્રજળતા અન્તરે વિશ્વવ્યાપી

માડી મીઠી ભરતભૂમિ! આ વ્હાણલાં વ્યોમ ખોલે,
ઝૂલે દેવો કિરણ કિરણે વિશ્વઆખે ભૂગોળે.
આપી તારા યુગઉદયનો રમ્ય ચારુ પ્રકાશ,
ચેતાવી દે અમ હૃદયમાં ઉચ્ચ સેવાની આશ!

માનાં દર્શન

• લાવણી •

ઉત્તર સીમે ઉમાશિખર છે જેણે હુંફાવ્યાં જનજોમ,
દક્ષિણ પાદર પાવન તારી કન્યાકુમારીની છે લોમ!
કહે, કહે, મા! કોણે તારાં
કહ્યાં દર્શનો ગોઝારાં?

તવ કુખથી જન્મ્યા પેગંબર, કૃષ્ણ, તથાગત ને મહાવીર,
ભૂતકાળના ચિર અવશેષો કઇ કઇ કવિદૃષ્ટાઓ ધીર:
એવાં એ દર્શન તુજ ન્યારાં
જગમાં કોને મળનારાં?

કાવ્ય કળા ને સંસ્કૃતિની છે આજે યે ઝગતી તુજ જ્યોત,
જગને ખંડેખંડ પડે છે એ તારો ઝળહળ ઉદ્યોત:
મા! દિવ્યોજ્જ્વલ લોચન તારાં
કદિયે ઝાંખાં પડનારાં?

માર મહીને મુક્તિ ચહે, મા! એવાં કયાં બીજાં સંતાન!
જગકલ્યાણક એ નવવિધિએ આજ લડે તવ વૃદ્ધયુવાન!
દેશ, કહે મા! કયાં છે એવો,
વિશ્વ કુટુંબ ગણે તેવો?

વ્યોમવિહારી વાદળ જેનાં હિમાલયે રમી ગાળે કાળ,
જ્યાં કો જઇ ન શકયા, ને શિખરો પીગળી કરતાં દેશ રસાળ:
કયાં એવી સેવા કરનારાં,
મા! તુજ વટ રાખણહારાં?

ધન્ય માતને! ધન્ય પુત્રને! ધન્ય ધન્ય હિંદી અવતાર!
પાપી પણ મા! તુજ ભોમે રહી જોશે તુજમાં પ્રભુ આકાર!
કહે, કહે મા! કોણે તારાં
ક્યાં દર્શનો ગોઝાર?

૩

ગ્રામ્યગીતા

અટકેલા ગાડાના બળદને

• નારણી •

ચાલને, બાપલા! છેલ્લી વેળા, કરને તારુ જોર!
બાપુ ઓ, કરને તારુ જોર!

પશ્ચિમ ઘાટે સૂરજ ઉતર્યો, રાત થશે ઘનઘોર!
મારગ સૂનો થાય, સીમથી ગામ વળે સહુ ઢોર
બાપલા, છોડી મૂક્યા છે દોર
હવે તુ કરી લે છેલ્લુ જોર!

વાટે જતો કોઇ નહી દીસે, ચાર સીમે સૂનકાર!
માલભર્યું ગાડુ અટક્યુ આ, કોનો સાથ થનાર?
બાપલા, જવા ન દેતો વેગ,
બાકીની મજલ તો છે સ્હેલ.

પાઠગ લાંબી વાટ વટાવી, વેઠ્યા ધીકતા ઘામ,
આવી હવે તો ગામતળેની, જોને ભાવતી ભોમ!
ઘડીભર ભલે ખાઇ લે શ્વાસ,
એમ શુ પામ્યો આજે ત્રાસ!

મારતા તુને, બાપલા! મારે અન્તર વેદના થાય
દુખ તારા નહિ મ્હેવાતા આ વનકાળજ વીંધાય
આપણા એવા તે શા જોગ?
બાપુ! એ સર્વ કર્મના ભોગ!

કમળભર્યું આ પેલું સામે છલકે ગામતળાવ:
તેને ઓવારે પાણી પી ભૂલજે દુખતા ઘાવ!
સીમાડે ભાગ જતાં સહુ ઢોર,
પંખીડાં ઊડતાં ચારે કોર!

એક દિશાનો મારગ આજે આપણ બેને માટ,
ખભાં લગાવી જોર કરી તું પાડને ગાડું વાટ!
કરી લે આખરનાજ પ્રયાસ,
રહી છે તારે બળ સહુ આશ!

તારે પગલે ખુટશે રસ્તો, જઇશું ગાતા ઘેર;
નહિતર રાત બધી વેરાને રહેશે ભય ચોમેર!
બાપુ ઓ! ઊભો શું નાચાર?
ખેંચ રે ખેંચ ફરી એક વાર!

રસ્તા વચ્ચે પડી શું જોવું આખી રાત અગોલ?
ખાધ્યાપીધ્યા આતમ તુંને કહેવા શા હીનબોલ?
નથી કૈં જાગવાનો ભગવાન:
બાપલા! ભૂખે જશે બે પ્રાણ.

તીડ

• લાવણી •

સાંજને ટાણે ગોરજ ઊડી સીમના મારગ છાય,
વ્યોમપટે મુદ રંગ છવાણા રજગોટે ઢંકાય·
ઝમકતા તારા ક્યમશે થાય?

ભાણુ નમ્યો ને ખેતર છોડી ખેડુત ચાલ્યા ઘેર,
નિર્જન ચારે સીમ પડી ને પક્ષી ચડે ચોમેર,
પ્રભુ ત્યહીં છાયો રમો મ્હેર'

ઉત્તર દિશની ઝતમ ખાટી આંધારું, ત્યજી વ્યોમ,
તારાના ધણશુ તીડટોળું આવ્યું ગહિ દીન ભોમ'
રંગા ત્યાં જોઈ નભે શુભ સોમ

નિરખી તીડનું ટોળું ભારદા, ઊલટ્યું આખું ગામ,
માતા, બાળક દીકરા ને વહુ, વૃદ્ધ જુવાન તમામ,
પડ્યા ઉતરી તનતજ ને ઠામ

લીધા થાળી ટબ્બા વેલણ, આવી ગયું જે હાથ.
શંખ ઘંટ લઈને મંદિરના પડ્યા પૂજારી સાથ,
શત્રુ કે મિત્ર બધા સંગાથ

ભીષણ ઘોર પ્રચંડ નિનાદે ગાજી ઊઠી સીમ ચાર,
વાડી ખેતર થથરી ઊઠ્યા ઘોર સુણી ધમકાર.
તોય ત્યાં તીડ ટચ્યા ન લગાર

ઊભા પાકે લોક ઘુમે ને કરે અનેક પ્રયાસ;
ક્ષિતિજપૃચ્ચો વિસ્તાર ઘુમે ક્યાં?–છુટી ગઇ સહુ આશ:
અરે રે થયું ક્ષણોમાં નાશ!

ઊડી ગયાં તીડ એકજ સાથે, ખુટી જતાં સહુ પાક,
ગામજનોને આપી વિસામો ઉતારવાને થાક:
થયા ખેડુતના પ્રાણ હલાક.

હાડપિંજરશાં ઊભાં ઠુંઠાં, ખરી ગયું સહુ ધાન;
પાળે પાળે ખેડુત ઊભા જોતા વન વેરાન,
બબડતા, 'રંક નસીબ કિસાન!'

આછા અન્ધારામાં ધીમે ધીમ બાધી છૂપાય:
ખેડુત કેરે અન્તર ઊંડે ભયવીચિ ઘુઘવાય:
કારમી હાય બધે સુણાય.

જગને ચારે ખૂણે ઊભો ભોળો લંટ ભગવાન:
દીન કલેજા ફફળે તેમાં કોના કથળે પ્રાણ?
ગરીબના શ્રમની કોને લ્હાણ?

ઢેડનું ગીત

• લાવણી •

ગામને છેડે ગામ અમારું, ઢેડવાડ પ્રખ્યાત;
છાણ બરુના છાપરાં ઊભાં, રાંકની તોય મિરાત:
અમારી દેખજો રે મહોલાત!
અમે તો પામર માનવી જાત!

સરકારી છે એકજ કૂવો, પણ આખરમાં તાણ:
કાદવ કીચડ ઘૂંટણપૂર ને વરસાદે રસઘાણ:
અમારાં જોજો ખાટ ને પાટ,
અમે તો જીવીએ બારેવાટ!

બામણવાડને ઊકરડેથી વીણવા રોટલા ભાત,
ઘેર આવીને એકજ ટાણે ખાવું દિન કે રાત!
અમારે ઘેર તો લછમી લ્હેર,
અમોને અન્નની સાથે વેર!

સાવરણી ને સૂપડાં ગૂંથતાં તૂટે હાથનાં ચામ:
અચ્છેર ભાતને સાટે કરવું પેટનું રે લીલામ!
અમારો દેહ છતાં નહિ દેહ,
અમે તો જીવતા બળિયે ચેહ!

કોઈ વરણિયો[1] જાય અડી તો આપણા! પડતો માર!
અડનારો પોતેજ હોય પણ અમ અપરાધ અપાર!

---

૧ સવર્ણ: ચાર વર્ણમાંનો કોઈ ઇસમ

અછુતને છીવવાં શાં કંગાલ?
કહોને, પ્રભુનાં મોટાં બાલ!

નોકરી કરવા જાય જુવાનો મુંબઈ શહેરે આજ,
કેક બચાવે દીકરા ત્યારે ભરીએ તેમાં વ્યાજ:
અમારાં જુગજુગજૂનાં દેણુ,
ખુટે નહિ ભરતાં તે દિનરેણુ.

મંદિર દહેરાં નથી અમારાં, તોય અમારો રામ
છાપરે છાપરે અન્તર ઊંડે કરતો તેનો ઠામ!
અમારે બોલવું રામનું નામ:
ખરુંને? દર્શનનું શું કામ?

કપડાં ફાટયે થીગડાં મૂકીએ, ઢાંકિયે દુબળાં ડિલ:
ડિલનાં ચામડાં જાય તૂટી તો મોત કરે છે ઢીલ!
અમોને માનવભવનાં પાપ
કહાં તક વેઠાવો, માબાપ?

જન્માષ્ટમી

• લાવણી • *

દિન આઠમનો આજ ઘરેઘર કીર્ત્તનથી ઉજવાય,
મંદિરમાં બંધાય હીંડોળા, ધૂનથી ગગન ભરાય:
ધર્મી જનો ઉભરાયા રે!
મંદિરે દિશ ધાયા રે!

ફુલથી ગૂંથ્યા હીંડોળામાં માણેકનો ઝળકાટ,
દર્શન માટે લોક ધમતા થાય બધે ઘોંઘાટ:
પ્રભુને નીંદર નાવી રે!
ધનની ઢગલી આવી રે!

સોનાના ઘુઘરા મૂકાયા પ્રભુના ચરણો પાસ,
ઘુઘરા લઇ પૂજારી માંતે છાબડીમાં સોલ્લાસ:
રોયા ઘુઘરા ગરવા રે!
પ્રભુની ન કોઇને પરવા રે!

મધરાતે તો નવા જનમનો ગામમા થાય હોકાર:
ગામને છેડે દુખળવાડમાં થાય નવો અવતાર—
હસતો સોમલાઘેરે રે
કરશણ નવમો ટ્હેરે રે!

---

* "શેઠ સગાળશા સાધુને સેવે વાણિયો પાળે વ્રત," એ રત્નદાસના "ચેલૈયાનું ચરિત્ર" વાળો ઢાળ

ડુબળા જોરથી થાળી વગાડે, મંગલ ગીત ગવાય
મોભની સાથે દોરડું બાંધી હીંચકો હીંચવે ત્યાંય:
ઝૂલે કરહણ બાપો રે!
ઘરઘર આઠમ જાપે રે!

૪

જીવનરંગ

પ્રથમ પુત્ર પર લખેલી લીટીઓ

• શિખરિણી •

પ્રવાસી ઊતારૂ! અમ સદન સોહાવ, પગલી
કુંણી તારી પાડી જનકજનનીના હૃદયમાં;
અદીઠું દીઠું તે સ્મિત કરી અદીઠા વતનનું,
જગાવી દે વ્હાલા! અમ ઉરઉરે ગીત નવલું.
અહીં કાવ્યોદ્યાને, પથિક શિશુ! તું સ્નિગ્ધ વદને
પ્રવેશ્યો, રેલાવી ત્રિઉરતટની જાહ્નવીસુધા.

અને હર્ષાનંદે ટમટમ થતો દેવદિશમાં
નિહાળ્યો મેં ઊગ્યો અચલ ધ્રુવતારો અમીભર્યો
પ્રભા રેલાવંતો અમ અતલ વ્યોમે અવનવી.
અમે માણ્યું આજે પરમ ફળ પામ્યાં પ્રણયનું,
ઉતારી સ્વર્ગેથી કિરણ પ્રભુએ દીધ નવલું!

થયો સાક્ષી તું યે અમ ઉભયના સંસ્કરણનો,
કવિતાક્યારીમાં મધુર ગીત ગાવા જીવનનાં.
મીઠા ભોળા બાલ્યે રમ રડીહસી તાતકુટિરે
અને વ્હાલા! તુંને હું પણ નચવું ગીતરણકે
અહીં કાવ્યોદ્યાને મુદભર વસંતાનિલ વિષે.

આશાની પ્રથમ વર્ષગાંઠે

• પૃથ્વી •

શીખ્યો પાગલી પાડતાં વળગી તાતની આંગળી;
ભિયાં ચકલી ચોકમાં ચણતી ને નિહાળી થતો
પ્રમત્ત મનમાં; થયું રુદન કૈંક ઓછું; વળી
મુખે ઉચરવા મથી ગૂઢ અવાજ તું કાઢતો.
ન મોજ સમીસાંજના વિવિધ આર્દ્ર રંગોતણી
શક્યો લગીર મ્હાલી તું, તદપિ જોઈ ચંદા બની
અધીર દગ રોપી ત્યાં મધુર હાસ્ય તું રેલતો
ધીમે જગતહાટમાં: શિશુ! ફર્યો હવે ખેલતો!

• મંદાક્રાંતા •

આશાગાડી દઈ કર્યું તને ચાલવા આંગણામાં:
ધીમે ધીમે, વળી પડી જતાં ઊઠીને ત્યાં સુવેગે
આશાગાડી ફરી પકડીને ચાલની સાધનામાં
શીખી જાવું ત્રણ દિવસમાં ચાલતાં આપમેળે

શૈશવનુ સ્મરણ

• મન્દાક્રાન્તા •

વાકાચૂકા બટુક પગલા હુ ભરી ઓટલાની
નીચે, ઠેલ્લી પગથી પર ત્યા બેસીને જોઇ રહેતો
માટી પામે થઇ બહુ જતા ગોપમાળો મજેના
સીસોટીએ નદી તરફ મૈ હાકતા ગાયભેસો
થાતા મોટો હુ પણ ઘરની ગાય ને વાછરીનુ
ગોવાળોના ધણમહિં જતો ચારવાને પ્રભાતે

દીઠ ત્યારે હરિત બીડ ને નિમ્નગા, કુજ, અદ્રિ,
સુણી ધીમે મુદ રણકતી ઘટડી ધેનુઓની
ને ઝીણેરી મધુર બજતી ગોપબાલોની બસી,
જોયા ચારુ કદિ ગગનમ મસરગી ધનુષ્ય,
ને તે નીચે અવનિઉરના રમ્ય ભાવે ઝૂલતા
ભાળ્યા લીલા મખમલ સમા ભાતના ખેતરોને

બીડો વચ્ચે રહિ ઝરણુ મન્દ વ્હેતુ નિહાળ્યુ
ગાતુ મીઠા કુદરત તણુ ગીત ઉલ્લાસ ઘેલુ,
વર્ષે વર્ષે વધુ વધુ દીઠા દેશ કૈં પૃથ્વી પાટે —
કિંતુ હુ તે પગથી વિસરી ના ગયો ઓટલાની,
વા તોફાની મુજ શિશુ સખા બાળગોપાળ પેલા
મેદાનોમા હુતુતુ રમતા, ગામની પૂર્વસીમે.

બાની છબી

• મન્દાક્રાન્તા-ત્રિષ્ટુભ •

ભીંતે બાની છબી લટકતી જોઈને આંસુ આવ્યાં,
ને હું આંખો પર અમિત આ કાળનો ચીતરીને
ભેટ્યો બાને હૃદયભર આ આત્મનું અર્ઘ્ય આપી.
ખેલ્યો, કૂદ્યો, રડી પણ પડ્યો, ને બચૂડો બનેલો
બેઠો અંકે લલિત શિશુ બે એમ હું માનઘેલો.

દીધી બાએ શીખ બહુ મને જીંદગી જીવવાને;
પૂછ્યું મેં યે, 'ફરી નહિ જ શું આવશે સાથ મારી.
બા તું?'–ત્યાં એ સ્મિત કરી ધીમું, હસ્ત માથે પ્રસારી,
બોલી: 'તારે સ્વજન સુખી રહે, ભાઈ! આ સૃષ્ટિ બીજી'—
ને આંખો યે છબી લટકતી ભીંત પે જોઈ ભીંજી.

વર્ષો વીત્યાં જીવનની થકી આ બા ગઈ અન્ય સ્થાને,
કિન્તુ આજે છબી નિરખતાં સ્વપ્નમાં જોઈ બાને,
ને ત્યાં ગુંગો થઈ જઈ દીઠી દિવ્ય કો સૃષ્ટિ ન્યારી
રોયો છાનું, તદપિ રડતાં, કો રણે તોય રોનો.
'હા, બા! તારું સ્મરણ કરીને રોઈ 'છાનું' રહ્યો હું;
ને ત્યાં લાધ્યું તુજ હૃદયનું ગાન સ્નેહાંજલિ એ—
કે હૈ જન્માંતરોનાં સ્મરણ-પગથિયે, આત્મની આંકણી છે.

સૂનો ઝરૂખો

• મિશ્રોપજાતિ •

આજે પડ્યો, બેન! સૂનો ઝરૂખો
તે ઓળખીતો ન અવાજ આવે.
બારી ઉઘાડી મુજ આજ મૂકી
એકીટશે આમું રહ્યો નિહાળી;
તથાપિ આવી નહિ આજ તું તો, ૫
પડ્યો ઝરૂખો તુજ કેમ સૂનો,
તેનુ હશે કારણ શું ન જાણું.

તારે ગળે મંગલ કંઠી ન્હોતી,
કે કંકણો મંગલ લગ્નગ્રંથિનાં
હતાં નહીં કોમળ હાથ તારે; ૧૦
માની પછી કેમ શકું કદી, તું
ગઈ હશે પ્રીતમઘેર સાસરે?

આ બાલ્યના રમ્ય પરોઢથી હું
રહેતો અહીં, ને નિત શેરીમાં આ
હું ખેલતો એકલ ભોમિયો રહી— ૧૫
ચિંતા કરી ના જરી અન્ય કોઈની.
એ બાલ્ય વીત્યું; શરમાળ આવ્યું
મારે ઉરે યૌવન કો નવેલીશું.
આમેજ તારો વસવાટ થાતાં
વીત્યાં નથી બે વરસો ય પૂરાં— ૨૦

ને મેં તને ને શુભ સાંધ્યકાળે
ઊભી ઝરૂખે નિરખેલ, નેને
વીત્યું નથી વર્ષ હજીય પૂરું.

એ આપણે એકલ ને અજાણ્યાં
રહેતાં ઊભાં સંતત સામસામે   ૨૫
બારીઝરૂખે, વળી બેઉ વચ્ચે
થઈ જતી માનવશેરી મોટી!

આજે પડ્યો બેન! સૂનો ઝરૂખો,
સુણાય તે સાદ ન ઓળખીતો :
શાને હશે? શું પરણી ગઈ કે?   ૩૦
માંદી પડી, વા પરગામ શું ગઈ?
પૂછું હવે કેમ કરી બીજાને
આ ઊતરી માનવશેરી મોટી?

દેખું ઘણાં પક્ષી નભે ઊડી ઊડી
આવી વિરામે ઝરૂખે ઘડી બે,   ૩૫
ને ઊડી તારા ઘરમાં પ્રવેશી
એકાદ કે બે ક્ષણમાં ફરી ઊડી
એ આવતાં બ્હાર, અને કરંતાં
ગરુડ્યબીના કલનાદ એમની
વાણી મહીં, દેખી મને ઊભેલો   ૪૦
બારી મહીં ચિંતનમગ્ન આર્ત્ત,
—ને ઊડી જતાં ગગને ફરી બધાં.

સંધ્યા તણી સુંદરતા ખુશીને
તારે ઘરે ઠેઠ દિવાલ સુધી

ટંગાઇ જાતી ચક જેવી, ત્યારે ૪૫
તે જોઇ રહેતો અતિ તીવ્ર ધ્યાને.
–ને ઝંખતો, તું હમણાંજ આવશે
સંધ્યા સલૂણી અવલોકવા ઘડી,
ચાને પ્રતીચી તણી રંગગંગા
દેખી થશે મુગ્ધ વિલુબ્ધ લોચને. ૫૦
કિન્તુ ન આવી—નહિ આવવાની
આજે રહી આશ જરીય એની!
સંધ્યા વીંટાઈ ગઇ, ને રહ્યો આ
અન્ધાર ચારે ગમ શો છવાઈ!

આજે પડયો, બેન! સૂનો ઝરૂખો— ૫૫
ને હાય આ અન્તર એક ડમો
ઊંડો લઉં, બેન! સમૌન રોઈ
જોઈ રહી માનવશેરી મોટી
બે તીરને દૂર ધરી પડેલી.
હવે કળે કોણ વિષાદ મારો? ૬૦
રે! કોણ ઊંચે મુજ બારી સામે
જોશે જરા આ ઘન અન્ધકારે?
હું તો હવે એકલ ગીત ગાઈ
રહું સ્મરી, બેન, સૂનો ઝરૂખો—
કલ્યાણકારી ઉરનોજ દુમો ૬૫
ભરાઇ રહે શાશ્વત અન્તરે આ,
ઓ બેન, તારાં સ્મરણો જગાડી!

સ્મરણ

• મન્દાક્રાન્તા •

છેલ્લું તારું સ્મરણ, ભગિની પૂજ્ય ભાગીરથીશી!
ઝંખું, સંધ્યા ગગન પટ પે મૂર્તિ માંડે મથી શી!
મીઠાં તારાં અધર સ્મિત ને સ્નિગ્ધ ઓજસ્વી નેણાં:
એ એ તારાં સ્મરણ સૂચવે આત્મનાં કોઈ કહેણાં!

આ કાવ્યો, આ દિલ કકળતું, આ બધી વેદનાને
ભૂલી, તારાં સ્મરણ કરતો આ નદીતીરસ્થાને
બેઠો છું હું અમર ગીતની ધૂનમાં, બેન! તારાં
ગીતો જેમાં શ્રવણ પડતાં કાળને વીંધનારાં.

જાશે વર્ષો વહી જીવનમાં, પૂર્વ પશ્ચિમ કેરી
દૃશ્યો કૈં કૈં ફરી ફરી નભે આવશે ત્યાં અનેરાં;
કિન્તુ ક્યાં એ સહુ? ક્યહીં વળી આજની દિવ્ય સંધ્યા,
જેમાં તારી વદનપ્રતિમા જોઈ મેં પુણ્યવંદ્યા?

સામે મારી, પગ ભીંજવતી આ નદી જાય વહેતી,
હૈયે ફૂટે અમર કવિતા બાલવેલી ફૂલેની:
કો શું જાણે તુજ હૃદયના ભાવ દેવી સરીને
ગુંજે એમાં મધુર નવી વિશ્વલીલા ભરીને?

સ્વપ્નોની સીમ ગગનની સાંઝની ઝાળ સાથે,
લ્હેરે લ્હેરે તૃણ પવનમાં ઝૂકતાં ચીડમાથે;
એ સંધ્યાના કિરણ કિરણે પુણ્યદા મૂર્તિ તારી
એનો જોને બની સ્મરણમાં જાઉં નાંખી પુજારી.

નિર્માણ ગતિએ

• છંદ શિખરિણી •

અમે છૂટાં શાને
પડ્યાં તે દી સાંજે? હજુ ન શકતો તેજ સમજી:
સુહાસિની સંધ્યા કુસુમિત કપોલે ફિરમજી
સ્મિતોની રેખાએ હતી મલકતી મોદ વરસી;
અમે તે જોતાં'તાં ઉભય અમ અંગાંગ પરસી.

અજાણ્યું આજે યે,
હજીયે શેં પાછા મળી નવ શક્યાં આ જીવનમાં?
અમારાં હૈયાંમા ગીત- રણુકતાં મંજુલ હતા—
અને એ ગીતોમા ઉભય હૃદયો સંયુત થતાં
મહાપન્થે ચાલ્યાં સુખરૂપ જતાં'તાં અમનમાં.

પ્રભો! કહેને ત્યારે—
અમારાં હૈયાંનાં મિલન વમ્મમાં શે થઇ ગયાં?
અમારાં વાદ્યોના મધુર સૂર તે ભિન્ન રતિએ
પડ્યા શાને? ડાહ્યાં જગતજન સર્વે કહી ગયાં—
રહ્યું ચાલી તારુ જગત બસ નિર્માણ ગતિએ!

હું એકલો

• મિશ્રોપજાતિ •

હું એકલો, બાઇ! જ્યહિં મારે
માર્ગે થઈ, ગુંજનગીતમુગ્ધ:
ના માર્ગમાંટ કદિ આવશો તમે
પ્રેમે બાની 'ના' કરી નોતરવાને.

મારે નથી મંદિર ગુંબજોને ૫
જોવા હવે; ના હરિતાદ્રિ કુંજને,
કે કે ઊભા અદ્રિ લીલાનદીના—
ના દેખવા એ ચાહું કદી હવે હું.

મારે જવું દેશ અનંત એવે
જ્યાં ચાંદની મૌનકવિત્વમીઠી ૧૦
ખીલી રહે, જ્યાં કલગ્રામગર્જરી
ગતાવનો શાશ્વત વાય વાયુ,
ને જ્યાં ખીલે સાંધ્યદિનાન્ત કેરી
પૂરેપૂરી રંગછટા ઉદાસી,
જોતા રહે નિર્મળ નિર્ઝરોની ૧૫
તરંગમાળે હિમરશ્મિ મેલી.

જ્યાં ઘરે એ અતિ બાળબાંધુ,
એ પૃથ્વીની સીમ ધુમાય ધૂંધળી,
વહે નદી નીર થકી ક્ષુબ્ધ
નિસ્તબ્ધ ત્યાં ચિંતનમગ્ન નેત્રે ૨૦

જોઈ રહે, તોય પ્રયાણુ આદરું.
મારે નથી એ નદીને જળેથી
કૈં કાવ્ય આજે ઉતરાવવાનાં;
અને ભલે ડુંગરનિમ્ન ઢાળથી
દોડી રહ્યાં સ્રોત અફેદ ગર્જતા ૨૫
પાષાણુ તોડી પૃથ્પાટ પૃથ્વીને
અંકે વહી સાગરમાં સમાવા;
એનાં ય તે અસ્ફૂટ ગીત શ્રુણવા
મારે નથી આજ વિરામવું અહીં.

મારાં રચ્યાં મંગલ મંજુ ગીતો ૩૦
ધૂને પૂરાં પ્રેમ ભરી કર્યાં મેં:
હવે નથી હોંશ જરીય ગાવા—
કે ગામભાગોળ વિષે ઘૂમીને
નિહાળવો પંખીવિહાર વ્યોમમાં,
કે શ્રુણવા તે કલનાદ મીઠા. ૩૫

મારે જવું, ભાઈ, જવું છ મારે,
ના કોઇ રોકી શકશે મને હવે.
મારો ભલે દુર્ગમ માર્ગ રૂહેતો
ખાડા અને કંટકથી ભરેલો:
હું કંટકે કંટક વીણી વીણી ૪૦
ભોંકીશ મારા ઉરના ઊંડાણે—
ના તે પીડા લેશ થશે વધારે,
મને અહીં જે થઇ, ભાઇ, તેથી.

જનાર હું: છે બહુ માર્ગ જોયો
મેં કલ્પનાની વીંધતી કીકીથી. ૪૫

ના આવશો—ના પૂછશો કશુંયે—
ના રોકવા કો શ્રમ લેશ લેશો.

હું એકલો, ભાઈ, જઈશ મારે
માર્ગે થઈ ગુંજનગીતમુગ્ધ,
વર્ષાભીની સાંધ્યની ઊર્મિઓનું ૫૦
તે ગાન હૈયે સ્મરી ગુંજતો કૈં,
વટાવી રેખા પછી પૃથ્વીસીમનો
દિગંતની પાર જઈ વસીશ હું!

૫

જીવનહાસ્ય

રેસ્ટોરાંમાં કવિતા

• અનુષ્ટુપ્ •

સંધ્યાની લાલિમા મીઠી ધીમે ધીમે હતી સરી,
રમ્ય ને સ્વચ્છ રેસ્ટોરાં મહીં ભૂખ તૃષા ભર્યાં
હું અને ગુરુજી મારા પ્રવેશી ચા પીવા જરા
બેઠા બે સામસામેની ખુરશીમાં, અને પડ્યા
વાતમાં, ને ઘૂમ્યા કૈં કૈં દૂર સાહિત્યદેશમાં.
ચા પીધી, બીસ્કીટો ખાધી, જવાને બ્હાર નીસર્યાં;
ગુરુએ ચૂકવ્યાં દામ દ્વાર આગળ ટેબલે.

"વિશ્વની હોટલે આવી, ખાતાં પીતાં વિલાસતાં,
પડશે દામ તો દેવાં હૈયાનાં દેહનાં ઘણાં,
ને આત્મા આપણો જેમ જશે ચાલી પછી પથે:"
બોલી હું ગુરુની સાથે વધ્યો આગળ વાટમાં.

કાઢી નાખેલા જોડાને

• અનુષ્ટુપ્ •

હજી તો એક વર્ષાનાં એક હેમંતનાં તમે
લીધાં છે દર્શનો, ત્યાં શું સંન્યસ્તાશ્રમમાં જવા
ચાહો છો, છોડીને મારા ધરાચુંબિત પાયને?
માપ્યા છે કોસના કોસો, પીધાં છે દૂરદરનાં
ગામોનાં દોહ્યલાં પાણી પ્રવાસે આપણે, અને ૫
વાટના વડલા કેરી ઘેરી શીતળ છાંયમાં
પોઢયા છીએ, અકેલા ત્યાં અજાણ્યા ગામની સીમે.

ઢેફાંનાં સ્વાદ છે લીધા—રેતીના રસ યે ચૂસ્યા,
તમે તો મારી અંઘાને દીઠી કૈં ધરતી નવી;
પાડી છે જંગલે ધૂમી ન્હોતી ત્યાં પગથી નવી, ૧૦
અને કૈં માહુમો ખેડ્યાં મથીને રોજ આપણે.

વર્ષાનાં ઝાપટાં ઝીલ્યાં, શીત ઝાકળથી ઝર્યાં,
ઊગતા સૂર્યના તાપે સૂકાયા તપતાં તમે;
પૃથ્વી પે પાથરી લીલી સુંવાળી તૃણચાદરે
મરકયા છો તમે ભોળા; ને મેં યે કૈંક વાર તો ૧૫
ખૂંચતાં વાટના ગાઢા કાદવે તમને બળે
ખેંચી કાઢી અરા ભાવે તમોને હાથમાં લઈ
ફૂવાકાંઠે કીધા સાફ લૂછીને કેળપાંદડે.

તમારા બાઉબાંરુથી તમોને અળગા કરી
લાગ્યો હું મેર મારે, ને મસ્કો ખૂણ ખવાડીને ૨૦

સ્નિગ્ધ નમ્ર બનાવ્યા મે, ઝળકાવ્યા ય પાલિશે
તમારા દેહના ચર્મ તૂટતા સમરાવતો,
તમોને રક્ષતો હું તો મારી શોભા ગણી સદા,
તમે યે ચમચમાટે કૈ ગજાવ્યા માર્ગ માહરા

રાત્રિના તેજના પુંજે પ્રિયાની સહુ બેઠકે ૨૫
બેસાડ્યા મેં, ગણ્યા ના મે પારકા તમને કદી
તમે તો ભગ્નહૈયાની સૂણી ત્યાં કૈક વાતડી—
દશા એ પ્રેમની ન્યારી દર્દો દુખદાયણી. ની—
અમારા ઓષ્ઠનો થાતાં સમાગમ ત્યાં સખીતણી
શુભ્ર ચંપલના ઓષ્ઠો તમે યે ચૂમતા હતા ૩૦
સૂક્ષ્મની પ્રેમગોષ્ઠીમા સ્થૂલની મૂક ગોઠડી
ગોઠવાતી રહી વિશ્વે—જાણ્યું સત્ય મહા ત્યહીં
અનેક દર્દની ગાથા તમે સૂણી સમૌન ત્યાં,
ને આજન્યે હજી સુધી ગુપ્ત તે રાખતા ઉરે

તમારા પૂર્વજન્મે તો હૂઝતી પૂજ્ય ધેનુના ૩૫
અંગે વીંટાઇને રહેતા રંગવૈવિધ્યમા તમે
ધેનુના દૂધ પીએ ને ધેનુના ચર્મનો ઋણી,
માનવી વિશ્વમા એવી ધેનુને માતરી ગણે,
ને એ સબંધ સભાગી મારી સાથે તમે ફરી
ગાળ્યો છે ભવ આ બીજો, જન્મની નાડળી ગુંથી ૪૦

ગમે તેવા તમે, તોયે અધિકારી અનેક આ
હજારો અવતારોના, જન્મજન્મે . ફરી ફરી
આવીને રક્ષતા સ્નેહે કુમળા મનુપાયને
છતા એ શું થયું કાલે, તે હું ના સમજી શકું,
કર્મના બંધનો સર્વે ઓચિંતાજ પડ્યા છુટી ૪૫

ગઈ કાલે તમે જ્યારે તોડયાં મેં શિરબંધનો
અને મુખ વકાસીને ઊભા ધૃષ્ટ બજારમાં,
અંગુઠા આંગળીઓ મેં ક્હેડી લાજ તજી બધી
તમારા અંગમાં ત્યાંથી કાઢતાં બ્હાર ટોકિયું—
ટાપ્રાવી મસ્તકાં જાણે દરમાંથી ફરી જુએ,— ૫૦
ત્યારે મારા પગો બીજી એ મોંને મહિં ખેંચતા,
તોય જેવા હતા તેવા તમે નિર્લજ્જ શા રહ્યા.
હોળી ન્હાની તથાપિ ત્યાં પૂળેટી ઊજળી તમે
અને મારા પગોને યે ધૂળ ને કાંકરે ભર્યા:
દાબતાં યે દબાયા ના, તમે તો એમ વિફર્યા! ૫૫
મારા પેટા સમા જોડા! તમોને યે કળીયુગે
નવા પેલા જમાનાની લાગી શું રજ આખરે?
મનાવ્યા કૈં ન માન્યા ને ઉઠાવ્યું બંડ આ તમે,
પાયના તળિયાં મારાં ફોલી નાખ્યાં ધુળે બધી:
જેમ તેમ ઘરે આવી છોડાવ્યા મુજ પાયને, ૬૦
જોણે ઢીંગે ચઢી કાઢ્યાં તમે તો ખુબ દાંતિયાં!
તથાપિ સ્નેહ પૂર્વનો ફૂટ્યો ના મુંજ ઉરેથી,
તમોને ઓટલે નાખા ગયો હું પાય ધોવા:
પાણી લાવી તમોને યે પ્રક્ષાલન કરાવિયું,
તમે તો ત્યાં વધુ ફાટી ત્યાગના શબ્દ ઓચર્યા, ૬૫
અને નિઃશ્વાસ મૂકીને મેં યે પ્રણામ ત્યાં કર્યા.
પછી ત્યાં આવ્યું વાણી સુણો હું ઘરમાં જઈ,
સંભારી બાળપણાં, ને ફાની આ દુનિયા બધી!

કેબારીની તમારી આ યાદ છે પૂરી આજથી,
ને જખ્મ છો હવે નેત્રો એવું ના કંઈ પરખિયા, ૭૦

કાલથી હું નહીં પ્હેરું જોડા કો ભવવાટમાં.
સૂર્ય જાતાં નથી વ્યોમે અન્ધારું પૂર્ણ જામતું,
ચંદ્ર ને તારલાનાં ત્યાં છૂટે છે ઝરણાં નવાં
શાંત ને મધુરી જ્યોતિ પૃથ્વી પે વરસાવતાં.
એક પ્રિયા જતાં છોડી, જીવતી તેમ અન્યથા, ૭૫
નથી વિધુર સંસારી રહ્યો આ જગમાં સદા.
જાય છે એક તે જાશે—બીજાં થંભી નહીં રહે,
બીજાંને કોક, બીજાંની વળી હૂંફ મળી રહે.

ગમે તેવું હશે તોયે તમે તો મુજ અંગના:
હજીયે ઉષ્ણ આ મારી હૈયાની ધબકે સ્મરી ૮૦
તમોને કાવ્યથી આપું વદાય, એ ઘણું ઘણું!
ફાટલા, તૂટલા મારા જોડા! છૂટા ભલે પડો!
ફાટલા તૂટલા છૂટા અમે યે જગથી થશું!

ગઇ કાલે તમે જ્યારે તોડ્યાં એ શિરબંધનો
અને મુખ વકાસીને ઊભા ધૃષ્ટ અન્તરમાં,
અંગુઠા આંગળીઓ એ મ્હેકી લાજ તજી બધી
તમારા અંગમાં ત્યાંથી કાઢતાં બ્હાર ડોકિયું—
ડોકાવી અમસ્તાં જાણે દરમાંથી ડરી જુએ,— ૫૦
ત્યારે મારા પગો ખીજી એ સૌને મહિં ખેંચતા,
તોય જેવા હતા તેવા તમે નિર્લજ્જ શા રહ્યા.
હોળી ન્હાની તથાપિ ત્યાં ધૂળેટી ઊજવી તમે
અને મારા પગોને યે ધૂળ ને કાંકરે ભર્યા:
દાબતાં યે દબાયા ના, તમે તો એમ વિફર્યા! ૫૫
મારા ઘોડા સમા જોડા! તમોને યે કળીયુગે
નવા ચેલા જમાનાની લાગી શું રજ આખરે?
મનાવ્યા કૈં ન માન્યા ને ઉઠાવ્યું બંડ આ તમે,
પાયનાં તળિયાં મારાં છોલી નાખ્યાં ધૂળે ભરી:
જેમ તેમ ઘરે આવી છોડાવ્યા મુજ પાયને, ૬૦
કોપે ડીમે ચઢી કાઢ્યાં તમે તો ખુબ દાંતિયાં!
તથાપિ સ્નેહ પૂર્વનો છૂટ્યો ના મુજ ઉરથી,
તમોને એટલે રાખી ગયો હું પાય શેકવા:
પાણી લાવી તમોને યે પ્રક્ષાલન કરાવિયું,
તમે તો ત્યાં વધુ ફાટી ત્યાગના શબ્દ ઓચર્યા, ૬૫
અને નિઃશ્વાસ મૂકીને મેં યે પ્રણામ ત્યાં કર્યા.
પછી ત્યાં બાન્ધું 'વામી સૂતો હું ઘરમાં જઇ,
સંભારી બાગલેખાં, ને ફાની આ દુનિયા બધી!

સેબુરેલી તમારી આ થાય કે પૂરી આજથી,
ને જાણો કે હવે તેથી એવું ના ઉર ધારશો, ૭૦

૬

.

સંસારદશ્ય

એક સાંજે ચિતા સમીપ

• મિશ્રોપજાતિ •

ચિતા ભલે આ ભડકે બળી રહી
રાતી પીળી જ્વાલ નભે ઉડાવી,
ને ઠારતાં ખાક જશે બધી વહી,
હશે મહાસાગર એ સમાવી.

ઊડે પણે સાંધ્યની લાલચોળ
જ્વાલા નભે સિન્ધુસ્મશાનતીરે;
શરીર એનું જળતું અમોલ
જાશે ડુબી ત્યાં નભસિન્ધુનીરે.

હા, બેન! એ આથમી સંધ્યા પાછી
રહેશે ઉગી પૂર્વ નભે ઉપા ઠરી
ઓષ્ઠે ધરી મૌલિક લાલી આછી:
તું એમ શું આવીશ વિશ્વમા ફરી?

હા! સાંધ્યની જેમ ગઈ તું ચાલી,
તો ઊગજે પાછી નવી રૂપાળી,
નવા પ્રદેશે કરતી ઉજાળું,
ભલે ન એ રૂપ ફરી હું ભાળું!

બીજે ગામ

• ખ.—ાદૂંનવિદીત •

"બીજે ગામ જવા શું, ભાઈ, ઉપડ્યા? —
"હા, ભાઈ, અહીંથી જવું છે અહિંથી, બીજેજ ગામે જશું,
કે શું ને સુખ મ્હાલશું અધિક ત્યાં, અહીં ન ફાવ્યું કશું
લાંબો કાળ હવે રહી શું કરવું, ગ્રામ્યપણાને પછી?
રહેતા'તા અમે જૂની જીવનમં, ક્યાંય મળે આ ઘડી?
—ને આજે મળી એ ઘડી જીવનમાં, પન્થે હવે તો પડ્યા

"બીજે ગામ જઈ શું, ભાઈ, કરશો? —
"હા, ભાઈ, ત્યહીં પામશું મળ્યું નથી એવું અહીંનું, ત્યહીં
મ્હાલીશું, રમશું, દિનો વહવશું ત્યાં સુખ શાંતિ મહીં,—
જોશું ખેતર સીમ રમ્ય વગડા વાટે, અને વાવશું
નાના બીજ ધગાવટે, પછી વળી—એ ધાન્ય લૂણાવશું'
—થાશે સાર્થ દિનાન્તમાં શ્રમ કર્યો બીજે જગે ના શો?

"બીજે ગામ હતા શું આની પ્રથમે? —
"હા, ભાઈ, નથી કાળ કૈં વહી ગયો, ક્યારેક બીજે સ્થળે
રહેતા'તા સુખશાન્તિથી, સમયની ના લેશ ચિંતા દિલે
નતોતે પ્રભુનું દીધું C- નડી આ જીંદગી નાગતા,
ને નાતા ગિતાગના ગુણુ અમે બગને ખ ગતા,
તે છોડી અહીં ગામ આ સુખદ છે માનીજ આવ્યા અમે

કન્યાકુમારી અને કુમારી કન્યા

• સવૈયા–ચોપાઇ •

આવે છે સાગરનાં મોજાં
    ધૂમતાં ઊછળતાં સોલ્લાસ,
હું કન્યાકુમારી જાણી
    તરવરી રહે મુજ ચરણો પાસ!
        મોજાં અમર પ્રણયને ગાય,
        ઊંડે દરિયે ચાલી જાય.

જોબનના અંકુર ફૂટે ત્યાં
    આવે અન્તરદ્વાર યુવાન!
ગાઉં કુમારી કન્યા ત્યારે
    પ્રેમજીવનના મીઠાં ગાન·
        યુવાન પ્રેમ પકડવા ચાહે,
        અણજાણીને પરણી જાય!

નવવધૂ

• પૃથ્વી •

રસજ્ઞ સ્વજને સુશોભિત વિશાળ ખંડે જઈ
દિવેટ લઘુ દીપની ચમકતી નિશામાં મૂકી,
પલંગ નવદંપતી અરથ પાથર્યો શોભિતો
સજી ધવલ ચાદરે, કુસુમપાંદડી વેરીને.

હતી નવવધૂ ઊભી નયન ભૂમિમાં રોપતી ૫
પલંગ નિકટે મલકી મુખ ઘૂમટો તાણીને;
હતી મભર જોબને સુભગ ચુંદડી શોભતી
અને લગનકંકણો ખખણતાં હતાં હાથમાં.

નભે કિરણશૈત્યથી મુદિત ચન્દ્રિકા દીપતી
કરી ધવલ ડોકિયું સહજ દેખતી ખંડમાં: ૧૦
ત્યહીં યુવક ઘેલછા અજબ અંતરે ધારતો
ગયો યુવની પાસ કૈં અકથ ક્ષોભ સ્નેહે ભર્યો.
'હવે સ્મૃતિ પિયેરની ન કર પ્રાણવ્હાલી સખિ!
હવે હૃદયસ્વાસ્થ્યમાં નવલ ઘેર તારે રહે!'—
નિદાન નિજ આપદીતણું ઉરે હશે ગુહ્ય શું? ૧૫
અજાણ અણુચિંતતાં ઉગ્વિહીન બેભાનશો

ગ્રહી નવવધૂતણા ઉભય હસ્ત તે ખેંચતો.
સરે ત્વરિત ઘૂમટો વદનથી સુમુગ્ધાતણા:
અહો! પ્રભુ! તહીં ખુલે વદનવ્યોમ મેઘે ભર્યું,
અને ઉભય નેણમાં ચમક અશ્રુબિન્દુતણી!' ૨૦

શ્રીમતી

• અનુષ્ટુપ્ ને મિશ્રોપજાતિ •

બારણે બારણે બોલી ચાલતી જાય શ્રીમતી:
"ચાલો નગરનારીઓ! પૂજાર્થે બુદ્ધદેવની."

સ્ત્રીઓ તહીં શબ્દ બિભત્સ બોલતી
કરે કમાડો ઝટ બંધ તેમનાં;
સૌમ્યાંગના દાસી જતી ઝપાટે
આમંત્રણો આપતી ઘેરઘેર.

'રહેવા દો! હશે કોઈ દાસી એકાદ બુદ્ધની'—
"સંધ્યાકાળ થયો, ચાલો! પૂજાર્થે પ્રભુસ્તૂપની."

ચાલી જતી નૂર ભરી મુખે ત્યાં
ઉત્કંઠ તે નાથ કને જવાને;
જાણે, જતી વિદ્યુતવેગ ધારી
દાસી મહાતાન પ્રમત્ત દેવની.

વિજન ભવ્ય શેરીઓ, પુરે સ્મશાન શું દિસે:
ધસે છે શ્રીમતી ત્યારે, પૂજ્ય તે સ્તૂપની દિશે.

દિગંતરાલે પુર ભવ્ય, શાંતિમાં
જાણે સૂતું ક્રૂર પ્રકોપ ભોગવી;
જોઈ રહ્યાં કૈં જન શ્રીમતીને
જતી ધરી થાળ ભરેલ પુષ્પથી.

બિમ્બિસાર તણા પુણ્યે ઊભો સ્તૂપ સુધર્મનો
સ્મરણે બૌદ્ધ ગંગાના મૂર્ત્ત તથાગતાત્મનો.

દેવાલયે શંખ તણા ધ્વનિઓ
ને ઘંટ ડંકા પળ આરતીના
ગાજે મહાઘોષથી સાંધ્યવેળા,
ઉત્થાપવા બૌદ્ધ પૂજાવિધિઓ.

ત્યાં રાજ્યવાટિકાખૂણે ચોપાસે શૈલસ્તૂપની
તમિસ્ર વીંધતી દીપમાલા ઉજ્જ્વલ જાગતી.

વિલોકતાં સ્તૂપ સમીપ કોઈ,
ત્યાં રક્ષકો આઈ અસિ ધરી કહે:
રાજા તણો હુકમ તોડનારું
હજીય છે કોણ પુરી, મહીં આ?

શ્રીમતી ઘૂંટણે સ્તબ્ધ ધ્યાનસ્થ સ્તૂપ સન્મુખે—
ઓષ્ઠે મંત્ર દયા કેરો, ધ્યાને પ્રભુ તથાગત!

"રે મૃત્યુને માગતું કોણ આંહીં?"
એ નાદ શૂન્યે ન શમે શમે ત્યાં
બોલી મહામગ્ન પ્રબુદ્ધ ધ્યાનથી:
"દાસી પ્રભુબુદ્ધતણી, હું શ્રીમતી."

શસ્ત્રમાં જ્યોતિની રેખા પ્રતિબિમ્બિત ઊડતી;
અસિને ઝાટકે ત્યાં તો ધરા પે ઢળી શ્રીમતી.

સ્તૂપે ઝગંતી દીપમાલ વીંટી,
કંપી બુઝાઈ ગઇ રક્તછાંટણે;
કંપી દિશા સ્તબ્ધ કરાલ સ્પંદને,
અંધાર વ્યાપ્યો દિશ સર્વ ઘેરી.

"જય હો! જય હો બુદ્ધ!" પ્રાર્થતી શ્રીમતી ઢળી,
રૂંધાયા શ્વાસ આર્યાના, શમી શૂન્યે સુરાવલી.

મુગ્ધ પ્રેમની કરુણ કહાણી

(અનુષ્ટુપ્)

વૃદ્ધને ચાહનારી તો દીઠી ના મેં હજી જગે,
છતાં આજેજ દીઠી મેં સૂર્યાસ્તે એક સુંદરી
વૃદ્ધના પ્રેમને ન્હાતી, હૈયું જુવાન રેલતી,
તલસે બાપડી તેને હૈયે સ્હેજ વિરમવા.

રૂપાળી તેજવંતી ને કેરિ કુંમ તગવતી ૫
લાલ સાડી દિલે, ભાલે કંકુનો રમ્ય ચાંદલો;
વીંટી હીંગળની મોથી આંગળીએ, અને ઉરે
બાઝતી કાંચળી રમ્યા સંતાની અર્ધદર્શને.

એવી ને બાપડી આવી ઊભી પશ્ચિમઘાટમાં
દૂર દૂર ઘણું, ઘેંગ માગતી માત છોડીને ૧૦
દિગંતે વ્યોમને માળે ચઢી, એકીટશે જુએ
પૃથ્વીપાટે વયોવૃદ્ધ ઊભેલા વડને નહીં.

મધે છે વડ યે એના બન્ને હાથ પ્રતીચીમાં
લબાવતો સખીને ત્યાં સ્પર્શવા, શબ ગેલવા,
ને તેને ગોદમાં લેવા નમાવે શિર યે હુમી. ૧૫
આવી ના ત્યાં શકી સંધ્યા, કામ્મા માત સામને
પ્રિયાની લેશ ઓળંગી શકી ના, ને તહીં પડી
ગઈ ડુબી મહાબ્ધિમાં; અને એ વડ બાપડો
શોકાધાન મહી ના કૈં શક્યો, ને નિજ હાથથી
આશા તૃષ્ણા બધી એની ગાડતો ત્યાં ભૂમિમાં! ૨૦

શેનો લ્હોતો તહીં ઊભો ઘેરી અંધારી રાતમાં,
ઝૂરતો ઝંખતો એનાં પ્રેમસ્વપ્નો દિનાન્તનાં.

વર્ષોથી હજુ એનો એ ઊભો છે નિજ પ્રેમનાં
પાન કૈં વાંચતો પેલા દૂર પશ્ચિમઘાટમાં:
પર્ણો પ્રારબ્ધનાં એનાં ખેરવીને પળે પળે ૨૫
ગણે છે દિન વીતેલા, વીત્યા તે સમીસાંજથી.

રભા જાડી

• મ ાકાના—અ-ષેરા •

રભા જાડી નવ વર્ષની ખેલતી ગીત ગાતી
શેરીઓમા શિશુગણુ મહીં, હાસ્યદેવી બનીને
'જાડી' જાડી' પકડ તુ મને' બોલતા બાલ સર્વે,
પાસે તેની જઇ ગબડતી તેલના પીપ જેવી
રભા ત્યા તો મથતી ધરવા બાલને દાવ દેવા,
થાકી જાતા દૂર ખગી જઈ આમલીની ઘટામા,
ગાતી મીઠુ ગીત, નવ કદી કયાય એવુ સુણાયુ
પાસે થભી જતી ટચુકડી સૂણતી ખીસકોલી,
ને ત્યા પક્ષી તરુ પર ઠરી નાભળી મૂક રહેતા
ટોળે ભેગા શિશુ થઇ જતા, ખેલવુ છોડી દેવા!
રભાના ગીતસુરે મગન થઇ બધા ડોલતા પુષ્પ જેવા

*

અષ્ટ- જૂનાગ્રા

પાચમા વર્ષથી એજ શેરી વિષે
આવજા તેહુ કરતી હતી એકલી
નિત્ય એ શેરીના છેક નાકા સુધી
પહોચતી એકલી, ને ભમી સાઝે
ખાળજૂની પડી આમલી છાયમા
તૂટી ભીંતોતણા ઘર વિષે વિરમતી
ગનિ ત્યા આવતી પૃથ્વીને પાટને

કોટિ તારાતણી દીપમાલા કરી,
થંભતી આમલીછાંયડે તે જરી
સૂણવા ગીત રંભાતણાં ત્યાં ફરી.

રંભાના ગીતમાં ભૂલે વ્યોમ ને ધરણી વ્યથા:
શેરીની સુંદરી ચર્ચે રંભાના લગ્નની કથા.

*

• અખંડ ઝૂલણા •

ગીત પૂરું થતાં રાત્રિ ચાલી ગઈ;
સૂર ઊડી જતાં વાટ સૂની પડી;
વ્યોમની દીપમાલા બુઝાઈ ગઈ.
સુભગ સિન્દુર સેંથે ભરીને ઉષા
પૂર્વના ચોકમાં ખેલતી, વેરતી
રંગ વાદળપટે; ઊર્ધ્વ વ્યોમે ચઢી
ડોલી મધ્યાહ્‌ન કેરી જુવાની મદે;
સૃષ્ટિ તંદ્રેય તે જોબનો ઓસર્યાં,
ને રહી દિવ્ય સંધ્યા શી પશ્ચિમ દિશે
જીવનાન્તે બધાં ગીત સંકેલતી—
રંગ પૂર્વે હતા તે બધા ઝંખતી.
—ને પછી આવી શું રાત્રિ? હા, રાત્રિ તે
મૃત્યુનાં દ્વાર ખખડાવીને પૂછતી:
"મૃત્યુ! ના શું, અરે઼યા, સાંભળ્યું ગીત તેં
ગાઈ રંભા રહી પૃથ્વીને મણ્ડપે?
લાવ એને અહીં, આપણે સૌ પછી
એકલાં આ ખૂણે હૃદયભર ગોદમાં
સૂણશું ગીત રંભાતણાં શાંતિથી."

મૃત્યુને વાર શી?
ઊઠીને અનુસર્યો રાત્રિની ઓથમાં!
ચિતાની તીવ્ર જ્વાલામાં સંધ્યા ત્યાં બળતી હતી,
ગીતના આર્ત્ત સૂરોમાં રંભા ઓગળતી હતી.

*

• અખંડ ઝૂલણા •

ત્યાં સર્યાં મૃત્યુ ને રાત નીરવ પદે,
આભ ને પૃથ્વીના પંથ ખોળી વળ્યાં,
મઘ આવી તહીં શેરી નાકે પછી
આમલીછાંયડે ગહન મૌને ઠર્યાં.

આમલીડાળીઓ કારમા પવનમાં
કંપી આજે રહી પૃથ્વીની કુંજમાં.
બારીમાંથી વહ્યું ગીત રંભાતણું—
તેજ પરિચિત મધુર ગીત મંજુલ મૃદુલ—
ઊઠી પાછું પડયું-પાછું જાગી ઊઠયું—
આમલીછાંયમાં ગીત ડૂબી ગયું.

રાત જેવીજ આ રાત આવી, ગળી
લોક સૂતાં હતાં શાંત સ્વપ્નમાં મહીં.
આજ એ ગીતના સૂર જુદા હતા—
સૂરના અન્તમાં તીવ્ર પીડા હતી.
ને ધીમે શાંતિમાં ગીત ડૂબી ગયું—
ગીત ડૂબી ગયું, ભીમ રોતી રહી.

*

પ્રભાતે શેરીમાં સ્ત્રીઓ રોતી ને કૂટતી-જતી:
રંભાના લગ્નની ગાથા અધુરી પુરમાં થતી.

ઉર્વશીનું અવસાન

• મિશ્રોપજાતિ-વસંતતિલકા •

ચારુ પ્રભા સૌમ્ય મુખારવિંદની,
બીજેન્દુ શી પાંપણ લોચનોની,
કન્યા હતી તે મુજ સૌમ્ય શિષ્યા,—
સંધ્યાશી ઘેરી નવરંગી ઓઢણી
ને જાંબુડી ઘાઘરી કોર કેસરી ૫
પ્હેરી નિશાળે નિત મોડી આવતી,
કર્ણો કનેથી સરકી રૂપાળા
કેશોતણી કૈં લટ ઊતરી જતી
સ્કન્ધેથી તેની કટિમેખળા સુધી.
ને મૂકતી પ્રથમ પુષ્પ સુકોમળા તે ૧૦
આવી સમીપ મુજ ટેબલ પે હસીને.

ના પૂછું હું• થયું કેમ મોડું,
તથાપિ તે પુષ્પ ઉઠાવી સૂંઘું,
ને અંતરે કૈં નવચેતના ભરી,
ઊઠી ત્વરાથી ખુરશી ત્યજી દઈ ૧૫

ત્યાં બાળકો પાસ ઊભો રહીને
શિખાડતો પાઠ નવો ઉઘાડી.
કન્યાતણું પુષ્પ કરેજે રૂહેતું
વાક્યાંતરે તે કદિ સૂંઘતો જતો :
ભૂલી જનો ત્યાં મુજ ભંગઉરનાં ૨૦
જાગ્યાં અજાગ્યાં સહુ ગીત ઘેલાં.

*

નિત્યક્રમે એમ પ્રસન્ન મારું
શોકાર્ત્ત હૈયું કુસુમે ગુંથાયલું
રૂહેતું સ્મરીને સુખ કન્યકાનું. ૨૫
કૈં માસ વીત્યા અમ બેઉ વચ્ચે
અન્યોન્યના ઉરની શૃંખલા કરી,
એનો હતો હું ગુરુ એવી રીતે,
અને હતી એ, ગુરુ માહરી યે
ભૂલાવવા શોકવણો દિનાસ્તના
ને કૈંક વેળા લખી હુંય લેતો ૩૦
કાવ્યોર્મિ, હોઠે સ્મિતને રમાડતો
પ્રફુલ્લ ચિત્તે : સહુ શિષ્યસંઘમાં
એનું હતું સ્થાન અનેરું અંતરે.

*

પરન્તુ આવી નહિ એક દી તે
ને ઉર મારે કંઇ ચિંતના ઊઠી, ૩૫
વસંતની કોમલ નર્તનાવલી
મરી જતી લાગતી પર્ણપર્ણથી.
· હજીય ત્યાં હું પુરથી મહીં પડી

કન્યાતણું સુસ્મિત પુષ્પપુષ્પે
જીવંત જાણે રમતું નિહાળતો. ૪૦
વીત્યા દિનો સાત વિષાદપૂર્ણ:
રજા બપોરે અડધા કલાકની
હતી પડી, ને પુરી મધ થાતાં
વર્ગે પ્રવેશ્યાં મહુ બાળકો ત્યાં.
—ને એક બાળા તહીં આવી બોલી: ૪૫

• પૃથ્વી •

"ગઈ પરમ દા'ડની ગુજરી ઉર્વશી આપણી."
પછી વરગ–ફ્રી ઠઈ ઉચરી: "ઉર્વીના બાપુએ
કહાવ્યું મુજ સાથ કે ઘટિત નોંધજો પત્રકે,
અને તરત છેકજો તહીંથી નામ તેનુ હવે."

*

• અખંડ ઝૂલણા •

નામ છેક્યુ હતું, સ્તબ્ધ બેઠો હતો ૫૦
શોક વા સ્મરણની મૂર્ત્તિને પૂછતો
એકલો હુ હતો, વિશ્વ ન્હોતું તહીં;
સૂણતો સૂર ચિર એક વીણાતણો.
ઉર્વશી! ઉર્વશી! ક્યા હવે ઉર્વશી?
જોતજોતાં ગઈ ક્યાં સરી નેણથી? ૫૫
પૂર્વનાં સ્મરણના ચિત્ર મૂકી ગઈ
દિવ્ય દેહાન્તરે ગૃઢ સૂક્ષ્મે વસી.
કાવ્યની કંદરાને ભરી શોકથી
ગઇ અનંતત્વનાં ખેતરો ખૂંદતી,
જેમ જાતી હતી વર્ગમાથી ઘરે ૬૦
પાઠ ગીતો ભણ્યાં ગુંજતી અંતરે.

સીમ વીતી ગઈ, શૂન્ય દેશે વસી:
ના રહી મૂર્ત્ત કો ક્ષિતિજ તે દેશની.

એ જતાં એક આ પૃથ્વી ને નભ થયાં,
કલ્પના બે વસી એક થઇ કાવ્યમાં; ૬૫
કૈં નથી લોક પરલોક આ વિશ્વમાં,
સૌ અનંતત્વની સાંકળે ઝૂલતાં
સર્વ આત્મા વસી ભિન્ન દેહાન્તરે.
દેહદેહે વસે આત્મ આ દેહનો
જગતમાં, જગતની પાર સુરધામમાં ૭૦
જ્યાં મળે યોગ્ય સહવાસ આ સૃષ્ટિમાં.
ને ચિદાભાસ ને શૂન્ય અવકાશમાં
મૃત્યુના વાદ્યના સૂર ગુંજી રહ્યા:
રજનિમાં સાંજનાં ગીત ડૂબી ગયાં,
ને ઉગ્યો અન્તરે ઉર્વશીતારલો. ૭૫

*

• અનુષ્ટુપ્ •

ત્યાં ઘોંઘાટ વધ્યો વર્ગે, શૃંગથી ચિત્ત ઊતર્યું:
એજ વર્ગ: એજ શાળા: એજ ચક્ર જતું ફર્યું.

૭

પ્રભુભક્તિ

કાવ્યપુષ્પો

○ મિશ્રોપજાતિ ○

આ કાવ્યપુષ્પો દરરોજ વીણું
 જ્યારે ખરે પાંદડીઓ ઉષાની ;
'એ કાવ્યથી આશ ધરે તું શાની,
 રે શબ્દમાળી ?'–સુણું એમ હીણું ;
ગાંડાઇ જાણે જન શી કળાની ?

આવીશ તારે પદ, તાત વ્હાલા !
 નાખીશ ત્યાં શું તુજ કંઠ માંહીં ?
ગૂંથીશ હું ઝાકળપુષ્પમાળા,
 ને ગુંજતો મંગલ ગાન ત્યાંહીં
નાખી ગળે ધન્ય લઇશ સાંઇ !

હું આજનો માળી રહું અત્યારે,
 થઇશ ના કાલ પૂજારી શાને ?
ને ખ્યાલ તો તું કર, તાત ! ત્યારે
 કેવો મને હર્ષ થશે પ્રદાને ?
—એની હશે શી ગમ આ બધાને ?

રામજીનું રુદન

∘ રાગ બિહાગ–તાલ ત્રિતાલ ∘

આજ મારો રામજી રુવે રે!
કોઇ એનાં આંસુ ન લ્હુવે રે!
મારો આજ રામજી રુવે રે!

કવિયા મારા કીર્ત્તનકારો
દુખમાં ભટકે રે!
દલિત તણે દિલ ભેદના વાડા
અન્તર ખટકે રે!
મારો આજ રામજી રુવે રે!

ભોમકા કીધી ધાન્ય થકી ત્યાં
રુધિર છવાતું રે!
પ્રજા વધારી પ્રેમ થકી ત્યાં
વેર શું થાતું રે!
મારો આજ રામજી રુવે રે!

જાત બચાવવા જોર દીધું તો
ભાઇને મારે રે!
પુણ્યને જોવા ઝંખું ત્યાં એ
પાપ વધારે રે!
મારો આજ રામજી રુવે રે!

પ્રભુને નિમંત્રણ

૦ લાવણી ૦

આવ હવે તું દ્વારે મારે, આવ હવે એક વાર,
પ્રભો! તું આવ હવે સાકાર!

વસંત ખીલી હશે નવ તોયે દઈશ શુંથી ફુલમાળ,
ભર્યું ભર્યું મુજ જીવન આખું આપીશ હું તતકાળ—
ચરણમાં મૂકીશ જગગોપાળ!

રજતશુંથી રજનીની વાટે, થઈ ક્ષિતિજને ઘાટ,
આવ હવે અતિથિ મુજ દ્વારે, છે દર્શનતલસાટ,
પિતા! પળપળ ઝંખું તુજ માટ!

મત્ત પ્રવાતે નાવડી તારી લાગરી પેલે તીર,
ઊતરજે, ઓ તાત દયાના! કાળસમુદ્રે ધીર!
વિતાડી આવજે શ્યામલ નીર.

આતમદીપ મૂકું હું દ્વારે ઝગતો આખી રાત,
શ્રદ્ધાનું ભરી તેલ નિરન્તર સંકોરું ભલી ભાત,
ન એને નડશે ઝંઝાવાત.

જગની ધોરી વાટે ઊભો મારો રંકનિવાસ,
અહીં સુધી તું આવજે જોતો મારો દીપઉજાસ:
તને ત્યાં વધાવશે તુજ દાસ!

તારી મંગલ ભૂમિથી આવે સીધો પંથ સચોટ,
તવ દર્શન કરતામાં, બાપુ! બાઝીશ તારે કોટ:
પછી શી પડશે મુજને ખોટ?

રંક ભિખારી હું છું ત્યાં તો આપવું લેવું ખાખ:
સુણજે મારાં ગીત પ્રેમથી, ચૂમજે મારી આંખ!
પ્રગટશે મુજને નવલી પાંખ!

અખંડ મંદિર

૦ રાગ આસાવરી–તાલ ત્રિતાલ ૦

મોહન મંદિર છે આ કેવું! જુગજુગ આકર્ષી રહે એવું!

કોટિક કોટિક ચાલી ગયા યુગ,
તોય ન આવ્યો એક,
જેમાં શાંત થઈ હોય જ્વાલા
અન્તર કેરી અનેક: —મોહન૦

બાંધ્યું પાકું મંદિર કોણે,
જેમાં પ્રગટી જ્યોત?
અણબૂઝાતી જ્વાલા રહે એ,
ભલે વહે બહુ સ્રોત. —મોહન૦

ભોમ ઉપર મંદિર બંધાયાં,
પણ જ્વાલાથી ખાક:
અખંડ મંદિર આ છે કેવું,
જીર્ણ થતું ન જરાક? —મોહન૦

વિશ્વતણી છે વાટ ન સૂની,
સૂની ન મંદિરવાટ:
અખંડ એ મંદિરજ્વાલાનો
ઝળે અમર ઝળકાટ. —મોહન૦

પ્રભુનું મિલન

• રાગ કાફી–તાલ લાવણી •

જોઉં ક્યારે નેણલાં મીઠાં રે, પ્રભુ! તારાં નેણલાં મીઠાં?
શોધું તને પ્રભુ! એકલો શોધું, વીતી ગયો કૈં કાળ:
પેઠો કૈં કૈં દેવદહેરામાં પ્રગટી જ્યાં દીપમાલ:
શોધ્યાં પણ ક્યાંય ન દીઠાં રે!
પ્રભુ! તારાં નેણલાં મીઠાં! —જોઉં૦

વડના કેટલા ચોતરા પૂજ્યા રેલવીને સિન્દૂર,
પાઇ પૈસો ને ફુલડાં મૂક્યાં, તોય ન ધણક્યું ઉર:
નહિ જરી ત્યાંય જણાયો રે!
પ્રભુ! હું તો ફોગટ ધાયો! —જોઉં૦

ધર્મ તણા કંઇ પાઠ ભણ્યો ને જાપ જપ્યો કૈં વાર;
એક વખત પણ મુખ નહીં તારું પ્રભુ! દીઠું સાકાર!
જન્મ્યું મારું ધૂળમાં રોળ્યું રે!
જોઈ જોઇ નેણ મારું ચોળ્યું! —જોઉં૦

તાપી નર્મદા કે જમનામાં—ગોમતી ગંગા માંહિં
સ્નાન કીધાં વળી દાન દીધાં મેં; તોય ન દીઠું કાંઈ—
પ્રભુ! ક્યાં તુજ નામનિશાની રે?
આશાની જ્યોત બુઝાણી! —જોઉં૦

એક દિન પેઠો ઢેડને ઘેરે, ત્યાં તું આવ્યો હાથ:
દુનિયાને ઠગી કેમ રહે તું, દીન પીડિતની સાથ?
પ્રભુ! મારે ઢેડ છે થાવું રે!
તુજ વિણ જીવવું શું આવું! —જોઉં૦

તું !

૦ રાગ કાફી–તાલ ત્રિતાલ ૦

રંગબેરંગી સાંધ્ય સલૂણી
ઉતરે પશ્ચિમ પાર—
સસસસુંદરઉર પર તેનું
પટ રેલે ઘડીવાર:
ઊડે એ સંધ્યાના ચ ચિતાર,
જગતમાં પ્રસરી રહે અંધાર.

ત્યાં કોટિક તારક અજવાળે
શ્યામલ નભનો પાટ:
ચંદ્રતણો દીવો લઈ ચાલે
રજની નિજ જગવાટ!
પ્રકાશે ઝગમગ થાતું વ્યોમ,
હૃદયગીત ગાય કરુણસુખ લોમ.

સુખમાં દુખ, દુખમાં સુખ આપી
ઉજ્વે જીવતપંથ:
મુજ ઉર તું તુજ ગીત જગવવા
છેડે લઘુગુરુ તંત!
પ્રભો! મુજ અંતર કેરું બીન
રહો તુજ અંગુલિનેજ અધીન!

મેળાનો માલિક

• રાગ ખમાચ–તાલ ધુમાલી •

હાટ ભરાયાં ચાર ખૂણામાં,
લીલા છોડ વિલાયા રે,
ક્ષિતિજ ઉપરથી વાયરા વાતાં
ધુળગોટા ઉભરાયા રે ! —હાટ૦

રૂડાં રમકડાં ધુળે દટાણાં,
સાજ પડયો સૌ સૂનો રે:
તારી બજારે દુકાન માંડી
માલ થયો સહુ જૂનો રે! —હાટ૦

પશ્ચિમ ઘાટે સંધ્યા ઊભી
દીપ કરીને જોતી રે,
કેવી ભરાણી પૃથ્વીપાટે
બજાર તારી સ્હોતી રે ? —હાટ૦

માલ મૂકીને ચાલ્યા પથિકો
દૂર દૂર પરદેશે રે;
પણ ઊભો તું કઈ દુકાને
અણદીઠા ગૂઢ વેશે રે ? —હાટ૦

જગતનાવ

૦ રાગ ભૈરવી–તાલ લાવણી ૦

સુકાની! સાચવજે સુકાન! તને તો ભરદરિયાનું તાન!

આકાશે બેઠા બેઠા તું
 ચલવે જગનું વ્હાણ—
કો સમજે ને કો નવ સમજે
 તારાં ગૂઢ નિશાન:
 પ્રવાસીનાં નયણાં ભીંજાય
 રડે સૌ નિજનિજ વાતે ત્યાંય.—સુકાની!

નિજનિજ વાત બધાંજ વિચારે,
 પણ આખર છે એક;
વ્હાણ જતું જ્યોતિસાગરમાં
 અનેકનો લઇ ટેક:
 સુકાની! સહુનો તું આધાર,
 અમારા ખાલી હોહાકાર.—સુકાની!

વીર સુકાની! વેગ વધારી
 જાવા દે પુરપાટ!
બેઠા તારે નાવે ત્યારે
 ઉતાર પેલે ઘાટ!
 ભલે ના તુજ સમજાય નિશાન,
 અમારું સાચવજે સુકાન!—સુકાની!

ખલાસીની અંતિમ પ્રાર્થના

૦ રાગ કાલિંગડો—તાલ ત્રિતાલ ૦

ડગમગ ડોલે વ્હાણુ રે, ઓ મારા કપ્તાન!

ચતુરદિશા ચઢતી ઘનછાયા
 ઘેરી દે નભ ઘોર!
ક્ષિતિજ ઉપર રહી ખેંચી લે તું
 મારો જીવનદોર!
 ઝૂલતો તારે આંગણ આવું,
 સાયરનું ગિર સંગીત લાવું:
 ફૂંકી લે તોફાન રે!
 ઓ મારા કપ્તાન!—ડગમગ૦

નીલ ગગનથી તારક મૂજતા
 જઈ છૂપાયા ક્યાંય:
તાણ્યા મદ ઝડપે વધવા પણ
 ઝંઝાનિલે ચીરાય!
 સાયરઉરના સૂર કથળતા,
 મોત સુધી મસ્ત ઉછળતા:
 છટકે હાથ સુકાન રે!
 ઓ મારા કપ્તાન!—ડગમગ૦

ઉરનું પ્રાર્થનગીત આલાપું,
 જાગવું તુજ આલોક!
ચતુર દિશાના સુધવાટામાં
 સુણ ઉરનું ગીત એક!

સઢ સહુ ફાટયા – સુકાન તુટયું –
જહાજ ફૂટયું–જીવન ખૂટયું :
કરી દે તુજ મહેમાન રે !
ઓ મારા કપ્તાન !—ડગમગ૦

પાર

○ રાગ કેદાર—તાલ ત્રિતાલ ○

'જાવું સામે પાર, મારે જાવું સામે પાર!

મધરાતે તવ સાદે જાગી,
ખેતર નદી ને બીડ વટાવી
જાવું સામે પાર—
મારે જાવું એકલ સ્વાર! —જાવું૦

નહિ કો જ્યોતિ મારગ આખે,
નહિ ચાંદરણું કે ધ્રુવતાર;
માત્ર વાયુના છલકે સાગર,
નહિ એંધાણી કોઈ પ્રકાર. —જાવું૦

નિર્જન, નીરવ, નિ:સીમ આખો
પંથ અનંત અમિત વિસ્તાર,
કોણ બતાવે મારગ ભૂલ્યો
જ્યાં નહિ કોઈતણો સંચાર? —જાવું૦

સાદ કરી લે મોટો વ્હેલો,
એજ દશામાં પ્રાણ દિદાર:
અન્તર દીપની એકલ જ્યોતે
હો વ્હાલા! આવું નિરધાર! —જાવું૦

સૉનેટો

વતનનું સ્મરણ

૦ મંદાક્રાંતા: સૉનેટ ૦

માડી! મીઠું સ્મરણ જગવે ભૂમિ ને સીમ તારી,
ને રૂપેરી વહી જતી પણે દક્ષિણે ગામછેડે
મીઠે મીઠે હલક સુજને કોલક સ્નિગ્ધ તેડે
કાંઠે એને ફરી વિહરવા ઠારવા દૃષ્ટિ સારી.

–ને આ મારું સ્મરણઝરણું શીઘ્ર કાંઠે સિધારી
તારી કુંજો ધુમસવરણી ઝૂલતી જોય નેડે;
ને રેતીમાં વહન કરતું જાય તે ખેતશેઢે,
ને ત્યાં ભાળે હરિત ઝૂલતાં ખેતરોની ખુમારી.

લુખ્ખા તારા ઉજ્જડ વગડા, તોય તે પ્રેમભીનાં
આજે મારે સ્મરણ સ્મરણે ગીત મીઠાં જગાડે.
કે મા! ભૂલ્યો નથી હજીય હું લ્હેરતી બાવળીનાં
લીલાં પેલાં વન તહીં ઊભાં ગામકેરે સિમાડે:
ભૂલું મારાં દરદ સઘળાં દૂર દેશે ઠરીને,
માડી! તારું સ્મરણ મધુરું બે ઘડીયે કરીને.

પૃથ્વીપતિ

० મંદાક્રાંતા: સૉનેટ ०

હું છું પૃથ્વીપતિ, સકળ આ વાડી ને ખેતરોનો,
 ન્હેરોનો ને હરિત વનનો, બીડના શેખરોનો.
નાખું દાણો અવનિપટમાં, કોટિ દાણા લણું છું,
 ખેડું છું, ત્યાં કણ કણસલે કોટિ કોટિ ગણું છું,
ને એ લીલા નિરખી ઉતરે થાક સૌ અંતરોનો.

ચિંતા એની દિવસભર હું રાખું હૈયે હુલાતાં,
 ને મારીયે અજબ રતિની દાઝ એ ઉર દાખે:
છે માટી આ સ્થૂલ, ખડક ને ઉદરે અગ્નિ રાખે,
 એ યે સાચું: પણ અવનિ એ ખોદી ઊંડાણ જાતાં
ફૂટ્યાં છે ત્યાં વિપુલ ઝરણાં વારિનાં મીઠું ગાતાં.

જ્યાં જ્યાં મારું પગલું પડશે ત્યાં ધરાશ્રેય થાશે,
 ધાન્યોનું ત્યાં વિપુલ જડશે ખેડતાં સોનું કાચું;
પૃથ્વીની ત્યાં કદર વધશે, ને કવિ સર્વ ગાશે
 ગીતો મોંઘાં: "કૃષીવલતણી પૃથ્વી છે સ્વર્ગ સાચું!"

સ્થિતિનું પરિવર્તન

૦ પૃથ્વી: સૉનેટ ૦

તને, વદનગર્વિણી વય અઢારની બાબલી !
કહું કવણ શબ્દમાં ક્ષણ સમાવવા ક્રોધને ?
લગીર પગ લાગતાં, "અડકશો જરી ના મને—"
સુદૂર ખસતાં વદે ! ખરી અઢાર રંગાવલી !
ભૂલી પ્રથમ રંગ તે તુજ પરોઢનો કાં વળી ?
ભૂલી મધુર ટાપલી કઈંક ખાધી મારી પણે ?
અને સરિતરેતમાં રમત ખેલતાં આપણે,
ભૂલી ગઈ તને હું શો હસવતો કરી ત્યાં ગલી* ?

નવીન તુજ જ્ઞાન એ ગઈ શીખી કહે કયાં થકી ?
અઢાર વરસો પછી પણ મને તું એની જ એ !
પછી મુજ સમીપ શો પ્રકટ ઊળ આ ઘાતકી ?
તને અડકતાં પડી અજબ આજ શી વીજ એ ?—

વદે વદનલજ્જિતા મુખ છુપાવતી પાલવે :
"ભલા ! હૃદય તારું ના રહ્યું પરોઢ જેવું હવે !"

* ગલીપચી

પૃથ્વીપતિ

० મંદાક્રાંતા: સૉનેટ ०

હું છું પૃથ્વીપતિ, સકળ આ વાડી ને ખેતરોનો,
 ન્હેરોનો ને હરિત વનનો, ખીડના શેખરોનો.
નાખું દાણો અવનિપટમાં, કોટિ દાણા લણું છું,
 ખેડું છું, ત્યાં કણ કણસલે કોટિ કોટિ ગણું છું,
ને એ લીલા નિરખી ઉતરે થાક સા અંતરોનો.

ચિંતા એની દિવસભર હું રાખું હૈયે હુલાતાં,
 ને મારીયે અજબ રતિની દાઝ એ ઉર દાખે:
છે માટી આ સ્થૂલ, ખડક ને ઉદરે અગ્નિ રાખે,
 એ યે સાચું: પણ અવનિ એ ખોદી ઊંડાણ જાતાં
ફૂટ્યાં છે ત્યાં વિપુલ ઝરણાં વારિનાં મીઠું ગાતાં.

જ્યાં જ્યાં મારું પગલું પડશે ત્યાં ધરાશ્રેય થાશે,
 ધાન્યોનું ત્યાં વિપુલ જડશે ખેડતાં સોનું કાચું;
પૃથ્વીની ત્યાં કદર વધશે, ને કવિ સર્વ ગાશે
 ગીતો મોંઘાં: "કૃષીવલતણી પૃથ્વી છે સ્વર્ગ સાચું!"

અમર સ્નેહનો તારો*

○ પૃથ્વી : સૉનેટ ○

સખા! મિલનની હવે ઘડી કહીં? ન પાછા અહીં
મળીશું જગમાં પરસ્પર વરાળ કાઢી ઘટે
જરા શમન પામવા, ક્ષિતિજ સાંધ્યરંગો મહીં
વિમુગ્ધ થઇ બેસવા કર ગુંથી નદીને તટે.
હવે વિહરવું રહ્યું અમર કલ્પનાભોમમાં
સદૈવ તવ મૂર્ત્તિમંત સ્મૃતિચિત્ર ટાંગી ઉરે,
જડી નજર દૂરના અલખ તારકે વ્યોમમાં,
ગણું તહીં ઠર્યું હશે પ્રણયબિન્દુ તારું ખરે!

રહીશ નિરંખી હવે નવલરૂપ સંધ્યા, અને
દિગંતશિર પશ્ચિમે તનક તારલો એ† ભવે:
સખા! નિરખતો રહું તવ પ્રશાંત રાત્રી હવે,
જીવું વિરહગ્રસ્ત તારક સમો વ્યથાસ્પંદને
સમૌન દ્રવતો, નિહાળી જગના ઠગારાપણાં,
અને ચમકતો રહું અમર સ્નેહમાં આપણા!

* મારા સ્વ. મિત્ર ભાઇ ગુણવંતરાય પંડ્યાના સ્મરણમાં.
† 'એ'નું વિશેષ્ય 'તારલો' છે.

વિખૂટા *

૦ પૃથ્વી : સૉનેટ ૦

વદાય વસમી સદા: વિરહકાલની વેદના
સહી શકીશ કેમ હું? હૃદયતાર છૂટા પડયા;
વિલીન સ્વર સૌ થયા સ્મરણવ્યોમમાં ખેદના:
હતા ઉભય એકશા પણ હવે વિખૂટા પડયા.
સખા! તુજ મકાન બારી મહિંથી પ્રતીચી દિશે
શિખા નિરખતા હતા નવલ સાંધ્ય રંગાવલી
તહીં નિરખી ચંદ્રની સુભગ રેખ રંગો લિયે
વદ્યો તું "અહીં શાં રહ્યાં ઉભય ચંદ્ર સંધ્યા મળી!"

પછી ક્ષિતિજઉંબરે નિજ પથે જતી સાંધ્યની
રહી તગતગી અમીઝરતી મીટ ચંદા પરે.
અને ઉભય ત્યાં થયા અલગ આપ આરાધ્યની
વિભિન્ન જગવાટમાં અગમ કો બળે આખરે!
મળ્યા ઉભય ને થયા પૃથક, સાંધ્યચંદા સમા;
નહીં શું મળશું ફરી કહિંક ગોળ આકાશમાં?

* મારા સ્વ. મિત્ર ભાઈ મધુરંતરાય વૈષ્ણવના સ્મરણમાં.

પ્રયાણ

○ પૃથ્વી : સૉનેટ ○

પડે ક્ષિતિજકૂપમાં ગગનચોકનો ઘંટ ત્યાં,
ચઢી વિહગ આભમાં અવનિકુંજમાં ઊતરે;
જવું, બસ જવું હવે, સમય ના રહ્યો આખરે :
દિસે ગગનઘંટનો કનકદોર તૂટંત ત્યાં !
લઉં સકળ સાધનો પથપ્રયાણનાં આજ હું;
કહું ગીત પ્રયાણનું હૃદયનાં ઝીલી સ્પંદનો;
પડી ચરણ ઘુંટણે, દઈ વદાયનાં વંદનો,
પછી સકળ સંઘમાં સુભગ અસ્તમાર્ગે વહું.

ઊડે તિમિરગોટ દૂર દૂર પાદશું સંઘના;
હવે નવ વિલંબ હું કરી શકું જરી આ પળે.
થયો મિલનનો અહીં સમય આપણો છે પૂરો !
અમે પથ અનંતમાં ધપશું સાંધ્યના રંગનાં
સમૂહસૂરથી ગીતો જગવતા નવા કો બળે :
રહ્યું, બસ રહ્યું હજી રટણ સૂણવા તે સૂરો !

અમે કવિ?

○ પૃથ્વી: સૉનેટ ○

હવે ગગનગુમ્બજે કદિ ન મીટ માંડી રહું,
ઝગે નભશિરે ભલે તગરપુષ્પ* શા તારલા,
શશી બદલતો રહે રવિક રાશિના હારલા;
હવે નયન ઠારવા કશી ન વ્યોમલક્ષ્મી ચહું.
શમે હૃદયમાં સહુસ્ર કંઇ ઊર્મિ ઊઠી વહી,
ભલે અનુપ કલ્પના પ્રકૃતિમંદિરે બાંધતી
ઊડે નયનથી મહા વીજ સમી કલા સાધતી,
છતાં દઇશ કોઇને કવિપિછાન મારી નહીં.

મને "કવિ" કહું? ન કો કવિ જગે થયો નિમંજોઃ
અનંત ભુવને યુગોયુગથી જે કવે એકલો
મહા જીવનસ્રોતની અગણ ઊર્મિમાલે અહીં
અખૂટ રસપ્રેરણા, અમર વિશ્વકાવ્યો રચીઃ—
અમે સહુ તરંગ તે ચિર પ્રવાહ કેરા અહીં
જરી ઉછળી ભાંગિયે, 'કવિ' રહ્યા અમે ક્યાં પછી?

---

* તગરના છોડનાં તારા જેવાં સફેદ ફૂલો આવે છે.

વતનની સ્હેલગાહે

૦ મંદાક્રાંતા: સૉનેટ ૦

રોશો લ્હોશો નયન નમણા ના જરી, બંધુ, બ્હેની!
ગાડી મારી પળવિપળમાં, વાગતાં ઘંટ પેલો,
ધીમે ધીમે ઉપડી ધરશે પંથ એનો પડેલો;
ને હું આઘે જઇશ નવલી સ્હેલગાહે મઝેની.
વ્હાલાં! મોંઘાં સહજીવનનાં ગીત ગાયાં ઉમંગે,
ગુંજી રહેશે સકળ ઉર તે મૌન મીઠું ધરીને;
ને સૌને એ ગત દિવસની સાથ હૈયે ભરીને
રહેવું. સ્હેતાં દુખ વિરહનું સ્નેહના સ્વપ્નભંગે.

હું તો ચાલ્યો, સુહૃદ! ભગિની! જન્મભૂમિ સ્વદેશે;
ત્યાં યે મારાં સ્વજન વસતાં: જોઇને રાહ મારી
ત્યાં સ્વર્ગંગા મધુર મલકી દિવ્ય સત્કાર રેલી
પાછો મારા પ્રિય વતનનો સ્નેહ ઉદ્ભાવી રહેશે.
શાને વ્હાલાં કરુણ દ્રવતાં વેદના વ્યર્થ ધારી,
ચાલ્યો હું જ્યાં વતન ભણી આ અંજલી અર્પી છેલ્લી

સીમની સંધ્યાને વદાય

○ શિખરિણીઃ સૉનેટ ○

સુવર્ણે રેલાતી ક્ષિતિજ ઉઘડે અદ્રિશિખરે,
અને બીડો વંદે તૃણ નમવતાં બિમ્બ સરતું;
બધા મત્તાનિલો ખુબ ખુંદી વળી આભ ફરતું
દિગંતે દેખીને વડીલ પળતાં સર્વ વિખરે.
ચરી મેદાનોમાં ઘર તરફ સૌ ઢોર ફરતાં
ઊભેલી સંધ્યાની પગલી ચૂમતાં એકવદને,
ભરી વાડોમાંના શુવર ધુળગોટે વનવને
રહ્યા ઝૂરી મૂગા ચરણ તક ઓળા ઉતરતાં.

પનિહારીઓએ પણ સરિતમાં પાય ભીંજવી
નિહાળ્યો પશ્ચિમે અવર જન કે કુંભ ભરતો
મહાબ્ધિ—ઓવારે કનકજળમાં શાંત નયને;
મીઠા આલાપોથી વિહગ વનનાં ઉર હીંચવી
લપ્યાં સૌ કુંજોમાં તિમિરપશુ દેખી વિચરતો,
અને સૂની સીમે ઉતરી મધુરી શાંતિ શયને.

ચાલી જતી સંધ્યાને

॰ શિખરિણી : સૉનેટ॰

જરી તો જો પાછું! તુજ ગગનપંથે ટમકશે
જતાં વેરી દેતી ચરણરજ જે તારી પગલી,
વળી જો ત્યાં તારું પગનખ પડેલું ચમકશે
ઘડી બે, હે સંધ્યા! થઈ ધવલ બીજેન્દુ–નખલી!
અહીં પૃથ્વીપારે સરિત સર ને સિંધુ ઉછગી .
તને ખેંચી રહેતાં તુજ સ્વજનશાં પાલવ ધરી;
છતાં ના તું જોતી સહજ પણ પાછું અહીં વળી,
અને એ સૌ અંતે હતમુખ રહે આર્જવ કરી!

ભલે ના જો પાછું, તુજ પથતણી રંગભરતી
નિહાળી લેવા, કે વધુ ખિલવવા આ રસધરા—.
ભલે ના જો પાછું વધુ વિરમવા આ સ્થળ જરા—
છતાં મેં જે ઝીલી દ્યુતિ તુજ નરી અંગઝરતી
અને ગાયાં ગીતો તુજ કિરણશાં ભાતવરણાં,
ન શું તે યે તારે ઉર જગવશે સ્નેહસ્મરણાં?

વદાય

• શિખરિણી : સૉનેટ •

તમે સૌ જાગેલાં મુજ હૃદયથી ગીત મધુરાં,
મને છોડી હાવે નવલ જગપંથે વિચરશો :
જઈ પુત્રી જેવાં ચ્યમુગ્ગૃહમાં જ્યોતિ ભરશો—
સુતાના તાતે[1] તો ભવ નિરખવાં સ્વપ્ન અધુરાં.
ઉગ્યાં હું ચે મારે પરમ પળમાં ઇંદ્રધનુશાં,
ઉરે ભર્યાં મેઘે અજળ રસલીલા અનુભવીઃ
હવે તો આનંદો[2] અમિટ ઉર સૌનાં તમ-નવી
ભરીને જ્યોતિથી રવિકિરણજન્મ્યાં સુતનુશાં!

ઘડીનો આનંદે કરુણ જગહૈયું હુલવશે,
ઘડીની લીલાએ મનુજનયનોમાં પ્રભુતણી
કૃપા રેડી રહેશે : તવ હૃદયવ્હાલાં, પથ ધરો!
જશો, ને સંધ્યા તો ગગનપથ રંગે જગવશે,
અને વેરી દેશે રજનિ તમ પૂઠે મણિકણી :
ભર્યું મારું તેવું ઉરસદન સૌનું જઈ ભરો!

૧. પુત્રીના બાપે. ૨. આનંદ પણ.

શુદ્ધિપત્ર

"પ્રવેશક"માં

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૫	રસવૃતિનો	રસવૃત્તિનો
૧૮	૬	ક્રોધને	ક્રોધ ને
૨૫	૧૪	ભૂમીને	ભૂમિને
૩૫	૨૪	છું	છું.
૩૮	૨૧	કુંભ	કુંભ—
૪૦	૫	છે.	છે,

સાંધ્યગીતમાં

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૮	૮	આભ આરે	આભઆરે
"	૧૫	ઉર યુગલનું	ઉરયુગલનું
"	૧૮	હૃદય ધબકા	હૃદયધબકા
૨૩ .	૬૦	એયે	એએ
"	૧૫	પ્રણય સ્મરણું	પ્રણયસ્મરણું
૩૦	૬	જગ ક્યારી	જગક્યારી
૪૭	—	——	પાનાનું મથાળું ખોટું કરેલું છે.
૪૮	૩	પાગલી	પગલી
૬૫	૭	ભગહૈયાની	ભમહૈયાની
"	૮	દર્દી દુ ખદામણી. ની	દર્દીની દુઃખદામણી
૭૧	૧૧	સંખ્યા	સાંખ્ય
૧૦૪	૫	સા	સૌ
૧૦૯	૭	વદનો	વંદનો